

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KADIN ÇALIŞMALARI BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ULUSLAŞMA BAĞLAMINDA
KADININ ÖZGÜRLEŞMESİ TARTIŞMALARI
VE
TÜRK DEVRİMİ**

**Elif İLHAMOĞLU
2501150435**

**TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Aynur SOYDAN ERDEMİR**

İSTANBUL – 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : ELİF İLHAMOĞLU Numarası : 2501150435
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : KADIN ÇALIŞMALARI Danışmanı : DOÇ.DR.AYNUR SOYDAN ERDEMİR
Tez Savunma Tarihi : 07.08.2019 Saati : 13:00
Tez Başlığı : ULUSLAŞMA BAĞLAMINDA KADININ ÖZGÜRLEŞMESİ TARTIŞMALARI VE TÜRK DEVRİMİ

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-PROF.DR.AYŞEGÜL YARAMAN		KABUL
2-DOÇ.DR.AYNUR SOYDAN ERDEMİR		KABUL
3-DR.ÖGR.ÜYESİ BERRİN OKTAY YILMAZ		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-PROF.DR.BEDİA DEMİRİŞ		
2-PROF.DR.İŞİL BAŞ		

ÖZ

ULUSLAŞMA BAĞLAMINDA KADININ ÖZGÜRLEŞMESİ TARTIŞMALARI VE TÜRK DEVRİMİ ELİF İLHAMOĞLU

Avrupa’da Ticaret Devrimi ile başlayan Sanayi Devrimi ile gelişen ve Aydınlanma ile siyasal nitelik kazanan uluslaşma süreci “demokratik devrimleri” ve ulus-devletlerin kuruluşunu beraberinde getirmiş, eski üretim biçimlerine ait olan değerlerin sorgulanmasını ve insanın kendi aklını kullanma yetisini keşfederek bireye dönüşmesini sağlamıştır. Bireyin devlet ile arasındaki ilişki yurttaşlık bağı ile tanımlanmış ve siyasallaşarak yurttaş olması insanın özgürleşme sürecinin bir parçası olarak kabul edilmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde bu özgürleşme mücadelesini erkeklerle birlikte veren fakat yurttaşlıktan dışlanan kadınların, yaşadıkları haksızlıkları ve eşitsizlikleri sorgulama ve mücadele yöntemleri geliştirme süreci işlenmektedir. Okumalar sonucunda, uluslaşma ile birlikte gelişen iktisadi ve siyasi koşulların kadınların başlattığı bu mücadelenin ilerlemesi için uygun zemini yarattığı ve Birinci Dalga Kadın Hareketi’nin sonunda kadınların yasalar önünde erkeklerle eşit haklar elde ettiği görülmektedir. Dolayısıyla uluslaşma süreçleri ataerkiyi ortadan kaldırmasa bile kadının eşitlik ve özgürlük mücadelesini ilerletmiştir.

Çalışmanın esas gövdesini ise Türk uluslaşması bağlamında kadının değişen konumu ve kadın hareketinin gelişimi oluşturmaktadır. Tanzimat’tan Cumhuriyet’e uzanan modernleşme süreci, toplumda ve yasalar önünde değişen kadınlık durumu açısından ele alınmış, toplumsal dönüşümü sağlayan iktisadi, siyasi, sosyo-kültürel değişimlerin yanı sıra özneleşen kadın hareketinin rolü de ortaya koyulmuştur. Kadın hareketinin başarıları ve kadınların kazanımları açısından incelenmesi gereken önemli bir örnek olan Türk uluslaşması sürecinde kadınların özgürlük ve eşitlik mücadelesinde büyük değişimler ve kazanımlar meydana gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Uluslaşma, Ulus-devlet, Yurttaşlık, Birinci Dalga Kadın Hareketi, Türk uluslaşması, Tanzimat, Cumhuriyet

ABSTRACT
THE DISCUSSIONS ON THE EMANCIPATION OF THE WOMAN
IN THE CONTEXT OF THE NATIONALISATION AND
THE TURKISH REVOLUTION
ELİF İLHAMOĞLU

The process of nationalisation that started with the Trade Revolution in Europe and developed with the Industrial Revolution and gained political character through the Enlightenment brought along “democratic revolutions” and the establishment of nation-states, led to the questioning of the values belonging to the old forms of production and the transformation of the human into the individual by discovering the ability of using his/her own mind. The relationship between the individual and the state is defined by the bond of citizenship and the politicization of the human is accepted as a part of the process of human emancipation. In the first part of the study, the process of questioning the injustice and the inequality and developing the methods of struggle of the women who struggle in this liberation war together with the men but are excluded from citizenship is discussed.

As a result of the readings, it is seen that the economic and political conditions developed with nationalisation create the basis for the advancement of this struggle initiated by women and at the end of the First Wave Feminism women have equal rights with men before the law. Therefore, even if the processes of nationalisation did not abolish patriarchy, that developed women's struggle for equality and freedom.

The main body of the study is the changing position of women in the context of Turkish nationalization and the development of women's movement. The modernization process from the Tanzimat to the Republic was discussed in terms of the changing position of womanhood in society and before the law. In addition to the economic, political and socio-cultural changes that lead to social transformation, the role of the subjectivating women's movement has been demonstrated. During the Turkish nationalisation process, which is an important example to be examined in

terms of the achievements of women's movement and women's gains, great changes and gains have occurred in women's struggle for freedom and equality.

Keywords: Nationalisation, Nation-State, Citizenship, First Wave Feminism, Turkish nationalisation, Reforms, Republic

ÖNSÖZ

Avrupa’da Ortaçağ’ın sonu ile Sanayi Devrimi arasındaki “Erken Modern Dönem” şiddetli iç çatışmalar ve din savaşları ile geçerken, bu çatışmalardan biri de erkeklerle kadınlar arasında yaşanmıştır. 18. yüzyıla gelindiğinde ise cinsiyetler arası tartışma iyice alevlenmiş ve “kadın sorunu” bütün Avrupa’yı sarmıştır. Kimi tarihçiler 18. yüzyılı “kadın yüzyılı” diye adlandırır. Avrupa’da uluslaşma ve kapitalizm öncesi ilksel birikim dönemi olan bu süreçte kiliseler parçalanıp, ulus devletler merkantilist ekonomi politikalarına yönelirken, sosyal ve siyasal istikrarsızlık da artmıştır. Bu istikrarsızlıkta yaşanan köylü isyanlarına açlık, salgın ve savaşlarla boğuşan kadın isyanları eklenmiş, kadınlar Avrupa’da direnişin bir parçası olmuştur. Aydınlanma döneminde ise kadınlar tüm dünyanın geleceğini etkileyecek bir sürecin parçası olmuş; dogmaların sorgulanıp, aklın, insan iradesinin, emek gücünün farkına varan insanlığın büyük keşfine katılmış, Fransız Devrimi ile birlikte ise eşitlik, özgürlük, adalet ve kardeşlik sloganlarını barikatlarda erkeklerle birlikte haykırmışlardır. Cumhuriyet’i savunan kadınların kafasında şu soru vardı: “*Bir cumhuriyette kadınlar vatandaşlığın ‘erkekçe erdemine’ tam olarak iştirak edebilirler miydi?*”¹

Devrim sonrası erkekler tarafından yurttaşlığa dahil edilmeyen ve Sözleşme’den dışlanan kadınlar adına haklarını arayan Olympe de Gouges giyotinde can verirken, kadınlar bu sürecin daha zorlu ve kanlı olacağını anlamışlardı. Fakat en nihayetinde kadınlar, önceden sadece erkeklere ait olan kamusal alana girdiler. Bedeller ödedikleri büyük mücadeleler sonunda o alanda görünür olmayı başardılar. Bu mücadelelerden oluşan Birinci Dalga Kadın Hareketi sonra ererken ise yasalar önünde erkeklerle eşit haklar elde ettiler. Çalışmanın birinci bölümünde Avrupa’daki bu uluslaşma süreci ekonomik, sosyal ve siyasal yönleriyle ele alınırken bu değişimlerin topluma ve kadınlara etkisi ve kadınlarda yarattığı bilinç sıçraması sonrası gelişen kadın hareketi ele alınmıştır. Bu çalışma için önemli olan tarihin ilişkisel ve bütüncül bir okumasının yapılması, çoklu etmenlerin değerlendirilmesi ve bu değerlendirmeler sonucu öznenin rolünün ortaya çıkarılmasıdır.

---

¹ Kadınların Tarihi, Cilt III, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2005, s. 24.

Türk uluslaşması ise daha farklı bir boyutta seyir etmiş, sadece imparatorluk kalıntılarına ve feodalizme karşı değil aynı zamanda Batı emperyalizmine karşı verilen milli mücadele içinde gelişmiştir. Vatanı korumak ve savunmak Türk ulusunun temel motivasyonu olmuştur. Bu yüzden siyasi açıdan bağımsızlıkçı, toplumsal açıdan ise Avrupa'daki bireycilikten farklı olarak kolektif ve halkçı bir karaktere sahiptir. Türk kadınları da bu sürecin en önemli unsuru hatta çoğu zaman öznesi olmuştur. Kadınların hem Türk modernleşmesinde toplumsal açıdan dönüştürücü bir rolü hem de Cumhuriyet Devrimlerinin benimsenmesinde belirleyici bir rolü olmuştur. Milli Mücadele döneminde ise halkı isyana seferber edebilmek için öncü görevler üstlenmişlerdir. Türk kadınları ulusal davayı sahiplendikleri gibi, kadınların eşitlik davasını da sahiplenmiş ve hakları için mücadele yürütmüştür. Daha Cumhuriyet kurulmadan siyasi haklar talep etmeye başlamışlardır. Nitekim Sabiha Sertel 1919'da bu talebi şöyle dillendirmektedir:

“Memleketin nüfusunun yarısından fazlasını kadınlar teşkil ediyor. Hakkını ve vazifesini bilen bir memleketin hayat ve mukadderatından erkekler kadar hak ve mevki sahibi olan bu kadınlık ekseriyetinin hayatta kendisini müdafaa eden vekillere ihtiyacı vardır. Erkekler daima kanunlar yapıcı vaziyette bulundukça, kadınlara karşı kuvvet ve zorbalığa müstenit kanunlar yapıyorlar. Halbuki Türk kadını, artık erkeklerin bu müstebidâne kanunlarına esir olmak mecburiyetinden kurtulacak kadar yükselmiştir.”²

Türk kadınlarının yasalar önünde erkeklerle eşit haklar kazanması da Batı'daki süreç gibi çok etmenlidir. Fransız Devrimi ve Aydınlanma hareketinin siyasi olarak Türk Devrimi üzerindeki etkisi, bu sürecin sosyo-kültürel olarak Osmanlı-Türk modernleşmesine etkisi, Batı'daki feminist hareketin etkisi, iktisadi-siyasi ve sosyal açıdan gelişen iç dinamikler ve tüm bu etmenlerin altyapısını oluşturduğu sürecin öznesi olan Türk kadın hareketi!

Bu etmenleri bilmek, kavramak ve bilimsel-tarihsel bir değerlendirmeye tabii tutmak, çelişkileri aşarak ve onların ötesine geçerek kadınları dışlayan tarih yazımına karşı yeni kuramsal tartışmalar üretebilmek, daha da önemlisi ayrıcalıklardan vazgeçilebilen insancıl bir toplum ideali için mücadele yöntemleri geliştirebilmek

---

² Sabiha Zekeriya, Büyük Mecmua, sayı 14, 1919, s. 218-219., akt. Zafer Toprak, a.g.e, s. 201

açısından önemlidir. Umarım bu çalışma, nesnel koşullar olgunlaştığında öznenin rolünün belirleyici olduğunun kavranması açısından faydalı olur.

Bu süreçte anlayış ve sabırla beni destekleyip, yol gösteren değerli hocam Doç. Dr. Aynur Soydan Erdemir'e, Kadın Çalışmaları'nı seçmemde bana ilham kaynağı olan ve tez süresince beni motive edip yüreklendiren değerli hocam Prof. Dr. Ayşegül Yaraman'a teşekkürü borç bilirim.

ELİF İLHAMOĞLU

İSTANBUL, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUS DEVLETLERİN KURULUŞU VE KADIN HAREKETİNİN TEMELLERİ

1.1. Uluslaşmanın Tarihselliği.....	5
1.2. Aydınlanma, Toplumsal Sözleşme ve Yurttaşlık.....	12
1.3. Yeni Sosyo-Ekonomik Yaşamda Kadınlar.....	20
1.4. Birinci Dalga Kadın Hareketinin Temelleri.....	26

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI-TÜRK MODERNLEŞMESİ VE KADININ KONUMU (1839-1918)

2.1. Osmanlı-Türk Modernleşmesine ve Ulus-Devlet İnşa Sürecine Genel Bakış.....	37
2.2. Tanzimat'ın İlanını İzleyen Dönemde Kadının Konumu (1839- 1908).....	42
2.2.1. Aile ve Nüfus Politikaları.....	45
2.2.2. Kadınları İlgilendiren Yasal Düzenlemeler.....	49
2.2.3. Eğitim ve Çalışma Hakkı.....	53
2.2.4. Toplumsal Hayatta Kadınlar.....	58
2.2.5. Kadın Hareketi.....	63
2.3. II. Meşrutiyet Döneminde Kadının Konumu (1908-1918).....	69
2.3.1. Aile ve Nüfus Politikaları.....	72
2.3.2. Yasal Düzenlemeler.....	76

2.3.3. Eğitim ve Çalışma Hakkı.....	79
2.3.4. Toplumsal Hayatta Kadınlar.....	84
2.3.5. Kadın Hareketi.....	88

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ULUSAL MÜCADELE VE CUMHURİYET DÖNEMİNDE KADININ KONUMU	94

3.1. Milli Mücadele Döneminde Kadınlar (1919-1922).....	96
3.1.1. Mitinglerde Kadınlar.....	97
3.1.2. Kadın Cemiyetleri.....	102
3.1.3. Cephede Kadınlar.....	106
3.2. Cumhuriyet'in İlk Dönemi (1923-1935).....	109
3.2.1. Aile ve Nüfus Politikaları.....	112
3.2.2. Yasal Düzenlemeler ve Kadınların Siyasal Hakları.....	115
3.2.3. Çalışma Hayatında ve Toplumsal Hayatta Kadınlar.....	122
3.2.4. Kadın Hareketi.....	127
SONUÇ.....	139
KAYNAKÇA.....	144

GİRİŞ

Üretim biçiminin ilerlemesi, üretim ilişkilerinin ve üretici güçlerin gelişmesi ile uluslaşma süreci başlamış, uluslaşmanın tarihsel koşulları oluştuğunda ise demokratik devrimler gerçekleşmiştir. Bu sürecin bir ürünü olan Aydınlanma ve Fransız Devrimi, insanların yaşadıkları toplumsal düzeni tanınması, anlaması, sorgulaması ve Tanrısal iradede kurtularak bu düzenin bizzat insanlar tarafından değiştirilebileceğini fark etmesinde büyük rol oynamıştır. Artık insanlar toplumsal düzenin kendi eylemlerinin etkisine açık olduğunu görmüş ve bizzat bu düzeni değiştirme cesaretini göstermeye başlamıştır. Aydınlanma felsefesinin temeli olan akıl ve bilgi bu sürecin anahtar kelimeleri olmuştur. İnsan kendi aklını ve akli aracılığıyla edindiği bilgiyi kullanma ve yönetme iradesini keşfetmiş, değişmez kabul edilen Tanrısal iradede arınmıştır. Batı Aydınlanmasının ünlü düşünürü Immanuel Kant'ın deyişiyle; insan '*bilmeye cesaret et*'miştir.

Avrupa'da 14. yüzyılda gelişen ticaretle birlikte kentlerin canlanması, pazarların büyümesi, kent nüfusunun artışı yeni bir kentli sınıfı (burjuva) ortaya çıkarmış, yeni ekonomik olanaklar üretici güçlerin ve ürünlerin serbest dolaşımına, yeni kültürel alanların, meslek alanlarının doğmasına yol açmıştır. Bu ticaret sınıfı ile yerel krallıklar ve kilise arasında çatışmalar başlamış, Ortaçağ skolastiğinin zayıflaması kaçınılmaz hale gelmiştir. Bilimsel alanda yapılan atılımlar teknolojik gelişmenin önünü açmış ve yeni icatlar ortaya çıkmıştır. Yeni icatlar yeni keşifleri beraberinde getirmiştir. Amerika ile birlikte yeni toplumların keşfi, serbest ticaret dolaşımının başlaması, Ortaçağ düşüncesinin zayıflaması daha demokratik, evrensel, halkçı ve modernleşmeci düşünceyi doğurmuş ve Rönesans aydınlanması yaşanmıştır. Bu erken burjuva dönemi feodalizmi önemli ölçülerde geriletmekle birlikte devrimci, kökten bir değişime yol açmamıştır. Bu sürecin ilerlemesiyle Avrupa'nın yerel toplumlarının canlanması, 14., 15. ve 16. yüzyılların köyü ayaklanmaları feodal iktidarlara ciddi darbeler vurmuştur. 17. yüzyılın gelişmeleri ve Aydınlanma'nın doğuşu yeni toplumsal devrimlerin zeminin oluşturmuş, 18. yüzyıla gelindiğinde; ekonomik gelişme, bilimsel atılım ve siyasi isyanlarla desteklenen Aydınlanma sayesinde 'Burjuva Demokratik Devrimleri' çağı başlamıştır.

Uluslaşma ve Aydınlanma ile beraber feodal hegemonyadan kurtularak özgürleşen bireyler kamusal özneye diğer bir deyişle ‘yurttaş’a dönüştüler. Yurttaşlık bilinci gelişmiş kitleler bilime, siyasete, yönetmeye dair merak duymaya yönelmiştir. Kendi aklıyla düşünen, eleştiri ve muhakeme yetisine sahip olan ve bu yetilerini kamunun yararına/ortak iyilik için kullanan bireyler yetiştirmek Aydınlanma filozoflarının temel tartışmalarından biridir. Bu bireyler yurttaşlık bağı ile tanımlanmış ve Rousseau’nun Toplum Sözleşmesi birey-yurttaş ve devlet arasındaki ideal ilişkiden ortaya çıkacak ideal düzene ulaşmaya çalışmıştır. Fransız Devrimi’nin temelini oluşturan ve Rousseau’nun Toplum Sözleşmesi’nden beslenen ‘İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi’ yurttaş olan bireyin özgürlüğünü, haklarını, görevlerini tanımlamış ve bütün yurttaşları yasalar önünde eşit kılmıştır. Tez çalışmasının sorunsalını bu nokta oluşturmaktadır. Çünkü bütün yurttaşlar yasalar önünde eşit kabul edilse de kadınlar bu tanımlamaya dahil edilmemiş ve yurttaşlık kavramının dışında bırakılmıştır. İnsanlığın ilerlediği, özgürleştiği, eşitlik ve adalet fikirlerinin yükseldiği bir dönemde kadınların kamusal alandan dışlanması, birey olarak görülmemesi dolayısıyla da bu eşitlik ve özgürlük kavramlarının kazanımlarının dışında bırakılmaları kadınlarda bir bilinç sıçraması yaratmış ve tüm bu değerlerin sorgulanmasına yol açmıştır. Bu sorgulama Birinci Dalga Kadın Hareketi’ni doğurmuş ve böylece yok sayılan kadınların ‘birey’e dönüşmesi süreci başlamıştır. Elbette bu sürecin, iktisadi, sosyo-kültürel ve tarihsel temelleri vardır. Özellikle de kadınların kapitalizmin ihtiyaçları gereği çalışma hayatına girerek ucuz iş gücü olarak kullanılması, ilk kez kendi gibi ezilen kadınlarla aynı ortamda bir araya gelmesi bilinç sıçraması için belirleyici olmuştur. Bu temeller üzerinden özneleşen ve siyasileşen kadınlar önce yasalar önünde eşitlik mücadelesini başlatmışlardır.

Çalışmanın birinci bölümünde uluslaşmanın tarihselliği, ulus-devletlerin kuruluşu ve kadın haklarının gelişimi ile kadın mücadelesinin gelişimi işlenmektedir. Uluslaşmanın üretim ilişkileri ve üretici güçlerin gelişmesi sonucu oluşan doğal ve tarihsel bir süreç olduğu, ilerici bir gelişme olduğu ve toplumları ilerlettiği üzerinde durulurken, aynı zamanda bu sürecin kadın haklarının ve kadın mücadelesinin iktisadi, siyasi ve sosyal alt yapısını oluşturduğu belirtilmektedir.

Çalışmanın esas gövdesini ise Türk uluslaşması sürecinde kadın haklarının ve kadın hareketinin gelişimi oluşturmaktadır. Bu bağlamda II. bölümde Tanzimat ile başlayan Osmanlı-Türk modernleşmesi, II. Meşrutiyet dönemi ve ulus-devlet inşa süreci, III. bölümde ise Ulusal Mücadele dönemi ve Cumhuriyet dönemi genel siyasi-sosyal gelişmeleriyle birlikte kadın hakları ve kadın hareketi kapsamında ayrıntılı şekilde işlenmektedir. Türk uluslaşması Avrupa'dan farklı olarak sadece feodalizme karşı değil aynı zamanda Batı'nın emperyalist sömürgeciliğine karşı bağımsızlıkçı ve millici bir düzlemde, savaşım içerisinde gelişmiştir. Türk kadınları da bu savaşımın içerisinde yer almış, ulusal sorunlara ilgi duymuş, bu sorunları tartışmış, yazmış-çizmiş ve ulusal sorunla kadın sorununu birleştirmiştir. Bir yandan vatanını savunurken diğer yandan kendi haklarını savunmuştur. Kadınların ulusun ayrılmaz bir parçası olduğunu söyleyerek Cumhuriyet Devrimi sürecinde üzerine düşen tüm “yurttaş sorumluluklarını” yerine getirmiş, kendi siyasal ve sosyal dönüşümü ile birlikte toplumsal dönüşümün dinamiklerini de oluşturmuşlardır. Fakat kadınların toplumsal dönüşüme katkıları ve hatta kadın hakları için verdikleri mücadele dahi görmezden gelinmektedir. Batı'da kadın haklarının, kadınların mücadelesi sonucu kazanıldığı kabulü varken, Türk kadınlarına hakların Kemalist erkekler tarafından - kadınların henüz bilinci dahi gelişmemişken- talep dışı olarak verildiği iddia edilmekte, kadın haklarının kazanımları “Cumhuriyet'in ilerici erkeklerinin” niyetine indirgenmektedir.

Bu iktisadi, siyasi, sosyal gelişmeleri ve tarihsel süreci göz ardı eden, kadın hareketinin tarihselliğini ve başarılarını küçümseyen indirgemeci ve tarih dışı bir iddiadır. Çalışmada tarihsel materyalist yöntemle, toplumsal değişimlerin bir nedensellik, süreklilik ve tarihsellik içerdiği anlatılarak Türkiye'de kadın haklarının kazanımında; Aydınlanma değerlerinin ve uluslararası kadın hareketinin etkisi, Tanzimat ile başlayan Osmanlı-Türk modernleşmesinin kadınlar ve toplum üzerindeki sosyo-kültürel etkisi, Meşrutiyet döneminin özgürlükçü ortamının ve ulusçuluk fikrinin getirdiği yasal ve toplumsal dönüşümler ve bu dönüşümlerle birlikte gelişen kadınların kadınlık durumlarını sorgulama girişimleri ile başlayan kadın hareketinin etkisi, Milli Mücadele döneminde cephede ve cephe gerisinde savaşı örgütleyerek

kadınların siyasallaşması ve bu durumun toplumun bakışına etkisi işlenmiştir. Cumhuriyet döneminde ise tüm bu tarihsel sürecin ve toplumsal dönüşümün dayattığı bir zorunluluk olarak kadın hakları kazanılmış, elbette bu dönüşümün dinamiğini bizzat siyasal hakları için mücadele eden kadınlar oluşturmuştur.

Çalışmada süreklilik, sıçrama ve kopuşlar tarihsel materyalist bir perspektifle işlenmiş, öznenin rolünü küçümseyen indirgemeci yaklaşımlar eleştirel bir okumaya tabii tutulduğu gibi, uluslaşmanın ilerici rolünü görmeyen ve demokratik devrimler sürecinin kadını ataerkiden kurtarmamasına rağmen yasal ve toplumsal anlamda kadının eşitlik mücadelesini ilerlettiğini kabul etmeyen tarih ve bilim dışı yaklaşımlar da eleştirel bağlamda ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUS DEVLETLERİN KURULUŞU VE KADIN HAREKETİNİN TEMELLERİ

1.1. Uluslaşmanın Tarihselliği

Bilim, maddenin hareketinin ve toplumsal süreçlerin bir sistem içinde açıklanmasıdır. Diğer bir deyişle tarih içinde ilişkileriyle açıklanmış, sistemli bilgiye dönüştürülmüş toplumsal pratiktir. Toplumsal pratik bilimin beslenme kaynağıdır. Dolayısıyla doğa ve o doğanın bir parçası olan insan bilimin konusudur.

Bilginin kaynağı da doğa ve toplumsal pratiktir. Bilginin, üretim faaliyeti, bilimsel deney ve toplumsal pratikle kazanılması, tarihselliğini de belirler. Öyleyse bilgi tarihseldir ve tarihsel koşullarla sınırlıdır. Üretici güçlerin ve üretim ilişkilerinin gelişmesi bilginin gelişme şartlarını da belirlemektedir. Toplumlar ilerledikçe, üretim faaliyeti geliştikçe, bilimsel deney geliştikçe, bilgi de gelişmektedir. Örneğin; demirin bulunup saban yapımında kullanılması ile toprak daha derin sürülmeye başlandı. Sulama kanalları yapıldı ve üretim fazlası oluştu. Üretim fazlasının oluşmasıyla ona el koyanlar, yeni mülk sahipleri oldular. Üretimden koptular, toplumun çoğunluğunu çalıştırdılar. Böylece üretim fazlasına el konulan sistemi de yarattılar. Bu durum sermaye, devlet, ordu, bürokrasi ve dinin de örgütlenmesini beraberinde getirdi. Üretici güçleri geliştirmek ve doğaya hükmetmek için bilimsel faaliyetin önü açıldı. Bir bilim insanları zümresi oluştu. Böylelikle bilimsel faaliyet ilerledi. Bilimsel faaliyet var olan bilgiyi sistemli hale getirdi. Toplumsal pratik ilerledikçe, bilgi ve bilimsel faaliyet gelişti. Bilginin gelişimi, üretim ilişkilerinin gelişmesine bağlıdır. Bu yüzden buharlı makine, sabanın keşfedildiği çağda bulunamazdı.

Tarih bilimi ise doğanın ve insanın tarihini, toplumsal pratiğini konu edinir. Marc Bloch tarihin konusunu şöyle tanımlar: “*Geçmişin, geçmiş olarak bilimin*

*konusu olabileceği fikri saçmadır. Tarihin konusu “insan” , daha doğrusu “insanlar” ve daha kesin bir ifadeyle “zaman içinde insanlardır”.*³

Doğunun büyük bilim insanı İbni Haldun ise tarihi şu sözlerle niteler:

“İnsan toplumunun veya dünya uygarlığının... o toplumun doğasında gerçekleşen değişikliklerin; bir grup insanın diğer insanlara karşı gerçekleştirdikleri ve çeşitli büyüklükteki krallıklar ve devletlerin kurulmasıyla sonuçlanan devrimlerle ayaklanmaların; ister geçimlerini sağlamayı, isterse çeşitli bilim ve zanaat alanlarında ilerlemeyi düşünsün, insanların yürüttükleri çeşitli işlerle uğraşların; ve genelde toplumun kendi doğası gereği uğradığı tüm köklü dönüşümlerin yazılı kaydı.”⁴

Öyleyse tarih, toplumların kendi iç dinamiklerinden ortaya çıkar ve gelişir denilebilir. Jacques Milhau Alman İdeolojisi’nin sunuşunda; “*Tarihin devindiricisi, ancak, toplumun ve onu oluşturan bireylerin maddi yaşamının üretimi ve yeniden üretimi koşullarının tümü olabilir.*” der.⁵

Bu tarih anlayışı bireyi nesneleştirmek ya da yadsımak değildir. Birey ne kadar değiştirirse değiştirsin, kendi seçemediği koşullar vardır. Kendisinden önce yaratılmış biçimlerdir bunlar; doğa, kendi doğası, işbölümü, üretim ilişkileri, sosyal ilişkiler vb. Bu ilişkiler bireyin bilincini belirler. Yaşamı belirleyen bilinç değil, bilinci belirleyen yaşamdır. O yüzden tarihin devindiricisi tek tek bireylerin bilinci değil, o bilinci oluşturan ilişkiler ve koşullardır. Marx bu ilişkiyi şöyle açıklamıştır:

“İnsanlar, hayatlarının toplumsal üretiminde, kendi iradelerinden bağımsız ve zorunlu olan belirli ilişkiler içine, üretim ilişkileri içine girerler; bu üretim ilişkileri, maddi üretici güçlerin gelişmesinin belirli bir aşamasına denk düşer. Bu üretim ilişkilerinin toplamı, üzerinde hukuki ve siyasal üstyapının yükseldiği gerçek temel olan toplumun ekonomik yapısını oluşturur; bu yapıya toplumsal bilincin belirli biçimleri denk düşer. Maddi hayatın üretim biçimi genel olarak, toplumsal, siyasal ve zihinsel hayat sürecini belirler. İnsanların varlığını belirleyen bilinçleri değil, tam tersine bilinçlerini belirleyen toplumsal varlıklarıdır.”⁶

³ Marc Bloch, Tarih Savunusu veya Tarihçilik Mesleği, çev. Ali Berkay, İletişim Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2013, s.23.

⁴ Akt. Charles Issawi (der. ve çev.), An Arab Philosophy of History: Selections from the Prolegomena of Ibn Khaldun of Tunis(1332-1406) (Londra,1950), s. 26-27.

⁵ K. Marx, F. Engels, Alman İdeolojisi (Feuerbach), çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 5. Basım, Ankara, 2004, s. 12.

⁶ K. Marx, Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 2. Basım, Ankara, 1974, s.23.

Buradan yola çıkarak denebilir ki her toplumun temel ilişkileri üretim ilişkileridir. Bu temel ilişkiler “doğa ile ilişkiler”dir.⁷ İnsan hayatı boyunca doğa ile mücadele içindedir. Bu mücadelede doğadan yaşamını sürdürebilecek şeyleri keşfeder. Ve doğanın ötesine geçer. Bunu emekle, iş örgütlenişi ile, çalışma araçları ile yapar. Bu yolla insanlar kendi yaşamlarını üretirler. İnsanın doğa ile mücadelesinde yaşamını ürettiği ilişkiler temeli, üretim ilişkileridir. Üretim ilişkileri içindeki; doğal koşullar, teknikler, sosyal iş bölümü ve onun örgütlenişi “üretim güçlerini” oluşturur. Üretim güçlerinin gelişme düzeyi insanın doğa üzerindeki egemenliğinin gelişme düzeyini de belirler. Bu süreç doğal olarak gelişmektedir. Aletlerin keşfi, üretim araçlarının farklılaşması, iş bölümünün farklılaşması, sınıfların ortaya çıkması doğal bir süreçtir. Üretici güçlerin gelişmesi de bu doğal sürece dayanmaktadır. Tarih boyunca bu doğal süreç ilerlemiş ve üretim biçimleri birbirini izlemiştir:

1. İlkel komünal toplum
2. Köleci ekonomi
3. Feodal ekonomi
4. Kapitalist ekonomi

Bu sıralanış belli bir ilerlemeyi göstermektedir. Üretim ilişkilerinin ve üretim biçimlerinin tarihsel ilerlemesidir. Aynı zamanda her üretim biçiminin bir yükselişin ardından bir çöküşü yaşadığını da göstermektedir. İnsanların yaptıklarını yadsımamak kaydıyla bu tabloda bireysel girişimlere ve karşı çıkışlara rağmen tarihin ilerlediği görülmektedir. Tarihsel süreç doğal ve nesnel bir niteliğe sahiptir.

Server Tanilli bu süreci “*Her üretim biçimini, gelişmeye, yükselişe, sonunda da çöküşe iten oluşumun kaynağı nedir?*” sorusuna verdiği yanıtla açıklamaktadır:

“Genel sürecin üç ögesi birbirine eşit değildir; içlerinden biri temeldir ve oluşumun nedenidir. O da üretici güçler ve onun gelişmesidir. (...) Üretici güçler, özellikle bir teknik ilerleme sonucu ileriye doğru bir sıçrama yaptığında var olan üretim biçimi de aşılmış olur. Doğal olarak kaybolur mu? Evet, ama bir bakıma da hayır! Evet, çünkü nesnel bir süreç olarak bunalım aşamasına girer. Hayır, çünkü üstyapı ve ideoloji görece bağımsızlıklarını ortaya koyarlar. Egemen sınıflar, sürecin farkına vardıklarında, hareketi

---

⁷ Server Tanilli, *Değişimin Diyalektiği ve Devrim*, Alkım Yayınevi, 6. Basım, İstanbul, 2006, s.49.

geciktirip durdurmak isterler böylece eski köhnemiş üretim biçimini üstyapıyla sürdürürler. Hangi araçla? İdeoloji ile! Örneğin, feodal ideoloji böyle bir rol oynamıştı; çağımızda kapitalist ideolojinin yaptığı da budur.”⁸

Bu doğal ve tarihsel süreç ileriye doğru işlemektedir. Örneğin, köleliğin getirilmesi ileriye doğru büyük bir adımdır. Çünkü kısa zamanda gelişerek, eski topluluğu aşan bütün haklar arasında egemen üretim biçimi haline geldi. Tarım ile sanayi arasında daha büyük ölçekli bir işbölümünü sağladı. Halklar, köle emeği yoluyla üretimin artması ve gelişmesi ile kendilerini ilerlettiler. Basit kol emeği sarf eden yığınlar ile, emeği ve ticareti yöneten, kamu işlerini yöneten ve yaratılan boş zaman ile sanat ve bilimle uğraşan sınıflar ortaya çıktı. Ama kölelik sonunda üretici güçlerin önünü tıkayarak o toplumların çöküşünü getiren başlıca nedenlerden oldu. Böylece tarihin daha ileri bir aşaması olan feodal topluma geçildi.

15. yüzyıl sonlarında Avrupa teknik açıdan dünyanın diğer kıtalarına göre üstünlük sahibi oldu. Tarımda, denizcilikte, sanayide, ticarette yaşanan teknik gelişmeler kapitalizmi doğurdu. Feodalitenin içinden, onu aşan yeni bir toplumsal düzen gelişti. 1604 yılında Galilei’nin, dinamiğin ilk kanunu olan, nesnelerin düşüşü kanununu bulmasıyla modern bilim doğar. Bu pek çok büyük değişikliğe ve gelişmeye yol açar. Böylece Avrupa hem teknik açıdan, hem ticari açıdan, hem de bilimsel gelişmeler açısından üstünlüğü ele geçirir.⁹

Kapitalizmin gelişmesi ve yayılması da, feodalizmin tüm ilerleme olanaklarının tamamıyla tükenmesine bağlıydı. Bu koşullar ancak 16. yüzyılın başlarında gelişti. Feodal devlet yapısında değişiklikler oldu. Burjuvazi ve proletarya olmak üzere iki yeni sınıf ortaya çıktı. Burjuvazi, Avrupa’da yerleşmiş olan mutlak monarşi ile ittifak yaptı. Skolastik düşüncenin, feodal dinsel ideolojinin eleştirisi başladı. Evrenin merkezi olan Tanrı düşüncesinin yerini insan aldı. Hümanizm gelişti. Doğa bilimlerinde devrim niteliğinde atılımlar yapıldı. Reform hareketi gelişti. Büyük toprak mülkiyetinde ve küçük köylü mülkiyetinde çözümler başladı. Coğrafi keşifler

---

⁸ Tanilli, A.e, s.53.

⁹ Tanilli, Yüzyılların Gerçeği ve Mirası: İnsanlık Tarihine Giriş, Cem Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 1994, s.8.

ve sonuçları Avrupa burjuvazisine, kapitalist üretimin gelişmesi için gerekli sermayeyi biriktirme olanağı sağladı. Sermayeyi koruyabilmek ve büyütebilmek ve tekelleşebilmek için büyük birleşmiş bir pazar gerekiyordu. Buradan bir milli pazar ihtiyacı doğdu. Artık feodalitenin tüm unsurlarıyla birlikte, monarşi de dahil olmak üzere yıkılması gerekiyordu. Aristokrat sınıfları devrimlerle deviren burjuvazi kendi ekonomik hakimiyet alanını, “milli pazarını” ulusla tarif etti.

Ulusun oluşumu için gerekli olan öğeler şunlardır: üretimin ve mübadelelerin bir mekanda toplaşması, istikrarlı ve modernleşmiş hukuk kuralları, düzenlenmiş ve genişlemiş bir devlet ülkesi, demokratik egemenliğe dayanan bir siyasal kadro, ortak bir kültürün dayanakları.¹⁰ Belli bir toprak parçası üzerinde yaşayan, aynı dili konuşan, iktisadi yaşantı birliğine sahip ve benzer bir ruhi şekillenme içinde olan insan topluluğuna “ulus” denir. Ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda yaşanan gelişmeler, farklı etnik toplulukları bir potada eritir ve sonuç olarak hepsinin toplamından yeni bir toplumsal oluşum ortaya çıkar. Söz konusu olan, etnik bir topluluktan, ulus olma aşamasına ilerlemedir. Yani toplumdaki bireyleri özgür yurttaşlar seviyesine yükseltecek olan demokratik dönüşümleri gerçekleştirmektir. Öyleyse, ulus ideolojik ve tarihseldir.

Uluslaşmanın tarihsel koşulları oluştuğunda, demokratik devrimler gerçekleşti. Devrim; bir toplumun siyasal, iktisadi ve ideolojik yaşamında köklü bir değişimdir.¹¹ Yani yönetici sınıfların, devlet tipinin değişmesi, eski üretim ilişkilerinin yerini yenisine bırakması, düşünce ve kurumların köklü bir şekilde değişmesidir. Devrimler rastlantısal bir şekilde değil, yukarıda anlatılan tarihsel süreç doğrultusunda maddi koşullar uygun hale geldiğinde gerçekleşir.

Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisi* adlı kitabında devrimin oluşma nedenleriyle ilgili şöyle der;

“Toplumun belli bir gelişme aşamasında, üretici güçler, o zamana değin geliştikleri çerçeve içinde üretim ilişkileriyle çelişme içine girerler. Bu çağı yitirmiş üretim

---

¹⁰ Tanilli, **A.g.e.**, s.160.

¹¹ Tanilli, *Dünyayı Değiştiren On Yıl (Fransız Devrimi Üstüne)*, Adam Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2002, s. 11.

ilişkileri, üretici güçlerin gelişmelerine bir süre yardımcı olduktan sonra, bir engel olup çıkarlar karşlarına. İşte o zaman devrim dönemi gelir.”¹²

Yani devrimin nesnel iktisadi nedeni yeni üretici güçlerle eski üretim ilişkileri arasındaki uyumsuzluktur. Üretim ilişkileri yeni üretici güçlere uyum sağlamak zorundadır. Bu uyum devrimle sağlanır. Fakat devrimin başarıya ulaşması için, nesnel iktisadi koşulların olgunlaşmasının yanı sıra bir de o koşulları gerçeğe dönüştürecek olan öznel etkenin de olgunlaşması gerekmektedir. Yani eski üretim ilişkilerinde ısrar eden güçleri yıkacak olan sınıfın devrime önderlik etmesi gerekir. Batı’da, kapitalizmin yükseliş çağında 17. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına kadar ortaya çıkan devrimlerde öncü sınıf burjuvaziydi. Burjuvazi, devrime katılan diğer sınıflara da öncülük etmiştir.

Feodalizmin yıkılıp kapitalizmin geliştiği süreçle birlikte milli pazarın gelişmesi burjuva sınıfını ortaya çıkarmıştı. Burjuvazinin iktidarı ele geçirmesi ve kendi üretim ilişkilerini kurumsallaştırması ile de uluslar gelişti. Burjuvazi bu milli pazarı ulusla tarif etti. O pazar içerisinde iş gücünü kiralayan, satan, çoğu zaman aynı dili konuşan insan topluluğu ulus olarak tarif edildi. O ulusun yaşadığı sınırlar da “Ulus Devlet” ile belirlendi. Ulus Devlet, milli pazarı ve milli sınırları korumakla yükümlüdür. Dolayısıyla, iktisadi gelişmeler sonucunda, o gelişmeler etrafında ortak bir ekonomik alan oluşturan burjuvazinin ortaya çıkışı uluslaşma sürecini getirdi. Bu süreç de beraberinde Ulus Devletlerin kuruluşunu getirdi. Uluslaşma süreci ise ulus devletin kuruluşundan sonra da devam etti. İktidarı ele alan burjuvazi, bu ortak pazar etrafında toplumsal ve sınıfsal bir ‘uyum’ ve ‘aidiyet duygusu’ yaratmaya çalıştı. Farklı kimliklere sahip halkları tek bir ulus aidiyeti altında kaynaştırmak için asimile etti. Sınıfsal çelişkileri bu aidiyet üzerinden bastırdı. Tek bir dil altında bu halkları birleştirdi. Ve ulusu yarattı. Burjuvazinin ‘Demokratik Devrimler’ ile uyguladığı bu programın dayandığı ideoloji milliyetçiliktir. Milliyetçilik ile toplumu birleştiren bağa atıf yapılır. Bu bağ ideolojik ve tarihseldir. Ortak bir aidiyet ile ulusu oluşturan bireyler arasındaki bağ tanımlanır. Burjuvazinin önderlik ettiği demokratik devrimler sonucu

---

¹² K. Marx, "Önsöz", Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı, Çev. Sevim Belli, Sol Yay., Ankara, 1993, s. 25.

ortaya çıkan Cumhuriyet rejimlerindeki o bağ aynı zamanda ‘yurttaşlık’ ile tanımlanan bağdır. Kabileler, derebeylikler, aşiretler ulus içerisinde eriyip kaynaştılar. Aynı zamanda soyluların ve kilisenin egemenliğinden kurtulup, ortak pazar içerisinde kendi emeğini satabilen özgür bireyler oldular. Ulus-devlet içerisinde ise yurttaş olarak tanımlandılar. Yurttaş tanımına sadece burjuva sınıfı değil, işçi ve köylü de dahil tüm sınıflar dahil edildi. Taner Timur bu uluslaşma sürecini şöyle açıklıyor:

“19. Yüzyıl uluslaşma ve ulusal devrimler çağıydı. Uluslaşma süreci feodal sınıfların tasfiye edildiği, modern sınıfların doğduğu ve ‘fetihi burjuvazilerin’ devlet aygıtını kontrol altına alarak sanayileşme ve şehirleşmeyi başardıkları bir süreç oldu. Bu süreçte devrimci bir dönemeç oluşturan Fransız Devrimi ile tüm aristokratik unvanlar kaldırılmış ve herkes birbirine yalın bir şekilde ‘vatandaş’ diye hitap etmeye başlamıştı. ‘Vatan’ ve ‘vatandaş’ kavramları 19. Yüzyılda Aydınlanma ve kalkınmayı en iyi özetleyen iki sözcük oldular.”¹³

Uluslaşma fikrinin kitlelere nüfuz etmesi, çağdaş bir Ulus-Devlet yapısının oluşması ve yurttaşlık kavramının ortaya çıkması ile sağlandı. Uluslaşma süreci Ulus Devlet öncesinde başlasa da, Ulus Devlet kurulduktan sonra bu yapıyı kurumsallaştırabilmek, kökten bir şekilde uluslaşmayı sağlamak amacıyla ‘ulus’ olma bilincinin yaratılması için çalışıldı. Bunun için ortak tarih ve ortak mücadele gibi ruhi bağlılığın yanı sıra anayasal ve siyasi bağlılığı gerektiren, devlete ve topluma karşı sorumlu yurttaşlar yetiştirme üzerinde duruldu. Slavoj Zizek, milleti toplumsal farklılıkların ideal bir homojenleştirilmesi; milliyetçiliği ise demokrasinin öznesi olan yurttaşın üretiminin en önemli aracı olarak görür.¹⁴ Yurttaşlık, tarihsel sürecin bir getirisi olduğu gibi o sürece önderlik eden sınıf olan burjuvazinin de programıydı. Sınıfsal bir program olması, ilerici yönünü yadsıyamaz. İnsanların kulluktan çıkıp özgür yurttaşlar olması tüm insanlık için ilericidir.

Buraya kadar olan uluslaşma süreci evrenseldir. Uluslaşmanın başlangıç zemini tüm dünyada insanın; derebeyinin serfi, Tanrı adına kralın/padişahın/imparatorun kulu, ağanın marabası olmaktan kurtulup yurttaş

¹³ Taner Timur, Marx-Engels ve Osmanlı Toplumu, Böl. Osmanlı Devleti, Aydınlanma ve Ulus Devlet, Yordam Kitap, 2. Baskı, İstanbul, 2014, s. 120.

¹⁴ Selim Karyelioğlu, “Ulus Devlet ve Milliyetçiliğin Tarihsel Dayanakları ve Küreselleşmenin Ulus Devlet ve Milliyetçilik Üzerindeki Etkileri”, 2012, s.220.

olmasıdır. Fakat buna rağmen uluslaşma modelleri farklılık gösterir. ABD ve Japonya'daki uluslaşma süreci farklı, Avrupa'daki farklıdır. Bunların dışındaki “Üçüncü Dünya” ülkelerinde ise bu gelişme tamamen farklı bir yol izlemiştir. Çünkü bu ülkelerdeki toplumlar kendi aristokrat yönetimlerine karşı ayaklandıkları gibi aynı zamanda kapitalist sömürgecilğe ve emperyalist saldırılara karşı direnerek uluslaşmalarını sürdürdüler. Diğer yandan Sovyetler Birliği ve Çin Halk Cumhuriyeti modeli gibi sosyalist perspektifte uluslaşmalar da gelişti.

1.2. Aydınlanma, Toplumsal Sözleşme ve Yurttaşlık

İlk başlıkta anlatılan iktisadi, sosyal ve siyasal gelişmeler, ideolojik gelişmelere de yansdı. Uluslaşma ve beraberindeki demokratik devrimler sürecinde önemli felsefi uyanışlar yaşandı. Bu felsefi uyanış 18. yüzyıl Fransa'sında ‘Aydınlanma Çağı’ olarak anıldı. Bu çağ, sadece Fransa'yı değil, Avrupa üzerinden bütün dünyayı etkiledi. Burjuvazinin dünya ölçeğindeki aydınlanmasının öncüsü oldu. Bu dönemde din, doğa, toplum, devlet her şey bir tartışmaya ve sorgulamaya tabii tutuldu. Kralların-Tanrının kulu-kölesi olmaktan kurtulan insan kendi aklını kullanmayı keşfetti. Çünkü önce kendi emeğini özgürce kullanabileceğini, kiralayabileceğini, satabileceğini öğrendi.

Bu tartışmalarda kaçınılmaz olarak ayrışmalar vardı. Kimi filozoflar toplumu bir ‘aydınlar zümresinin’, kimi ‘filozof bir kralın’ yönetmesini istiyordu. Kimi aydınlar ise sadece mutlak monarşiyeye karşı değil aynı zamanda özel mülkiyete karşı da eleştiriler getirdiler. Monark, aydın zümre ya da zengin burjuvazinin egemenliğine karşı halk egemenliğini savundular. Fransa’da bu aydınların öncülerinden biri Jean Meslier (1664-1729) olarak gösterilir. Meslier, toplumda büyük bir eşitsizlik olduğunu, bu eşitsizliğin kaynağının bir kısım zenginlerin başkalarının emeğinin ürünlerine el koymasından kaynaklandığını ve bu zenginlerin halk üzerinde egemenlik kurduğunu söyler.¹⁵ Meslier bu fikirleri ‘Vasiyetname’ adlı kitabında yayınlanır. ‘Vasiyetname’ yayınlanır yayınlanmaz hızla ülkede yayılmaya başlar ve Fransız

---

¹⁵ Jean Meslier, Sağduyu-Vasiyetname, Çev. Dr. Abdullah Cevdet, Kaynak Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul, 1995, s. 136.

filozofları üzerinde çok etkili olur. Voltaire, ‘Vasiyetname’ için şöyle der: “*Jean Meslier’nin Vasiyetnamesi her namuslu adamın cebinde bulunmalıdır.*”¹⁶

Meslier’nin Vasiyetname’si etkili şekilde yayılırken, Paris’te iktisatçı Jean François Melon’un(1680-1738) ‘Ticaret Üstüne Siyasal Deneme’ adlı eseri yayımlandı. Melon, Meslier’nin aksine emeğin bir zenginlik kaynağı olabileceğini ifade etti ve en çok kazancı elde etmek için insanın çalışma yeteneğinden en iyi şekilde yararlanmanın yolunu aradı. Aydınlanma hareketinin bir diğer temsilcisi Montesquieu(1689-1755) ise ‘İran Mektupları’ adlı eseri üzerinden mutlak feodal rejime, dinsel egemenliğe, hükümetlerin beceriksizliğine karşı çok sert eleştiriler sundu. Aynı zamanda bir diğer eseri ‘Kanunların Ruhu’ ile diğer filozofları etkiledi. ‘Kanunların Ruhu’ eserinde kendine özgü ilkeleri olan üç yönetim biçimi tanımladı; despotluk, monarşi ve demokrasi. Montesquieu kurumsal olarak demokrasinin üstünlüğünü kabul etse de bunu gerçekçi bulmadı ve Fransa için en uygun modelin monarşi olduğunu ileri sürdü. Bu görüşlerinden dolayı Montesquieu’yu eleştiren filozoflar da oldu.¹⁷

18. yüzyıl düşünürleri içinde çağdaşlarını en çok etkileyen yazarlardan biri de Voltaire (1694-1778) olmuştur. Voltaire hem Fransa’da hem de diğer Avrupa ülkelerinde devrimci hareketleri derinden etkilemiştir. Kraliyeti ve Katolik Kilisesi’ni sert ve iğneleyici bir dille eleştiren Voltaire, buna karşı toplumu geliştirecek olan sınıfları, burjuvazinin önderliğinde birleşen zanaatkarlar, işçiler ve köylüler olarak görüyordu. Yazdıkları sebebiyle Bastille zindanına atıldı ve sonra da sürgün edildi. Fakat Voltaire’in her şeyi sorgulayan ve kuşkuyla yaklaşan görüşü Fransız Devrimi için önemli felsefi altyapılardan biri oldu. Bu felsefi zemini oluşturan dönemin bir diğer önemli filozofu Denis Diderot’dur (1713-1784). Diderot, dönemin materyalist filozoflarından biridir. ‘Bilimler, Sanatlar ve Meslekler Ansiklopedisi’ eserinin hem kurucusu hem de yöneticisidir. ‘Tiers Etat’ düşüncesi bu eserde merkezileştirilmiştir. ‘Tiers Etat’ düşüncesine göre toplumda üç tabaka bulunur; birinci tabaka soylular

---

¹⁶ A.g.e. s. 57.

¹⁷ Tanilli, Dünyayı Değiştiren On Yıl, s. 40.

(asiller) ikinci tabaka din adamları, üçüncü tabaka ise burjuvazi, zanaatkar, köylü ve işçilerden oluşur. Bu üçüncü tabaka Fransız halkının çoğunluğunu oluşturan Tiers Etat'dır. Tiers Etat, feodal mutlakıyetçi rejime karşı, aralarındaki uyuşmazlıklara rağmen, tüm sınıflarıyla birleşmelidir. Üretimin gelişmesiyle birlikte gücünün farkına varan ve eski feodal düzeni yıkacak olan tabaka bu tabakadır. Dönemin bir diğer materyalist filozofu ise Paul Henri Thiry d'Holbach'tır (1723-1789). Holbach materyalizminin Fransız aydınlanmacıları üzerinde önemli etkisi vardır. Holbach Tanrı ve yaratılış kavramlarını eleştirerek, dinin; ilkel insanların doğa olayları karşısında duyduğu korku sonucu oluştuğunu söyler. Holbach'a göre insan yaratılmamıştır. Bir bütün olan doğanın bir parçasıdır, doğanın yasalarına tabidir ve doğada bir özne olarak yer alır. Bu farklı tartışmalar Fransız iktisadi düşüncesinin gelişmesini de derinden etkilemiştir. Bu tartışmalar ışığında merkantilizme karşı serbest rekabet düşüncesi gelişti. Bu gelişme de fizyokratlar gurubunu yarattı. Fizyokratlar iktisadi liberalizm politikasının uygulanmasını, yani mülk sahiplerinin girişimlerinin engellenmemesi gerektiğini ve hareketlerinde serbest bırakılmalarını savunuyorlardı. Bu düşünce hızla yayılan o ünlü sloganı beraberinde getirdi: "*Laissez faire laissez passer*"¹⁸

Dönemin Fransız aydınları içerisinde en etkili olanı Jean-Jacques Rousseau'dur (1712-1778). Robespierre gibi ünlü Fransız devrimcileri onu öncülerini olarak görmektedir. Jakobenler demokratik bir Cumhuriyet yaratma ideallerinde Rousseau'nun siyasal öğretilerine başvurdular. Halk egemenliğine dayalı Cumhuriyeti savunan hareketler onun öğretilerinden etkilendiler. Devrimin temelini oluşturan 'İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi' Rousseau'nun 'Toplum Sözleşmesi'nden beslendi ve 1793 Anayasası onun siyasal düşünceleri üzerine kuruldu. Fakat Rousseau yine de dönemin Aydınlanmacılardan farklıdır. Onlardan beslenir, fakat onları eleştirir ve pek çok temel noktada onlardan ayrılır. Bu ilişki ne sadece 'süreklilik' ne de sadece 'kopuş' olarak tarif edilebilir. Rousseau'nun Aydınlanmacılarla ilişkisi bir süreklilik ve kopuşu beraberinde taşır. Rousseau sadece halkın yanında olan bir entelektüel değil aynı zamanda halktan birisidir. Halkın çıkarlarına dayanan bir yönetim biçimi savunur.

---

¹⁸ "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler"

Bu yönetim biçiminde özel mülkiyete kökten karşı çıkar ve bu siyasal amaçların gerçekleşmesi için devrimci fikirleri savunur. Ağaoğulları kitabında Rousseau için, *“Kendi çağında siyasete ahlaki bir misyon yükleyen ve bu amaçla siyasal yapının kökten değişmesi gerektiğini ileri süren bir başka düşünür yoktur.”*¹⁹ der. Gökberk ise Rousseau’nun Aydınlanmacılarla ilişkisini şöyle tarif eder; *“Aydınlanmanın dışında değildir; bir yandan içindedir, öbür yandan da Aydınlanma’yı sona erdirecek anlayışların başlıca kaynaklarından biridir...”*²⁰

Rousseau, toplumsallaşmayı evrelere ayırır. Toplumsallaşmayı doğanın gelişimi olarak kabul eder. Bu gelişim sürecini şöyle tarif eder; insanlar zayıf varlıklar ve ilkel evrede doğa ile tek başlarına başa çıkamayıp, birbirlerine yakınlaşmaya başladılar. Bu yakınlaşma sonucu, aile, barınaklar ve büyük birlikler meydana geldi. Sonra madencilik ile tarım keşfedildi. İnsanlar madenleri işlemeye, toprağı ekip biçmeye başladılar. Böylece yeni bir toplumsal iş bölümü gerçekleşti. Bu kazanımları elinde biriktiren bir kesim ile ekonomik eşitsizlik başladı. Çitleme ve mülkiyet gelişti. Ve toplumda birbirinden kesin çizgilerle ayrılan iki sınıf oluştu. Zenginler ve yoksullar. Sınıflar ve aşiretler arası savaşlar başladı. Zenginler mülklerini ve güvenliklerini koruyabilmek için yeni kurallar getirdiler. Toplumsallaşma yeni bir aşamaya ulaştı; siyasal toplum. Zenginler süreci yönetebilmek için temelinde özel mülkiyetin olduğu ‘yalancı bir sözleşme’ icat ettiler. Bu sözleşme, zenginlerin toplumu yönetmesine, yoksulların ise onlara itaat etmesine ve onlar için çalışmasına dayanıyordu. Bu ‘yalancı sözleşmenin’ dayanağı ‘şiddetin yerini hukukun alması’ idi.²¹

Rousseau, özel mülkiyetin gelişmesinin insanın özünü bozduğunu ve toplumu yozlaştırdığını söyler. Böyle bir toplum eşitsizlik üzerine kuruludur. Fakat buradan Rousseau’nun toplumun ilkel özüne dönmesi gerektiğini savunduğu yorumu çıkmamalıdır. Rousseau’ya göre amaç tarihi geri alıp insanlığı masum doğa durumuna döndürmek değildir. İlerlemenin doğadan topluma doğru olduğunun ve doğanın geriye

---

¹⁹ Ağaoğulları, Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği, s.22.

²⁰ Macit Gökberk, Felsefe Tarihi, Remzi Kitabevi, 2. Basım, İstanbul, 2011, s. 339.

²¹ J. J. Rousseau, İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı, Say Yayınları, Çev. Nuri İleri, Birinci Basım, İstanbul, 1982, s. 44.

doğru gitmeyeceğinin farkındadır. Aksine çözümü yine toplumun içinde arar. Çözümü, insanı kul köle eden burjuva ve monarşi rejimlerinde değil, eşit bir toplumu sağlayabilecek, ‘yalancı’ olmayan yeni bir “Toplum Sözleşmesi”nde arar.²² Rousseau’ya göre insanın doğasında olmayan ‘kölelik hakkı’ ‘yalancı sözleşmelerle’ insanlara dayatılmış ve bu sözleşmelerle insanların üzerinde hüküm sürülebilen bir toplum yaratılmaya çalışılmıştır. Aslında bu birliktelik belki bir yığın olarak nitelendirilebilir fakat bir toplum olarak kabul edilemez. Çünkü ortada ne kamusal iyilik ne de siyasal yapı vardır. Devletin tam anlamıyla devlet adını alabilmesi için “res publica” olması, yani kamusallıkla donanmış olması gerekmektedir.²³

Rousseau, devletin her şeye sıfırdan başlanarak doğru bir temel üzerine kurulması gerektiğini düşünür. O temeli de “Toplum Sözleşmesi” ile tarif eder. “*İnsan özgür doğmuştur, fakat her yerde zincir altındadır*”. Sağlam bir yasa düzenini toplumda egemen kılmak gerekir. Bunun için öncelikle birey haklarının toplum karşısında belirlenmesi zorunludur. Bu haklar toplumun tamamının yararına uygun olmalıdır. Dolayısıyla toplumda her birey yasalara uyarak toplumsal yararı sağlamış olur. Rousseau birey ile kamu arasındaki bu ilişkiyi şöyle tarif eder:

“Bu birlik oluşturma işleminde, her birey gücünü ve özgürlüğünü başkalarınınkine bağlamak durumundadır; ama bunu yaparken kendisinin bundan zararlı çıkmaması gerekir. Bu nedenle, üyelerinden her birinin canını ve malını bütün ortak güçle savunup koruyan öyle bir toplum biçimi bulmalı ki orada her birey hem herkesle birleştiği halde yine kendi buyruğunda kalsın hem de eskisi kadar özgür olsun.”²⁴

Yani bireyin özgürlüğünü ve mutluluğunu toplumun genelinin özgürlüğüne bağlar. Diğer bir deyişle bireyin kaderini toplumun kaderine bağlar. Tüm bireyler kendilerini toplumun yararı için çalışmaya verirse ideal topluma ulaşılabilir. Rousseau, buradan yola çıkarak birey, toplum ve devlet arasındaki ilişkiyi şöyle tanımlar:

---

²² Mehmet Ali Ağaoğulları, a.g.e., s.68.

²³ J. J. Rousseau, Toplum sözleşmesi, İş Bankası Kültür Yayınları, Çev. Vedat Günyol, Birinci Basım, İstanbul, 2006, I, V, s.43.

²⁴ Toplum Sözleşmesi, I, VI, s. 47.

“Üyeleri ona, edilgin olduğu zaman devlet, etkin olduğu zaman egemen (souverain), benzeri devletlerle kıyaslarken de egemen güç (puissance) diyorlar. Üyelere gelince, bir birlik olarak halk, egemen otoriteye katılanlar olarak teker teker yurttaş ve devletin yasalarına boyun eğen kişiler olarak da uyruk adını alırlar.”²⁵

Rousseau, yönetme yetkisinin siyasi iktidarda olduğu, bu iktidarın da halk tarafından belirlendiği bir yönetim biçimi tanımlar. Buna halk egemenliği der. Halk egemenliğinde iktidar yönetme yetkisini halktan alır. Bu egemenlik çerçevesinde dinsel gücü tamamen reddeder. Dinin toplum ve devlet üzerinde hiçbir yetkisi yoktur der. Ortaçağ’da iktidar yetkisi Tanrı’ya aittir. Tanrı’dan kiliseye, kiliseden de krala geçer. Ortaçağın sonlarına doğru ise krallar iktidatlarını artık kiliseden bağımsız kılmak için kiliseye karşı mücadeleye giriştiler. Bu mücadele modern egemen devletin oluşmasında ilk adım idi. Burjuvazi de bu süreçte kiliseye karşı kral ile işbirliği yaptı. Fakat 18. yüzyılda Sanayi Devrimi ile birlikte burjuvazi ekonomiye hakim olmaya başladı. Ekonomiye hakim olan burjuvazi mülkiyet hakkını güvenceye alabilmek için kiliseye de krala da karşı geldi. Bu mücadele ile birlikte yukarıda anlatılan Aydınlanma Çağı başladı. Çünkü kapitalist üretim ile birlikte maddi hayatın denetlenebilir ve insan iradesi dahilinde olduğu kanıtlandı. Kilisenin yerini insan aklı aldı. Eşitlik fikri doğdu. Herkes eşittir çünkü herkes akıl sahibidir ve insanlar arasında doğuştan gelen bir fark yoktur. İnsanın kendi aklını kullanabilmesi için papaza ve ya krala ihtiyaç duymadığı ortaya çıktı. Böylelikle Kralın iktidarının otoritesi sarsıldı ve bu iktidar meşruiyetini kaybetti. Rousseau sarsılmış bu iktidarın yerini yeni meşru ve gücünü toplumdan alan bir iktidara bırakması gerektiğini söyler. Halk egemenliğine dayalı siyasi örgütlenmesinde katmanlara gerek duyulmadan aracısız eşitlik fikrini savunur. Buna göre toplum ile birey arasındaki bağ yurttaşlık esasına göre kurulur. Yurttaşlığa dayalı toplumda bütün insanlar yasalar önünde eşittir. Bireyler toplumu dolayısıyla da kendilerini ilerletmek için çalışırlar. Bu denetlemeyi ise Toplumsal Sözleşme aracılığıyla devlet yapar. Yani iktidarın kaynağı Sözleşmedir.

“Sosyal-Siyasal Sözleşme teorisinde, iktidarın kaynağı toplumdur, yönetici iktidarını toplumdaki alırlar, artık iktidarın kaynağı değişmiştir. Doğal hukuk okuluna göre, siyasal

---

²⁵ Toplum Sözleşmesi, I, VI, s. 48.

iktidar insan yapısıdır, emretme gücünün kökünü bulmak için tanrıya çıkmaya gerek yoktur. Siyasal iktidarın kökü, kaynağı Sözleşmedir.”²⁶

Rousseau Sözleşmenin, bireylerin toplamının yani halkın iradesini koruduğunu söyler. Bu koşullarda iktidarın devri mümkündür fakat irade devredilemez.²⁷ Dolayısıyla irade genelin iradesidir. Halkın iradesi ve egemenlik bölünemez. Rousseau bu görüşe dayanarak güçler birliğini savunur. Çünkü genel irade hata yapmaz, yanılmaz, her zaman doğru yoldadır, haklıdır ve her zaman kamu yararına yöneliktir. Sözleşme ile oluşan bu irade iktidarı belirler. Genel irade ile belirlenen bu iktidara ise egemenlik denir. Egemenlik halktadır, toplumun tümüne aittir ve egemenliğin tek kaynağı toplumdur. Rousseau’nun öngördüğü bu sistem çoğulcu demokrasidir. Birey, Sözleşmeyi kabul ederek çoğunluğun iradesini kabul etmiştir. Birey böylece tüm yasaları, kendisinin muhalif olduğu yasaları da kabul eder ve çoğunluk iradesini benimsemeyi göze alır. Dolayısıyla çoğunluk egemenliğinde de birey yine kendi egemenliğinden bir şey kaybetmeyecektir. Rousseau aynı zamanda Sözleşmenin taraflarının onu istemediklerinde bozma özgürlüğünü sorgulamıştır. Böylelikle insanların Sözleşmenin özgürlükçü olmadığını düşündükleri anda ondan vazgeçebilme hakkına sahip olmaları gerektiğini savunmuştur. Çünkü Toplumsal Sözleşmenin ancak toplumdaki bütün bireyler özgür ve eşit olduklarında bir sözleşme niteliğine sahip olacağını söyler. Bireylerin özgür ve eşit olmasının yolu da yurttaşlıktan geçer. Sözleşme tüm yurttaşların egemenliğini sağladığı sürece özgür bir niteliğe sahip olacaktır. Özel alanın var olması ya da bir başka deyişle doğal insanın toplumsal yaşamı tehlikeye atmaksızın varlığını sürdürmesi ancak kamusal alanın yaratılmasıyla mümkündür. Bireyler yurttaşlara dönüşmedikçe, yani kamusal hak ve özgürlüklerini belirledikleri yasalarla kendilerini bağlamadıkça ve bu yasalar doğrultusunda kamusal iyiliğe yönelik bir şekilde düşünüp davranmadıkça, özel alana özgü hak ve özgürlüklerin hiçbir anlamı kalmaz. Özgürlük her şeyden önce toplumsal özgürlüktür.²⁸

---

²⁶ Ayferi Göze, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., 6. Basım, İstanbul, 1993, s. 127.

²⁷ Toplum Sözleşmesi, s.69.

²⁸ Ağaoğulları, a.e., s. 137.

Rousseau bireylere nasıl iyi, doğru ve erdemli yurttaş olunacağını devlet tarafından öğretilmesi gerektiğini söyler. Bunu şöyle ifade etmiştir; *“Yurttaşlara iyi olun demek yetmez; onlara iyi yurttaşlar olmayı öğretmek gerekir.”*²⁹ Birey ile yurttaş arasındaki çelişkinin aşılmasının yolunun, bireylerde yurttaşlık bilincinin yaratılmasından geçtiğini söyler. Ona göre yurttaşlık bilincinin yaratılmasındaki en büyük etken, bireylere vatanseverlik duygularının aşılmasıdır. Vatanseverlik sayesinde bireyler arasında bir duygudaşlık bağı oluşabilir, bu da bireylerde yurttaşlık bilinci geliştirir. Birey böylece, kamuya ve toplum yararına çalışmanın, herkesin iyiliği için uğraşmanın kendi iyiliğini de getireceğini öğrenir. Fakat Rousseau’ya göre toplumun ulus haline gelmesi, bireylere vatani sevmenin öğretilmesi ve bireylerin erdemli yurttaşlara dönüştürülmesi hemen gerçekleşecek bir süreç değildir. Bu sürecin gerçekleşmesi için bireylerin çocuk yaştan itibaren eğitilmesi gereklidir. Bu eğitim mutlaka devlet eliyle verilmelidir. Rousseau bu zorunluluğu şöyle tarif eder:

"Hükümetin belirlediği kurallar doğrultusunda ve egemenin yetkilendirdiği yöneticilerin denetiminde verilen kamusal eğitim, halkçı ya da meşru yönetimin temel ilkelerinden birisidir. Eğer çocuklar, eşitlik içinde hep birlikte yetiştirilmişler, devletin yasaları ile genel iradenin ilkelerini içselleştirmişler, her şeyden çok bunlara itaat edecek şekilde eğitilmişler, sürekli olarak onlara kendilerini besleyen sevecen anneden [vatandan] , annenin kendilerine duyduğu sevgiden, ondan aldıkları paha biçilmez iyiliklerden ve karşılığında ona vermeleri gereken şeylerden söz eden örnekler ile nesneler tarafından çepeçevre sarılmışlar ise; bu çocukların birbirlerini kardeş, olarak sevmeyi, toplumun istediğinden başkasını istememeyi, sofistlerin boş ve anlamsız gevezelikleri yerine insan ve yurttaş, eylemleri koymayı ve uzun zamandır çocukları oldukları vatanın bir gün koruyucuları ve babaları olmayı öğreneceklerinden kuşku duymamamız gerekir. " ³⁰

Rousseau tanımladığı bu siyasal sistem ile ortaya bir program koyar. Bu program Fransız Devrimi’nin ve diğer demokratik devrimlerin programı olmuştur. Bu programa göre, halkın egemenliğine dayanan laik bir Cumhuriyet rejimi ve o rejimde yasalar önünde özgür ve eşit bireyler olan yurttaşlar vardır. Fakat bu kavramların başlangıçta toplumun tüm kesimlerini içermediğini, anayasada mülksüz emekçi sınıfların ve kadınların yurttaşlık tanımının dışında bırakıldığını görüyoruz. Batı’nın siyasi sisteminin temelini oluşturan ‘toplumsal sözleşme’ sivil toplumu kamusal ve özel alan olmak üzere ikiye böler. Sözleşmeye tabii olmayan ve dışlanan kadınlar

²⁹ Rousseau, Ekonomi Politik, Çev. İsmet Birkan, İmge Kitabevi, Birinci Basım, Ankara, 2005

³⁰ Economie politique, akt. Ağaoğulları, s. 155.

siyaset dışı kabul edilen özel alanda tanımlanmıştır. Erkekler ise kamusal olan yurttaş yani siyaseti temsil eder. Toplumsal eşitlik ideali olan sözleşme, kadınları ve toplumun tüm kesimlerini içermeyen gerçek anlamını kazanamaz. Ancak bütün yurttaşlar bir kamusal alanda bir araya gelip kolektif sorunlar üzerinde tartışarak karara vardıklarında sözleşme gerçek anlamını bulur. Demokratik Devrim programının kurumsallaşması ve ideal halini alması uzun yıllar sürmüştür. Bu yıllar boyunca kadınlar, yasalar önünde erkeklerle eşit ve Cumhuriyetin özgür yurttaşları olabilmek için mücadele etmiştir. Zorlu ve kesintisiz mücadeleler sonucunda kadınlar haklarını elde etmiş ve yurttaş olabilmişlerdir. Yasalar önünde sağlanan bu eşitliğin hala toplumsal yaşamda ve özel alanda tam olarak hayata geçmediği görülür. Hatta günümüzde yasal anlamda da erkeği üstün ve kadını mağdur kılan pek çok kanuni açık vardır. Bu tarihsel ve ideolojik bir mücadele konusudur. Sınıfsal ve toplumsal mücadelelerle birlikte ilerlemeye, dönüşmeye devam edecektir. Buna rağmen Sylvia Walby, yurttaşlığın kadınlar için ilerici rolüne şöyle dikkat çekmiştir:

“Vatandaşlık için mücadele bugün demokratik bir projedir. Yaygın siyasi söylemde vatandaşlık, ırk, etnisite, inanç ve cinsiyet gözetilmeksizin tüm yetişkinlerin katılımına dayanır. Ama aynı zamanda da ulusal bir projedir. ‘Ulus’un, hem o ülkenin bireylerinin hem de ‘uluslararası topluluğun’ gözünde meşruluk kazanmasını sağlayacak bir tasarıdır. Sosyal bilimciler vatandaş kavramının eski Yunan şehir devletlerinde kullanılan ve kadınları, köleleri, yabancıları dışlayan sınırlı anlamındansa bu yeni anlamına dikkat etmelidir.”³¹

1.3. Yeni Sosyo-Ekonomik Yaşamda Kadınlar

Kadınların siyasetten dışlanmasının tarihi Eski Yunan’a kadar dayanır. Eski Yunan demokrasisinde kadınlar yurttaş olarak kabul edilmezken, kadın olmalarından kaynaklı yönetmeye ve akıllarını kullanmaya elverişli olmadıkları tezi geçerlidir. Kadınlar doğurma özelliklerinden dolayı doğa ve aile ile özdeşleştirilir. Ev ve aile içinde kalıp çocuk doğurmak ve bakım görevlerini üstlenirler. Erkekler ise bu iş bölümünde kamusal alanı yönetmek ve siyaset yapmak ile görevlidirler. Fransız Devrimi’nin ardından yayınlanan Rousseau’nun Sözleşmesine dayanan -Rousseau her ne kadar özel mülkiyete karşı çıksa da- İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi’nin, kadınlar

---

³¹ Sylvia Walby, “Kadın ve Ulus”, (Ed) Ayşe Gül Altınay, Vatan Millet Kadınlar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.57.

ve hatta mülksüzler açısından feodal dönemin ötesine geçemediği görülür. Fakat değişen ve dönüşen toplumsal koşullar kağıt üzerindeki bu gerçekliğe uymaz. Yeni kapitalist üretim modeli ile birlikte kadınlar iş gücü piyasasına dahil olmaya başlayıp, kamusal alana çıkarlar. Kamusal alana çıkan kadınlar, dönemin eşitlik ve özgürlük tartışmalarına da dayanarak aynı erkekler gibi, birey ve yurttaşlık taleplerini dile getirmeye başlarlar. Kapitalizmin kurumsallaşma süreci kadınların kamusal alana çıkma zorunluluğunu ve bu zorunlulukla birlikte kadınların kamusal alanda görünür olma mücadelesini de içinde barındırır. Kadınların kamusal alana girmelerinin kamusal hayatta olağanüstü bir sıçrama yarattığı görülür.

Feodalizmin içine düştüğü krize karşı kapitalizmin geliştiği ifade edildi. Fakat kapitalist bir ekonominin feodal düzenden evrilmesi mümkün değildi. Çünkü kendi kendine yeterlilik ve yeni yüksek ücret rejimi insanlara refah sağlasa da kapitalist anlamda bir servet oluşumu ihtimalini ortadan kaldırıyordu.³² Bu kriz karşısında Avrupalı hakim burjuva sınıfının, yeni zenginlik kaynaklarına el koyması, ekonomik temelini genişletmesi ve köylüyü topraktan koparıp işçileştirmesi gerekti. Marx, burjuvazinin ihtiyacı ilan bu birikimi ‘ilksel birikim’ kavramıyla ifade etmiştir. Marx bu kavramı, Avrupalı hakim sınıfın birikim krizine karşılık olarak başlattığı toplumsal ve ekonomik yeniden yapılanmayı tanımlamak için kullanırken, aynı zamanda kapitalizmin öncesinde bir emek ve sermaye yoğunlaşması olmaksızın gelişemeyeceğini söyleyerek kapitalist zenginliğin kanyasının işçilerin üretim araçlarından koparılması olduğunu ortaya koyar.³³ Yani Batı kapitalizminin gelişmemiş ülkelerde uyguladığı yağma ve sömürü girişimi, yerli halkların köleleştirilmesi ‘ilksel birikimin’ bir parçası idi. Diğer yandan Avrupalı köylülerin mülksüzleştirilmesi ve işçileştirilmesi de ilksel birikimin dayanaklarından biri. Marx ilksel birikimi devrimci bir süreç olarak ele alıp, komünist toplumun kurulmasının özneleri olarak gördüğü ücretli sanayi proleterlerinin ortaya çıkmasında önemli bir süreç olarak tanımlamıştır. Kadınlar ise bu süreçte hem ucuz işgücünün hem de işgücünün yeniden üretiminin bir aracı olmuştur.

---

³² K. Marx, Kapital, Çev. Mehmet Selik, Yordam Kitap, İstanbul, 2015, Cilt 1., s.789.

³³ A.g.e., s. 823.

Batı'da özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda sanayinin gelişmesiyle birlikte meta üretimine dayanan kapitalizmin getirdiği yeni üretim biçimi kadınların iktisadi ve sosyal yaşamdaki durumunu doğrudan etkiledi. Kapitalizmle birlikte üretim aileden kamusal alana taşındı. Aile ile piyasa birbirinden ayrıldı. Kadınlar üretim sürecinden yani piyasadan dışlanarak ev ve aile ile özdeşleştirildiler. Üretim birimi aile olmaktan çıkınca kapitalizm yeni bir burjuva aile modeli yarattı. Büyük burjuva ve orta sınıf ailelerde kadınların emekleri meta üretimi sürecinden dışlandığı için kadınlarla kocaları arasında büyük fark oluştu. Bu fark burjuvazinin kadınlarının 'hiçbir iş yapmayan asalak kadınlar' olarak erkekler tarafından hor görülmesine yol açtı. "*Yeni kapitalistler paralarını toprağın yanı sıra karılarına yatırıyorlardı.*"³⁴ Bu söylem, dönemin erkeklerinin burjuva kadınlar hakkındaki görüşlerini özetliyor. Bu, kadınlara ev-içinde 'sorumluluk' yükleyen yeni burjuva aile modeliydi. Küçük aile işletmelerinin ve atölyelerin kapatılmasıyla kadınlar çeşitli mesleklerden de mahrum kaldılar.

İşçi sınıfının kadınları ise kocaları ile 'aynı kaderi' paylaştılar. Kapitalizm meta üretimi arttırabilmek ve kar edebilmek için kadınların ve çocukların ucuz iş gücüne ihtiyaç duyuyordu. Kadınlar böylelikle fabrikalarda özellikle tekstil alanında çalışmaya başladılar. Fakat kadın ücretleri erkeklerinkinin %50'sine bile ulaşamıyordu.³⁵ Kadın işçilerin sendikalı olması kabul edilmiyordu. İşçi kadınlar hem işgücü piyasasında hem de ev içerisinde cinsiyetçi iş bölümüne maruz kaldılar. Kadınların iş gücü piyasasına girmeleri ve emeklerinin karşılığında ücret kazanmaları erkeğin evdeki güçlü konumunu sarssa da, kadınların erkeklere göre çok daha düşük ücretlerle çalışmaları onların evdeki konumlarını yeterince güçlendiremiyor ve cinsiyetçi iş bölümünü kırmada yetersiz kalıyordu. Buna rağmen işçi erkekler kadınların ucuz iş gücü olarak kendilerine karşı rekabet oluşturduklarını düşünerek kadınların piyasada çalışmasına karşı çıktılar. 1846'da Ten Hours Advocate'te (On saatlik iş günü savunucularının yayın organı) şöyle deniyordu:

---

³⁴ Sheila Rowbotham, Kadınlar, Direniş ve Devrim, Çev. Nilgün Şarman, Payel Yayınları, 1994, İstanbul, s. 27.

³⁵ Andrée Michel, Feminizm, Çev. Şirin Tekeli, Kadın Çevresi Yayınları, İstanbul, 1984, s.73.

“Şunu belirtmemize gerek yoktur ki kadın fabrika işçilerinin ahlakını ve fiziksel durumunu iyileştirmeye yönelik bütün girişimler, çalışma saatleri maddi olarak azaltılmadıkça, boşuna olacaktır. Üstelik şunu söyleyebiliriz: Evli kadınlar, makinaların bitip tükenmek bilmeyen hareketlerini izlemektense, hanenin ev içi görevlerini yerine getirmekle çok daha iyi ederler. Bu nedenle, kocanın karısını pamuk ipliği fabrikasının ağır işini çekmeye göndermeksizin, karısını ve ailesini geçindirebileceği günün çok uzak olmadığını umuyoruz.”³⁶

19. yüzyıla gelindiğinde erkekler artık kadınların çalışması yerine “aile ücreti” sistemi talep etmeye başladılar. Aile ücreti sisteminde erkekler ücretli emeklerine karşılık ailelerine tek başlarına bakmaya yetecek düzeyde ücretler talep ettiler. Yüksek ücretli işleri kendilerine almaya ve erkek ücretlerini yükseltmeye çalıştılar. Kadınların ise evdeki hizmetleri yerine getirmelerini tercih ettiler. Erkeklerin yüksek ücret almasının meşrulaşması, kadınlar üzerindeki egemenliklerini de arttırdı. Kadınlar açısından ise eş olmak bir ‘meslek’ olarak tercih edilmeye başladı. Böylece kadınların erkekler evin tüm bireylerini doyuracak ücreti getirirken, ev-işleri, çocuk bakımı, eş bakımı, ailenin diğer hizmetleri ile ilgilenmeleri de meşru kılındı. Kapitalizm sanayinin ilk gelişim yıllarına göre kurumsallaşma aşamasına geçtiği için, kadınların piyasadaki iş gücündense ev içinde o iş gücünü daha nitelikli bir şekilde yeniden üretmeleri kapitalistlere de daha uygun geldi. Böylelikle 19. yüzyılın aile modeli hem burjuva sınıfı kadınları için hem işçi sınıfı kadınları için, aile bakımı ve çocuk eğitimi odaklı bir model oldu. Kadınlar piyasa için daha nitelikli işçiler, toplum için daha ‘ahlaklı’ bireyler, ulus için ‘sorumlu yurttaşlar’ yetiştirmekle görevliydi. Fakat pek çok haktan yoksundular. Miras sahibi olmak miras bırakmak, para biriktirmek, satın almak, satmak, seyahat etmek, meslek sahibi olmak, ticarethane sahibi olmak vb. tüm işler kadınlara yasaktı. Pek çoğu için kocalarının izni gerekiyordu. 19. yüzyılın evli kadınının durumu Seneca Falls bildirgesinde şöyle ifade ediliyordu:

“Eğer evliyse, erkek kadını yasalar önünde, vatandaşlığı sona ermiş gibi gösterir. Kadının mülkü üzerindeki tüm hakları ve hatta kazandığı parayı bile alır... Evlilik anlaşmasında kadın kocasına karşı itaatkar olacağı üzerine söz vermeye zorlanır.

---

³⁶ Akt. Gülnur Acar Savran, Kadının Görünmeyen Emeği, Yordam Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2012, s.182.

Erkek, kadının efendisi olmaktadır. Yasa, erkeğe kadının özgürlüğünü elinden alma ve cezalandırma hakkını vermektedir.” ³⁷

Piyasada, kapitalistler açısından evli işçi kadın ile bekar işçi kadın arasında fark vardı. Evli işçi kadınlar erkeklere ya da bekar kadınlara göre daha anlayışlı olmak zorundaydı. Çünkü çocuklarına bakma ve erkekle beraber evi geçindirme kaygısı taşıyordu. İşverenler bu durumu bildikleri için evli işçi kadınları daha ‘elverişli’ buluyorlardı. Evli işçi kadınlar, bekar kadınların göz yummadığı pek çok şeye de göz yumuyorlardı. Erkeklerden daha yüksek saatlerde daha düşük ücretlerle çalışan kadınlar, konfeksiyon, tütün vb. alanlarda ise eve iş götürüyor ve iş saatlerini daha da arttırıyorlardı. Tekstilin yanı sıra, gıda ve keyif verici maddeler sanayii, giyim ve temizleme sanayii, kağıt sanayii, madenlerin işlenmesi, kimya ve makine sanayiinde de kadınlar çalışıyordu. Hatta ilk başlarda çoğunlukla ağır ve temiz olmayan işlerde (kumaş boyama fabrikaları, kimyasal madde fabrikaları gibi) çalıştırıldılar. Daha genç kadın işçiler ise dokuma, ipek, porselen, puro fabrikalarında çalışıyorlardı. Başkalarının kaçtığı en kötü işlerde ise yaşlı kadınlar ve evli kadınlar kullanılıyordu.³⁸

19. yüzyıl sonlarında artık burjuvazinin kadını aile içerisinde konumlandıran programı kapitalist gelişmenin olguları ile çelişiyordu. Yeni iş alanları açılıyor, emek gücüne ihtiyaç giderek artıyordu. Kapitalizmin kurumsallaşma aşaması beraberinde nitelikli emek ihtiyacını ve kadının yeniden üretim gücüne duyulan ihtiyacı beraberinde getirir de kapitalizm bu ihtiyacı karşılayabilmek için kadınları ev-içi yerine kamusal alanda konumlandırmak, kadınlara iş yerlerinde özel kreşler ve bakım alanları açmak, kamusal alandaki eğitimi ise yaygınlaştırmak ve bireyin eğitimi aileden-okula taşımak zorunda kaldı. Bununla birlikte, gelişen kadın hareketi kadını kamusal alanda konumlandırmak, yurttaşların sahip olduğu hakları kazanabilmek, çalışabilmek ve eşit işe eşit ücret alabilmek için mücadele ediyordu. Yirminci yüzyıla gelindiğinde ise Birinci Dünya Savaşı’nın getirdiği koşullarla birlikte silah sanayiinde de ihtiyaç hissedilmeye başlandı. Savaşla birlikte kadınlar sanayide ve diğer iş

³⁷ Josephine Donovan, Feminist Teori, çev. Aksu Bora, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s.26.

³⁸ August Bebel, Kadın ve Sosyalizm, Çev. S. N. Kaya, İnter Yayınları, İstanbul, 1996, s.248.

kollarında erkeklerin yerini alacaktı. Bebel bu gelişmeleri ve olguları şöyle yorumlamıştır:

*“Sayılan olgular kadının modern gelişim dolayısıyla gittikçe daha fazla aile yaşamından ve yuvadan koparıldığını gösteriyor. Evliliğin ve ailenin altı oyulmakta ve çözülmektedir. Böylece, kadını yuvaya ve aileye havale etmek, bu olgular açısından da saçma olmaktadır.”*³⁹

Kapitalizmin getirdiği zorunlu koşullar ve öznenin (kadınların) mücadelesi ataerkiye rağmen, kadınların kamusal alanda konumlanmasını beraberinde getirdi. Kadınların iş gücüne katılımının artması ise ev içindeki cinsiyetçi iş bölümünü etkilemiş ama kökten değiştirmeye yetmemiştir. Erkeklerin kadınların emek gücü üzerindeki denetimi devam etmiştir. Kadınların piyasada değişim değeri olmayan ev-içi emeği ise erkek egemenliğine dayanan kapitalizmi beslemiştir. Buna rağmen gelişen ve dönüşen üretim ve toplum ilişkileri, sınıfsal ve toplumsal dinamikleri de dönüştürmüş ve kadının erkek egemenliği karşısındaki konumunu ilerletmiştir. Kadınlar açısından bu dönüşümün (sanayi devriminin) ne anlama geldiğini Marx şöyle ifade etmiştir:

“Her ne kadar geleneksel aile yapısı, kapitalist sistemde iğrenç ve korkunç bir çözülme yaşasa da, büyük sanayinin ev kadınlarına, gençlerden ve çocuklardan oluşan kesime de evin dışındaki yeni üretim sürecinde, yeni bir yol biçtiğini, daha yüksek düzeyde bir aile yapısını meydana getirdiğini ve her iki cinsiyetin yeni bir ilişki biçimi edinmesini sağladığını görmezden gelemeyiz. (...) Aynı şekilde her iki cinsiyetten ve yaş grubundan oluşan bireylerin, onlara ait olmayan, doğa kadar vahşi olan kapitalist üretim sürecinde buluşmaları, her ne kadar bu süreç veba kadar ölümcül ve kölelik kadar felaket içerse de, yine de yeni bir insancıl gelişmenin kaynağı olacağı açıktır.”⁴⁰

Nitekim yukarıda anlatılan iktisadi ve sosyal gelişmeler çok büyük, kitlesel ve kendi ile birlikte diğer toplumsal koşulları da dönüştürücü niteliğe sahip olan kadın hareketinin tarihsel ön koşullarını yaratmıştır. Feminizmin doğuşundaki en önemli unsurlardan biri olan kadınların ezilen bir gruba ait olduklarını bilincini ortaya çıkarmıştır.

---

³⁹ A.e., s. 251.

⁴⁰ Marx 1975, s.514, akt. Georg Fülberth, Kapitalizmin Kısa Tarihi, s.200.

1.4. Birinci Dalga Kadın Hareketinin Temelleri

Kadınların ikincilleştirilmesinin uzun bir tarihi geçmişi var. Fakat bu ezilmeye karşı en bilinçli başkaldırıların kapitalizmin geliştiği zeminde 17. ve 18. yüzyıllarda ortaya çıktığı, 19. yüzyılda ise örgütlü bir harekete dönüştüğü görülmektedir. Bu başkaldırı, kapitalizmle birlikte üretimin aileden kamusal alana taşındığı, kadınların piyasanın ihtiyaçları doğrultusunda erkeklerle birlikte ucuz iş gücü olarak üretime katıldığı fakat kamusal yurttaş olmaktan dışlandığı döneme tekabül etmektedir. Aynı zamanda burjuva demokratik devrimleri ile düşünsel olarak da insan hakları kuramının gelişmeye başladığı, eşitlik, özgürlük , adalet gibi fikirlerin ortaya çıktığı, aklın öne çıktığı bir dönemdir. Kadınların sadece kamusal alandan değil, bu fikirler üzerinden gelişen temel insani haklardan da mahrum kaldıkları görülmektedir. İşte bu koşullarda kadın hareketi ortaya çıkmıştır.

Kadınlar kapitalizmle yaşanan toplumsal dönüşüm ile birlikte üretime dahil olarak ezilen bir gruba ait olduklarının bilincine vardılar. İlk kez bir çalışma ortamında (fabrikalarda) kendileriyle aynı ezilmeye tabii kadınlarla toplu olarak bir araya geldiler. Tüm bireyleri kapsamı gereken evrensel eşitlik ilkesinin kadınları kapsamadığını gördüler. Kadın olmaktan kaynaklı cinsiyet temelli bir ezilmeye maruz kaldıklarını kavradılar. Bu koşullar kadınlarda toplu bir bilinç sıçraması yarattı ve bu başkaldırı örgütlü bir toplumsal harekete dönüştü. 19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın başlarında kadınlar kolektif olarak bir araya geldiler. Erkeklerle eşit haklara sahip olabilmek için mücadele yöntemleri geliştirdiler. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda siyasal hak kazanımları ile sonuçlanan bu süreç Birinci Dalga Feminizm olarak adlandırılır. Birinci Dalga ülkelerin kendi özgül koşullarına göre farklılık göstermektedir.

Eşitlik ve özgürlük fikirlerinin ortaya çıktığı Aydınlanma Çağını yaşayan Fransa'da kadınlar, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nden tam 155 yıl sonra, ancak 1944'te yurttaş olarak kabul edildi. Fransız Devrimi'nin yaşandığı ve düşünsel olarak insan hakları temelli fikirlerin yerleştiği Fransa'da kadınların bu eşitlik ilkesine dahil edilmemesi, özgür bir insan olarak ve eşit bir yurttaş olarak görülmemeleri ciddi tartışmalar başlattı. Kadınlar felsefi, siyasi, dini, sosyal tartışmaların yapıldığı

kulüplere gidiyor, açıkça fikirlerini söylüyorlardı. Tüm tartışmalara dahil oluyorlardı. 1789 yılında Bastil saldırısı ve Fransız Devrimi başladığında ise halktan kadınlar sokakları doldurdular. Kitlesel yürüyüşlere ve eylemlere katıldılar. Erkeklerle birlikte en önde kanlı mücadelelerde yer aldılar. Devrim sonrasında ise erkeklerle aynı hakları elde edemediler. Dönemin aydınlanma düşünürlerinden Marquis de Condorcet bu tartışmalarda öncülük yaparak kadınları kapsamayan yurttaşlık kavramını şöyle sorguluyordu:

*“İnsanlar hak eşitliği ilkesini, insan soyunun yarısını, kılları bile kıpırdamadan, yasaları yapmaktan alıkoymakla, yani kadınları yurttaş saymamakla çiğnemiş olmuyorlar mı? Yoksa, ulusal temsil, ulusun temsili demek olduğuna göre, kadınlar ulusun parçası değiller mi?”*⁴¹

Dönemin entelektüel ve öncü kadınlarından Olympe de Gouge ise 1791 Anayasası’nın kabulünden önce kadınları içermeyen İnsan Hakları Bildirgesi’ne karşı hazırladığı Kadın Hakları Bildirgesi’nde taleplerini şöyle gerekçelendiriyordu:

“Ulus temsil eden anneler, kızlar ve kız kardeşler Ulusal Meclis’e katılmak istemektedirler. Halkın mutsuzluklarına ve hükümetlerin yozlaşmasına tek neden olarak, kadının haklarının unutulmasını ya da çiğnenmesini gördüklerinden, kadının doğal, vazgeçilmez ve kutsal haklarını resmî bir bildirge ile açıklamaya karar verdiler; ta ki bu bildirge, bütün toplum üyelerinin zihninde yer ederek onlara her an görevlerini ve haklarını hatırlatsın; ta ki, kadınların ve erkeklerin iktidar tasarruflarını her kurumun kendi amaçlarıyla kıyaslamaya her an olanak vererek bu amaçlara daha iyi uyulmasını sağlasın; ta ki, bundan böyle yalın ve tartışılmaz ilkelere dayanacak olan kadın yurttaş şikâyetlerine, her durumda anayasanın korunması ve herkesin mutluluğu doğrultusunda bir çözüm getirilmesine ışık tutsun.”⁴²

De Gouge, Fransız Devrimi’ni destekledi, devrim sürecinde mücadele etti, devrimin fikirlerini yaydı. Devrim sonrasında ise savunduğu fikirlerin kadınları kapsamadığını gördü. İnsanlara tanınan temel hakların kadınlara da tanınması gerektiğini savundu. Kadınların oy hakkı için mücadele etti. 1793 Anayasası’nda genel oy hakkı kadınlar hariç tutularak herkese tanındığında, “kadınlara giyotine çıkma

⁴¹ Şirin Tekeli, Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat, Birikim Yayınları, İstanbul, 1982, s.71.

⁴² <https://www.politikyol.com/1791-kadinin-ve-kadin-yurttasin-haklar-bildirgesi/> (09.06.2019)

hakkı tanınıyorsa kürsüye çıkma hakkı da tanınmalıdır” diyerek kadınların siyasi haklarını talep etti ve mücadele başlattı. Bu mücadelesi sonrası Olympe de Gouge giyotine gönderildi. De Gouge gibi kadın hakları için mücadele eden Fransız Devrimi’nin bir diğer aktif kadını Madam Roland da ondan beş gün sonra giyotine gönderildi. 1793 yılında Fransa’da kadınların tüm kulüp faaliyetleri ve siyasetle uğraşmaları yasaklandı.

Kadın hakları tartışmaları Fransız sosyalistlerinin de gündemindeydi. Dönemin öncü kadınlarından Flora Tristan (1803-1844) feminizm ile devrimci sosyalizm arasındaki bağlamı kurdu. Yazılarında, kadınların ezilen sınıfa tabii olduğunu, hatta ezilenin de ezileni olduğunu belirterek kadınlar arası uluslararası bir dayanışma başlatılmasını önerdi. Kadınların kendi hakları için bağımsız bir mücadele yürütmelerinin gerekliliğini savundu. Babeuf’un burjuva hakimiyetine karşı çıkarak ortaya koyduğu herkes için eşitlik fikrinin etkili olduğu Fransız ütopyik sosyalistlerinden Saint Simon ve Fourier ise kadınların ve proletaryanın kurtuluşunu birlikte ele alıyorlardı. Kadın haklarını savunuyor ve bu hakların sınıf mücadelesi ile kazanılıp ileri taşınacağını düşünüyorlardı. Dönemin Fransız solu üzerinde etkili olan düşünürü Proudhon ise erkeğin otoritesini sarsacağı ve aileyi parçalanmaya götüreceği gerekçesiyle kadınların siyasi haklarına karşı çıktı. 1870’te ilk işçi sınıfı iktidarı deneyimi olan Paris Komünü’nde kadınlar erkeklerle birlikte en önde barikatlarda yer aldılar. Direnişe katıldılar. Henri Lefebvre komünün kadınlarını şöyle tanımlar:

“Ya Montmartre’ta? Önce kadınlar sokağa çıktı; düzenli dağıtımı yeniden başlayan sütü almak için erkenden kalkmaya alışkindılar. Erkeklerden önce davrandılar. Saçları darmadağın, sabahlıklar içinde ve ilk başlara afallamış olarak dışarı çıktılar. Çocuklar onları izledi. Ve hepsi birlikte, kadınların hükmettiği bir insan deniziydi.”⁴³

Kadınlar, komüne eşit vatandaşlar olarak kabul edildiler. Seçme ve seçilme hakkı elde ettiler. Komünün yenilgisiyle birlikte bu hakları kaybettiler ve erkekler gibi tutuklandılar, kurşuna dizildiler ve sürgüne gönderildiler. 1868’de rejim kadınlara yeniden dernekleşme hakkını tanıdığına, feminist kadınlar bir araya geldiler. Bu

---

⁴³ Gay L. Gullickson, Komün’ün Asi Kadınları, Çev. İlke Bereketli Zafeirakkopoulos, Yordam Kitap, İstanbul, 2014, s.69.

kadınların çoğu daha önce komünün kurulmasına katkıda bulunmuş olan kadınlardı. 1869'da Kadın Hakları Derneği'ni kurdular ve Kadın Hakları Dergisi'ni (Le Droit des Femmes) çıkarmaya başladılar. Kadınların siyasal ve sosyal haklarını talep ettiler. Diğer Batı ülkelerindeki kadınların oy hakkı hareketleri ile temasa geçerek mücadele yürüttüler.

İngiltere'de 17. ve 18. yüzyılın sosyo-ekonomik koşullarında feminizmin bir orta sınıf hareketi olarak doğduğu görülür. Dönemin kadın düşünürlerinden Mary Astell, cumhuriyetin ve halk egemenliğinin benimsendiği ve mutlak hükümlanlık rejiminin mahkum edildiği koşullarda şu soruyu sorarak erkek egemenliğini sorgular: *"Mutlak hükümlanlık devlette ve toplumda zararlıysa, nasıl oluyor da aile içinde gerekli oluyor?"*⁴⁴ Yine dönemin öncü kadınlarından Mary Wollstonecraft, kadın-erkek arasındaki eşitsizliği ve kadınlara belirlenen toplumsal rolleri sorgular. 'Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi' kitabında, kadınları eşitlik fikrine dahil etmeyen Rousseau'yu ve kadınları yurttaş olarak kabul etmeyen Fransız anayasasını eleştirir. Kadınların eğitim hakkını, seçme ve seçilme hakkını savunur. Eserinde, Fransız anayasasını Fransız düşünürlerinin fikirlerine dayanarak şu sözlerle eleştirir:

"Eğer kadınların sesi bastırılacaksa, eğer kadınlar insanoğlunun doğal haklarından mahrum bırakılacaksa, haksızlık ve tutarsızlık suçlamasını boşa çıkarmak için, öncelikle kadınların akli olmadığını kanıtlamanız gerekmektedir. Aksi takdirde YENİ ANAYASANIZ'daki bu büyük kusur, erkeğin şu ya da bu şekilde, bir tiran gibi davranması gerektiğini gösterecektir ve tiranlık, o utanmaz yüzünü toplumun hangi kesiminde gösterirse gösterecektir, ahlakın altını oyacaktır."⁴⁵

Wollstonecraft bu eşitsizliğin temelini; ataerkiyi ortaya koymada eksik kalsa da dönemine göre çok ileri fikirler savunarak feminizmin gelişmesine öncülük etmiş ve kadın hareketinin önünü açmıştır. İngiltere'de burjuva kadınlarının temel mücadele eksenlerinden biri mülkiyet ve velayet hakkıydı. Bu mücadeleyi sürdürürken eğitim ve çalışma hakkı gibi bazı hakları elde etseler de seçme ve seçilme hakkı bunlarla birlikte gelmedi.

⁴⁴ Juliet Mitchel, Kadın ve Eşitlik, Der. J. Michel, Oakley, Pencere Yay., s.32.

⁴⁵ Mary Wollstonecraft, Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi, Çev. Deniz Hakyemez, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s.5.

İşçi kadınlar ise en ağır şartlarda, en kötü ücretlerle çalışıyorlardı. Kadınlar toplu halde, işçilerin katıldığı kentsel isyanlara katıldılar. Yoksulluğa, açlığa karşı yapılan sokak eylemlerinin neredeyse yarısını yoksul kadınlar oluşturuyordu. İşçi sınıfının radikal bir hareketi olan Chartist hareket (1838-1848) içinde örgütlendiler. Sendikal hareketlere önderlik ettiler. Yine de mücadelenin sonunda siyasal oy hakkı sadece işçi erkekler için kabul edildi. Kadınları kapsamadı. Dolayısıyla kadınlar, kendi oy haklarını elde edebilmek için bağımsız bir mücadele başlattılar. 1867’de kadınların oy hakkı elde edebilmesi için bir imza kampanyası örgütlendi. Dönemin İngiliz aydını John Stuart Mill kadınlara yasal hakların tanınması için İngiliz Avam Kamarası’na bir önerge sundu. Kadın Oy Hakkı Dernekleri Ulusal Federasyonu (National Union of Women’s Suffrage Societies) kuruldu. Bu federasyon ile yasal yollarla parlamenterler üzerinde bir etki oluşturulmaya çalışıldı. Kadınların oy hakkını savunan aydın erkekleri de eyleme katan bir mücadele örgütlendi. Fakat bu çabalar başarılı olmayınca 1900’lerden itibaren hareket militan bir tavır aldı. 1903’te dönemin öncü kadınlarından Emmeline Pankhurst iki kızı ile birlikte Kadınların Sosyal ve Politik Birliği’ni (Women’s Social and Political Union) kurdu. ‘Votes for Women’ Kadınlar için Oy dergisini çıkardı. Pankhursts çevresinde toplanan Süfrajat (Kadınlar için oy hakkı) hareketi ile kadınlar kamuoyunu etkilemek için yasal ve yasal olmayan militan yollara başvurdular. Polisle çatıştılar, kendilerini parlamentonun demirlerine zincirlediler, geceleri pankart ve yazılama yaptılar. Açlık grevini politik bir eylem biçimi olarak tarihte ilk kez süfrajatler kullandılar. Bu eylemler sonucunda devletin zor gücü tarafından şiddete, kanlı karşılıklara maruz kaldılar. Kadınlar bu dönemde militan eylemlerin yanı sıra kitlesel eylemler de gerçekleştirdiler. 1908’de Londra’da Hyde Park’ta kadınların oy hakkı için düzenlenen mitinge 500 bin kadın katıldı. Eylemin ana sloganı: ‘kadınlara oy’ idi. Bu gün tarihe ‘Women’s Sunday’ diye geçti. Şirin Tekeli o günün betimlenişini şöyle aktarmıştır:

“Konuşmaların başlangıcı ve sonu bir yük kamyonundan yapılan anonslarla duyuruluyordu. Sonra büyük bir çığlık koptu. ‘Kadınlara oy!’ Bu çağrı üç kez tekrarlandı. Her şey birden dalgalanır gibi oldu...”⁴⁶

---

⁴⁶ Şirin Tekeli, Kadınlara Oy Hakkının Öncüleri, Çağdaş Liderler Ansiklopedisi, İletişim Yay., 1986, s.1624.

İngiltere’de kadınların 51 yıl süren bu mücadelesi sonunda 1918’de, 30 yaşın üzerinde, mülk sahibi, üniversite mezunu ya da haftada 5 pound gelir getiren bir işte çalışan kadınlara siyasal haklar tanındı.⁴⁷

ABD’de ise kadınlara haklar için gerçekleştirilen en eski tarihli eylem Seneca Falls toplantısıdır. 19-20 Temmuz 1848’de Seneca Falls’ta yapılan toplantı sonunda Duygular Bildirgesi (Declaration of Sentiments) yayınlanır. 68 kadın ve 42 erkek tarafından imzalanan bildirge ‘Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi’ üzerine kurgulanmıştır. Kadınlar ve erkeklerin yaratılıştan itibaren eşit olduğu vurgulanır. Kadınlar üzerinde kurulan erkek egemenliği tespit edilir. *“İnsanlık tarihi, erkeklerin kadınlara sürekli biçimde zarar vermelerinin ve onların haklarını gasp etmelerinin tarihidir. Kadınlar, erkeklerin üzerinde doğrudan ‘mutlak tiranlık’ uyguladıkları nesnelerdir.”* der bildirgede.⁴⁸ Seneca Falls toplantısının kadın hareketindeki yeri daima önemle vurgulanır. Çünkü kadınlar bu toplantı ile toplu olarak bir araya gelip karşılıklı destek ve dayanışma içerisine girmişlerdir. Bildiriyi imzalayanlar arasında erkeklerin de olması toplantının kamuoyu etkisini göstermektedir. Bildirgede, Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi’ne vurgu yapılarak kadınların doğal haklarının niçin ihmal edildiği sorgulanmıştır. Kadınların, oy hakkı, eğitim ve çalışma hakkı talepleri yer almıştır. Kadın-erkek ücretleri arasındaki fark eleştirilmiştir. Bu talepler Amerika’daki kadın hareketinin ana eksenini oluşturmaktadır.

ABD’de kadın mücadelesi ırkçılığa ve köleliğe karşı mücadele ile birlikte gelişmiş, kadınlara, kölelere ve siyahi vatandaşlara oy hakkı birlikte savunulmuştur. 1866’da anayasa değişikliği ile sadece siyahi erkeklere oy hakkı verildiğinde ise kadınlar kendi hakları için bağımsız bir kadın mücadelesi yürütmeye karar verdiler. Bunun üzerine, daha önce Seneca Falls bildirgesini kaleme alan Elisabeth Cady Stanton 1869’da Kadınlara Oy Hakkı Ulusal Birliği’ni (National Women Suffrage Association), Lucy Stone ise American Women Suffrage Association’ı kurdu. Stanton ve Susan B. Anthony ABD’yi turlayarak dört bir yanda konferanslar ve toplantılar

---

⁴⁷ A.e., s.1640.

⁴⁸ <http://www.womensrightsfriends.org/1848.php>, (10.06.2019)

düzenleyip eylemler yaptılar. Eylemleri sebebiyle yargıldılar. Ama kadın hakları mücadelesini Amerika'nın dört bir yanına yadılar. 1893 yılından itibaren ABD'nin farklı eyaletlerinde kadınlar oy hakkını elde ettiler. Kadınların oy hakkının tamamıyla Amerikan anayasasına girmesi ise 26 Ağustos 1920'de gerçekleşti. 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında işçi hareketinin de yükselmesiyle, feminizmin ve Marksist-sosyalist hareketlerin etkileşim içinde olduğu görülür. 20. yüzyılda ise kadınların yasaların önünde erkeklerle eşitliğinin, kadınlar üzerindeki erkek egemenliğinin aşılmasında yeterli olup olmadığı sorgulanır. Eşitsizliğin temeline dair sorular sorulur ve bu sorunun cevabına atarkeki yanıtını veren bir kadın hareketi olan radikal feminizm gelişir. Radikal feministlerden Emma Goldman, Kadının Kurtuluşunun Trajedisi adlı eserinde bu konuyu şöyle tartışır:

“Oy hakkı, eşit yurttaşlık hakları iyi talepler olabilir ama gerçek kurtuluş, oy sandıklarında ya da mahkemelerde başlamaz. Kadının ruhunda başlar. Tarih bize her ezilen sınıfın ezenlerden gerçek anlamda kurtulmasının ancak kendi çabasıyla olabileceğini gösterdi. Kadının bundan ders çıkartması ve özgürlüğünün ancak özgürlüğü elde etme gücünün uzandığı yere kadar uzanabileceğini anlaması geliyor. Bu yüzden kadının, işe kendi içindeki yenilenmeyle başlaması önyargıların, gelenek ve göreneklerin ağırlığından kurtulması gerekir. Hayatın her alanında eşit haklar talebi haklı ve doğru bir taleptir; ama sonuç olarak en hayati hak, aşık olma ve aşık olunma hakkıdır. Bu nedenle de eğer kadının kurtuluşu tam ve gerçek bir anlama kavuşacaksa, sevimli, sevgili ve anne olmayı kölelik ve tabi olmakla aynı kefeye koyan saçma anlayış yıkılmalıdır.”⁴⁹

Almanya'da ise kadın hareketi diğer ülkelerden farklı olarak sosyalist hareketlerle birlikte ilerledi. Daha geç kapitalistleşen ve ulusal birliğini daha geç tamamlayan Almanya çağı yakalayabilmek için hızlı bir kapitalistleşme sürecine girdi. Bu süreçte emek gücünün hızla arttığı görülür. 1871 Paris Komünü yenilgisinden sonra ise işçi hareketinin merkezi Fransa'dan emek gücünün büyüdüğü Almanya'ya kaydı. Sosyalist hareketler burada gelişti ve kadın hareketi de bu temelde ilerledi. Alman Sosyal Demokrat Parti'nin ve sosyalist hareketin liderlerinden Bebel 1878'de yazdığı Kadın ve Sosyalizm adlı eserinde kadın sorununu ve eşitsizliği Marksist ve sınıfsal bir bakış açısıyla yorumladı.⁵⁰ Dönemin sosyalistlerine göre kadınlar hem cinsiyet temelli hem de sınıfsal bir ezilmeye tabiydiler. Erkeğe göre iki kat

⁴⁹ Emma Goldman, Kadının Kurtuluşunun Trajedisi, Çev. Meltem Ahıska, s.134.

⁵⁰ Bkz. August Bebel, Kadın ve Sosyalizm, çev. S. N. Kaya, İnter Yayınları, İstanbul, 1991.

eziliyorlardı. Bu yüzden kadın mücadelesi de sınıfsal bir mücadeleydi ve kadının özgürlüğü ancak sınıfsız bir toplum idealinde gerçekleşebilirdi.

Dönemin sosyalist kadın önderlerinden Clara Zetkin Alman İşçi Kadınları Dergisi'ni çıkardı. Sosyalist Enternasyonal ile birlikte Kadın Enternasyonalı de toplandı. Dünyadaki tüm ezilen işçi kadınlar arasında bir dayanışma amaçlandı. Zetkin'in çıkardığı dergi Kadın Enternasyonalı'nın resmi yayın organı oldu. 1910 yılında toplanan II. Kadın Enternasyonalı'nın toplantısında 1857'de New Yorklu kadın işçilerin greve gittikleri gün olan 8 Mart, uluslararası kadın günü olarak kabul edildi.

Diğer yandan sosyalist kadın hareketi ile liberal kadın hareketi arasında anlaşmazlık vardı. Örneğin 1898'de burjuva kadın hakları temsilcileri tarafından düzenlenen Berlin Uluslararası Kadın Kongresi'ne Zetkin ve diğer sosyalist kadın önderler katılmaz. Liberal kadın hareketinin sadece burjuvazinin izin verdiği ölçüde hareket edebildiğini ve burjuva kadınların durumunu iyileştirmekten başka işe yaramayacağını söyleyen Zetkin, eşit haklar için mücadele eden kadınlara cephe alır ve sadece proleter kadın hareketinin tüm kadınları özgürleştirebileceğini söyler.⁵¹ Bir diğer sosyalist kadın önder ise Alman Sosyal Demokrat Parti'den ayrılarak Karl Liebknecht ile birlikte Spartakist hareketini oluşturan sonrasında da Alman Komünist Partisi'ni kuran Rosa Luxemburg. Zetkin de sonrasında Spartakist hareketine katılmıştır. Hayatı boyunca sınıf mücadelesi veren Rosa Luxemburg devrimci hareketler içerisinde kadın kimliği ile yer alıp öne çıkmıştır. Lider ve önder bir kadın olarak kendinden sonra gelen sosyalist kadın hareketindeki kadınlar için de bir motivasyon kaynağı olmuştur. Bu hareketler sonrasında ise işçi kadın hareketi kendini bağımsız bir kadın hareketi olarak değil, işçi sınıfı hareketinin içinde tanımlamıştır.

Rusya'da ise kadınlar devrimin önünü açan köylü ve işçi hareketlerinin en aktif unsurlarıydı. Kitlesele grevlerin en önünde yer aldılar, örgütleyici oldular.

---

⁵¹ Clara Zetkin, Kadın Sorunu Üzerine Seçme Yazılar, Çev. İsmail Yarkin, İnter Yayınları, İstanbul, 1996, s.100.

Bolşeviklerin günlük yayın organı Pravda, “Emek ve İşçi Kadının Yaşamı” başlığıyla 1913 yılında bir ek yayımlamaya başladı. Daha sonra kadınlardan gelen yoğun ilgi nedeniyle Bolşevik Parti, kadınlara yönelik ayrı bir yayın organı çıkardı. 8 Mart 1914’te, 12.000 adet olarak çıkmaya başlayan Rabotnitsa (İşçi Kadınlar) kadınlara yönelik ilk Marksist gazete olarak tarihe geçmiştir. Yayın kurulunda Krupskaya, Armand, Ulyanovna (Lenin’in kız kardeşi) gibi önde gelen Bolşevik kadınlar yer alır. Bu süreçte kadınlar devrim mücadelesinin en ön saflarında yer aldılar.

1917 Sovyet Devrimi ile tüm haklarını kazandılar. Komünist Parti’de görevler üstlendiler. Devrim sonrasında ise siyasal yönetime dahil oldular. Yasal düzenlemeler biçimsel eşitliğin ötesine geçti ve fırsat eşitliği de yaratılmaya çalışıldı. Başta Lenin olmak üzere dönemin sosyalist liderleri kadınların özgürleşebilmesi için ev içine olan bağımlılıklarının yani ev içi emeğin ortadan kaldırılması gerektiğini ve ev işlerinin toplumsallaşması gerektiğini söylediler. Bu doğrultuda adımlar atıldı ve ev işleri kamuya mal edildi. Kadınların tümüyle toplumsal üretime dahil olabilmesi için kolektif mutfaklar, çamaşırhaneler, kreşler açıldı. Erkeğin kadın üzerindeki binlerce yıldır süren hegemonyasını yıkabilmek için hukuki, ekonomik, toplumsal pek çok düzenleme yapıldı. Kadınlar için okuma-yazma kursları açıldı. Kadınların bu kurslara katılabilmesi için mesai saatleri kısaltıldı. Bu kurslarda kadınlara meslek edindirme eğitimleri de verildi. Rus Devrimi’nin önder kadınlarından Aleksandra Kollontai bu değişime öncülük etti. Kollontai kadın-erkek ilişkilerindeki değişim için yeni bir ahlak anlayışı öngördü ve evlilik-aile ilişkilerini sorguladı.

“Oysa gerçekten özgür olabilmek için kadın, bugünkü biçimiyle zaman aşımına uğramış ve engelleyici ailenin yüklediği ağırlığın zincirlerinden kurtulmak zorundadır. Kadın için ailesel sorunun çözümü, ekonomik bağımsızlığın tam olarak elde edilmesi ve siyasal eşitliğin kazanılmasından daha az önemli değildir.”⁵²

---

⁵² A. Kollontai, Marksizm ve Cinsel Devrim, Çev. K. Yalım, Tüm Zamanlar Yayıncılık, İstanbul, 1992, s.9.

1918’de aile yasalarının hazırlanmasında etkin bir rol oynadı. 1918’de çıkarılan medeni kanun ile kadınlar evlilik, boşanma, doğum kontrolü ve kürtaj haklarına sahip oldular. Sovyetler Birliği kürtajın yasallaştığı ilk ülkedir. Resmi nikahlı ve nikahsız birliktelikler yasal olarak eşitlendi. Aile içi şiddet ve evlilik içi tecavüz ceza yasası kapsamına alındı. Aynı şekilde kadınlara doğum ve emzirme izni, hamilelik döneminde ücretsiz sağlık hizmeti, doğumdan sonra işe dönebilme hakkı, regl dönemlerinde ücretli izin verildi. Tüm bu yasal ve toplumsal düzenlemeler kadının tamamen özgürleştiği anlamına gelmez. Feodal yapıya ve toprağa dayalı gelenekçi bir Çarlık rejiminden gelen Rusya’da bu değişim ve dönüşümler kısa süre içerisinde yaşandı. Erkeklerin, kadınların yeni konumlarını, özellikle aile içerisindeki konumlarını kabullenmesi zaman aldı. Aynı şekilde özellikle kırsal kesimdeki kadınların da kendi haklarını keşfedebilmesi zaman aldı. Buna rağmen kadınların hayatında ve konumunda Batı ülkelerine göre kısa sürede çok daha büyük değişimler ve ilerlemeler kaydedildi. İkinci Dünya Savaşı yaklaşırken aile ve nüfus planlamalarının değişmesiyle birlikte kürtaj hakkı gibi bazı hak kayıpları yaşansa da, kadınların devrimle kazandığı siyasi, ekonomik ve sosyal haklar korundu.

Uluslaşmayla birlikte gelişen ilk dalga kadın hareketinin, iktisadi olarak kapitalistleşmeyle, düşünsel olarak demokratik devrim değerlerinin gelişimiyle birlikte ilerlediği görülür. Feodal üretim biçiminden koparak ilk kez kolektif olarak bir araya gelen ve emeğinin karşılığında bir ücret alan kadınlar kendi gücünün farkına varır, ev içinde ve işte kendi gibi aynı ezilmeye tabii kalan kadınları keşfederler. Yine burjuva demokratik devrimlerinin getirdiği; özgürlük, eşitlik, adalet gibi temel insan haklarından neden faydalanamadıklarını sorgularlar. İşte bu sorgulama kadınlarda kolektif bir bilinç sıçraması yaratır ve kadın hareketinin temelleri atılır.

Kadın hareketinde; burjuva kadınlarının taleplerini kapsayan liberal feminizm, işçi sınıfı kadınlarının taleplerini kapsayan sosyalist feminizm, eşitsizliğin temelini ataerki olarak kabul eden radikal feminizm gibi ayrışmalar yaşandığı görülür. Bu ayrışmayı tam bir kopuş olarak nitelendirmek doğru olmaz. Eşitsizliğin temelini farklı noktalarda bulup, farklı mücadele yöntemleri geliştirseler de mücadelenin özünde kadınların özgürleşmesi yatmaktadır. Burjuva demokratik devrimleri toplumu ve

insanlığı tamamen özgürleştirmedığı gibi birinci dalga kadın hareketi de kadınları tamamen özgürleştirememiştir. Fakat değişen üretim biçimi ve iktisadi-toplumsal koşulların ve kadın hareketinin kadınların toplumsal konumunda devrimsel nitelikteki değişimleri ve ilerlemeyi getirdiği bir gerçektir. Birinci dalga kadın hareketi aynı zamanda kendinden sonra gelecek olan, ataerkil düzeni ve iktidar ilişkilerini ciddi anlamda sorgulayacak olan kadın hareketi için de uygun zemini oluşturmuş, önünü açmıştır. Prof. Dr. Ayşegül Yaraman bu ilişkiyi şöyle açıklamaktadır:

“Ulus devletlerin kurulması sürecinde cinsiyetler arası eşitsizliğin yurttaş ideal tipi kavramı dahilinde bir çözüme ulaştırılmaya çalışılması, bu kavram zımnen erkekle özdeş kılındığı için, değerlerdeki kadınlar aleyhine hiyerarşiyi pekiştirmiş; ancak yine de bu çabaların sağladığı biçimsel eşitlikçi kazanımların destek ve ivmesiyle, gecikmeli de olsa ataerkil kültürün sorgulanması sürecine girilmiştir.”⁵³

Bu bağlamda Birinci Dalga Kadın Hareketinin sonraki dalgalarla hem bir kopuş hem de süreklilik arz ettiği söylenebilir.

---

⁵³ Ayşegül Yaraman, “Toplumsal Değişme ve Kadında Erkeksilik”, T. Parman (Editör), Psikanaliz Yazıları, Sonbahar 2002.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI-TÜRK MODERNLEŞMESİ VE KADININ KONUMU (1839-1918)

2.1. Osmanlı-Türk Modernleşmesine ve Ulus-Devlet İnşa Sürecine Genel Bakış

Avrupa’da burjuvazinin doğuşu, feodal sınıfların tasfiye edilmesi ve sanayileşme ile birlikte ilerleyen uluslaşma süreci, Osmanlı Devletine Avrupa’dan geç ve farklı olarak ancak 18. yüzyıl sonunda yansımıştır.

Osmanlı’nın 17. yüzyılda girdiği duraklama dönemi, ardından gelen gerileme süreci ve son nokta olarak Rusya’ya karşı ağır bir yenilginin ardından imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması, Osmanlı yönetici zümresinde bir kabulü beraberinde getirdi. Bu kabule göre; Osmanlı artık varlığını devam ettirebilmek için Batı’ya dayanmak zorundaydı. Batı’nın askeri, ekonomik, bilimsel, teknolojik üstünlüğünü kabul etti. Bu kabulle birlikte Osmanlı, ana eksenini Batılılaşmanın oluşturduğu bir sürece girdi. Osmanlı Devletini de Avrupa’nın rahatlıkla sermaye ihraç edebileceği geniş bir pazar haline getirdiler. Küçük Kaynarca Anlaşmasının ardından Osmanlı’nın bütün 19. yüzyıl siyasetini etkileyecek olan ‘Doğu Sorunu’nun başladığı görülür. Osmanlı’nın Avrupa ile olan ilişkileri Doğu Sorunu etrafında şekillenir. Diğer yandan Fransız Devrimi’nin etkisiyle gelişen milliyetçilik akımları Osmanlı’da da karşılık bulur. Osmanlı yönetici zümresi ise milliyetçilik hareketlerinin özünü anlayamamıştır. Ulusal pazar ve ulus-devlet oluşumları içerisinde sanayileşmenin ön plana çıktığı bir dönemde, Osmanlı yöneticileri, Batı’dan ihraç ettikleri askeri reformlarla Osmanlı’nın toprak bütünlüğünü koruyup eski gücüne kavuşturabileceklerini düşünmüşlerdir.⁵⁴ Bu çabalar ise Osmanlı’yı çağdaş bir uluslaşma sürecine değil bölünmeye ve dış müdahalelere götürmüştür.

Osmanlı’dan Türk uluslaşmasına ve kapitalist gelişmeye giden süreçte 1826’da II. Mahmut tarafından gerçekleştirilen yeniçeri kırımının dönüm noktası olduğu söylenir. Yeniçeri kırımı ile birlikte Ocağın levazımcılığını yapan ünlü Yahudi aileler

---

⁵⁴ Taner Timur, **a.e.**, s. 105.

de kırılmış ve mallarına el koyulmuştur. Böylece uluslaşmanın bir parçası olması gereken cemaatte bir güvensizlik oluşmuş ve Yahudi burjuvazisi Batı'ya yönelmiş, varlıklarını Batı'ya taşımıştır. Müslüman olmayan cemaatlere karşı bir dışlama politikası başlamıştır. Böylece Osmanlı hem kapitalistleşme için gereken sermaye birikimini hem de felsefi olarak Osmanlı aydınlanmasına öncülük edebilecek akımları ezdi ve kaybetti. Osmanlı'daki hakim şeri İslam hukuku gayrimüslimler ile entegre bir uluslaşmaya olanak tanımıyordu. Gayrimüslimlerin elinde toplanan sermaye böylece güvencesini Batı'da buldu. Hem sermaye birikiminden hem de aydınlanma birikiminden yoksun kalan Osmanlı'da sosyo-ekonomik nedenlerle kendi kendini yaratan ve kendi kendini besleyen bir uluslaşma süreci gerçekleşemedi. Dolayısıyla 'devleti kurtarmak' düşüncesiyle girişilen, tarihsel gerçekliği görmeyen ve kavrayamayan yenilik ve reform hareketleri kendini tekrar etmenin ötesine geçemedi. Bu hareketler ileriye değil, geçmişe dönüktü. Tarihsel ilerlemenin önüne set çekmeye yönelikti. Harekete önderlik edenler ise Batı'daki gibi bir dinamizmle gelişen devrimci burjuva sınıfı değil, Osmanlı'nın devlet yöneticileri idi. Bu yüzden reform hareketleri sınırlı kaldı.⁵⁵

Bu reform hareketlerinin başında 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanı gelmektedir. Bu reformların merkezinde Batılılaşma vardır. Bu dönemde Osmanlı aydınları tarafından kullanılan vatan ve ulus, vatandaş kavramları ise Avrupa'da devrimlerle şekillenen modern anlamdaki içeriğe sahip değildir. Bu kavramlar daha çok Osmanlı devletinin devamlılığını sağlama doğrultusunda şekillenmiştir. Örneğin Namık Kemal'in hem Türk şiirine hem de siyasal yaşama soktuğu 'vatan' ve 'millet' kavramları modern anlamda uluslaşmaya ait bir içeriğe sahip değildir. Nitekim vatan sözcüğü aydınlar arasında göreceli bir anlam değişikliğine uğramaya başlamışsa da, bu anlam değişikliği bütüncül bir biçime bürünmemiştir. Vatan sözcüğü, bugün dahi dilimizde aynı şekilde kullanılmakta olan "memleket" sözcüğüne karşılık gelen bir anlamda kullanılmaktaydı. Gelenekçi yapının devamını savunan devlet adamlarından Tanzimat bürokratlarına ve gelenekçi aydınlara dek, vatan sözcüğü, kökeni mülk sözcüğü olan memleket anlamıyla kullanılmaktaydı. Memleket anlamında, çağdaş

---

⁵⁵ A.e., s.115

anlamından çok farklı olarak, vatan mefhumu bir halkın, bir milliyetin değil, hükümdarın idaresi ve kanunları altındaki topraklara karşılık geliyordu. Bunun toplumun alt kesimlerine, halk kitlelerine yansımaları farklı değildi. Farklı cephelerde nefer olarak uzun yıllar savaşan ya da yitirilen topraklardan Osmanlı'nın elinde kalan topraklara göç eden halk kitleleri için vatan, yalnızca doğdukları, büyüdükları; çiftçinin çubuğunun, yitirdiklerinin mezarının olduğu yerdirdi. Dolayısıyla 19. yüzyılın son çeyreğinde, halk nazarında modern anlamda bir vatan kavramının varlığından söz etmek için çok erkendir.⁵⁶ Cevdet Paşa bu gerçeği şöyle ifade etmiştir: “*Vatan denilürse askerin köylerindeki meydanlar hatırlarına gelür.*”⁵⁷

Milliyetçilik akımı ile birlikte Osmanlı'yı oluşturan halkların ayaklanması ve kendi ulus-devletlerini kurma sürecine girmesi ile birlikte Türkçülük akımı gelişmiş ve Osmanlı'yı bir arada tutma siyaseti ile yani Osmanlıcılık ile iç içe geçmiştir. İslamcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülük akımları 1913'te sonlanan II. Balkan Savaşı'na kadar iç içe gelişmiştir. Balkan Savaşı sonrası Osmanlı'nın Balkanlar'daki tüm topraklarını kaybetmesi ve kendi ulus-devletlerini kurmaları ile Osmanlıcılık ve İslamcılık akımlarının geçersizliği ve tarih dışılığı görülmüştür. Tanzimat ile birlikte gelen Batılılaşma reformları ile genç aydınlar Avrupa'ya eğitime gönderilmiş, döndüklerinde Batı'nın biçimsel yeniliklerini Osmanlı'ya taşımaları istenmiştir. Bu aydın modelini oluşturan Yeni Osmanlılar Batı Aydınlanmasından etkilenmiş fakat Osmanlı birliği fikriden vazgeçmemişlerdir. Yeni Osmanlıların ardılı olan Jön Türkler ise derin bir ikilem içindeydi; bir taraftan ayrılıkçı hareketlere karşı Osmanlı vatanını savunmak zorundaydılar, diğer taraftan benimsedikleri Aydınlanma ve çağdaşlaşma ilkeleri gereği ulus ve ulus-devlet gerçeğiyle yüz yüzediler.⁵⁸ Balkan yenilgisi sonrası Jön Türkler, Türklerin çoğunlukta olduğu ulusal sınırlara çekilme fikrini dillendirmeye başladılar. Ali Fuat Cebesoy, bu ulusal sınırları temsil eden Misakı Milli fikrinin Harp Akademisinden mezun oldukları sırada (1903) Mustafa Kemal Atatürk tarafından dillendirildiğini belirtmektedir: “...bir Misakı Millî siyasetinin takibinde öncülük yapması prensibi Mustafa Kemal'in dimağında yer etmişti. İmparatorluğun bir asırlık

⁵⁶ A.e., s. 120.

⁵⁷ Ahmet Cevdet Paşa, Ma'rûzât, haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980, s. 114.

⁵⁸ Mehmet Ulusoy, Türk Devrimi ve Milliyetçilik, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, s. 103.

siyasî ve idarî tarihini iyi incelikten sonra bu prensip, onda kati bir kanaat haline gelmişti."⁵⁹ Mustafa Kemal'in 1903'te yaptığı bu Misakı Milli vurgusu onun, imparatorluklar çağının kapanıp ulus-devlet çağına geçildiği gerçeğini kavrayıp, Osmanlıcılık akımının tarih dışılığını tespit ettiğini göstermektedir. Jön Türkleri de kapsayan İttihat ve Terakki Hareketi ile Mustafa Kemal'i ayıran bu ayrışma oldu. İttihatçılar Osmanlı'yı içinde bulunduğu kötü durumdan ve Batı sömürgeciliğinden, milleti ise mutlak monarşinin esaretinden kurtarmayı hedefliyorlardı. Mustafa Kemal ise tarihsel gerçekliği daha erken kavrayarak ulus-devlet stratejisini benimsedi. Elbette İttihatçılardan devralınan tarihsel ve siyasi miras bu gerçekliği kavramada önemli bir etkidir.

İttihatçılar diğer milliyetler ve gayrimüslimler karşısında Osmanlıyı dağılmaktan kurtarabilmek için Türk milliyetçiliğine yöneldiler. Prof. Metin Heper bu yönelişi şöyle açıklamaktadır:

"Osmanlı Padişahlarının önce Osmanlılığa sonra Osmanlı-İslamcılığa sarılarak imparatorluğun bütün unsurlarını hanedanlık şemsiyesi altında tutmak için gösterdikleri büyük çabalara karşın, gayrimüslim unsurlar Osmanlıcılık, Türk olmayan Müslümanlar da Osmanlıcı-İslamcılık formülünü reddettiler. Bu nedenle ülkeyi dağılmaktan kurtarma sorumluluğu geri kalan Türklerin omuzlarına yüklendi. Bu durum Türkler arasında daha önce bulunmayan bir ulusal bilinç duygusunun geliştirilmesini zorunlu kıldı. Ulusal bilinçten kaynaklanan ulusal birliğin Türkleri bir arada tutabileceği ve böylece imparatorluğun artakalan topraklarını savunabilecekleri düşünüldü."⁶⁰

Jön Türkler, Osmanlıyı canlandırabilmek için modernleşme hareketlerine giriştiler. Bu modernleşme hareketleri Tanzimatçıların Batı yanlılığından farklıydı. Çünkü aynı zamanda Osmanlıyı Batı sömürgeciliğinden kurtarmanın yollarını da arıyorlardı. Batı taklitçiliğinden farklı olarak Avrupa'nın demokratik devim değerlerini ve aydınlanma değerlerini sahiplendiler. Türk milliyetçiliği bu fikirler etrafında şekillenmeye, Fransız Devrimi'nin hürriyet, eşitlik ve adalet taleplerini içermeye başladı. Şeriatçı-dinci yapıya karşı laiklik fikri öne çıktı. Hatta 1871 Paris Komünü'nü bile desteklediler. 23 Aralık 1876'da Namık Kemal, Mithat Paşa, Ziya

⁵⁹Ali Fuat Cebesoy, Bilinmeyen Hatıralar – Kuvay-ı Milliye ve Cumhuriyet Devrimleri, hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2001, s.198.

⁶⁰ Metin Heper, Devlet ve Kürtler, Doğan Kitap, 2. Basım, İstanbul, 2010, s. 107.

Paşa, Mustafa Fazıl Paşa gibi Jön Türk hareketi önderlerinin mücadelesi sonucu ilk anayasa Kanun-i Esasi ilan edildi ve padişahın egemenlik hakları kısıtlandı. Böylece mutlak monarşiden meşruti monarşiye geçilmiş oldu. 1876 Meşrutiyeti, İttihatçıların önderlik ettiği II. Meşrutiyet'in, 1908 Devrimi'nin öncülüdür. Türkiye'nin milli demokratik devrim süreci bu tarihten başlar Kemalist Devrim ile birlikte devam eder.⁶¹

İttihatçıların bağımsızlıkçı ve modernleşmeci doğrultuda attıkları en önemli adımlardan biri 9 Eylül 1914'te kapitülasyonların tek taraflı olarak kaldırılmasıdır. Bu çabaların da etkisiyle Birinci Dünya Savaşı öncesi Türk-Alman ittifakı oluşmuştur.⁶² Dönemin modernleşme yönünde atılan diğer önemli adımları ise her modernleşme ve uluslaşma hareketinin temel unsuru olan eğitim alanındadır. 1908 yılında 200 bin lira olan eğitim bütçesi 1909'da 660 bin, 1910'da 940 bin, 1914'te ise 1.237.000 liraya çıkmıştır.⁶³ Türk Ocakları gibi dernekler kurulmuş, eğitimin halkın geniş kesimlerine ulaştırılması amaçlanmıştır. Türk dil ve kültürüne uygun yeni eğitim kitapları hazırlanmış, yabancı klasikler Türkçeye çevrilmiştir. Yine aynı şekilde kültür-sanat alanında önemli çabalar vardır. Bizzat devlet eliyle sanatın yaygınlaştırılması için çalışılmıştır. Konservatuarlar kurulmuş (biri kadınlar biri erkekler için) ve devlet tiyatrosu geliştirilmiştir. Laikleşme yönünde de çeşitli adımlar atılmış, 1916 yılında Şeriat ve modern kanunlar arasındaki çelişkiyi ortadan kaldırmak için hazırlanan kanun tasarısı kabul edilmiştir. Kadın hakları ve kadın hareketi açısından da bu dönemde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Kadınlar İttihatçılar tarafından modernleşmenin önemli unsurları olarak görülmüştür. Osmanlı kadınları ise hem Batı'daki gelişmelerden hem de Meşrutiyet dönemindeki gelişmelerden etkilenmiş ve Osmanlı'da kadın hareketini başlatan çeşitli faaliyetlere girişmişlerdir.

Saltanata karşı meşrutiyet ve hürriyet, Tanzimat Batıcılığına karşı bağımsızlık mücadelesi veren İttihatçılar'ın meşrutiyet hareketlerinden beslenen Mustafa Kemal halk egemenliğine dayanan bağımsız bir cumhuriyet kurma fikrini yeşertmiştir. Mustafa Kemal ve arkadaşları hem İttihatçıların tecrübelerinden beslendiler hem de

⁶¹ H. Zafer Kars, 1908 Devrimi'nin Halk Dinamiği, Kaynak Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 1997

⁶² Feroz Ahmad, İttihat ve Terakki, Kaynak Yayınları, 10. Basım, İstanbul, 2016, s. 191.

⁶³ Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 274.

onların eksiklerini görerek onları aştılar. Tarihselliği daha iyi kavrayarak Cumhuriyet Devrimi'ni gerçekleştirdiler. Nitekim 1918 yenilgisiyle birlikte İttihat ve Terakki kendini feshettiğinde, Kemalistler İstiklal Savaşı'na önderlik edebilmek için Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni örgütlediler. Kemalist hareket 23 Nisan 1920'de Ankara'da Meclisi açarak Osmanlı Saltanatına son verdi. Kurtuluş Savaşı'nı başarıya ulaştırdı ve cumhuriyeti kurdu.

Özetle, Tanzimat'ın Jön Türk Hareketine yol açtığını, bu sürecin de İttihatçılığa ve Kemalizm'e doğru yol aldığını söyleyebiliriz. Bu hareketler arasında hem bir kopuş hem de toplumsal ve tarihsel açıdan bir süreklilik ve aşma vardır. Tanzimat'la birlikte Cumhuriyet Devrimi'ni hazırlayan, ulus-devleti, çağdaş bireyi ve yurttaşı yaratan kültürel sürecin önü açılmış, 1908 Devrimi ile kültürel boyuttan siyasal boyuta geçilmiştir. Kemalizm ile çağdaş Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur.⁶⁴

2.2. Tanzimat'ın İlanını İzleyen Dönemde Kadının Konumu (1839-1908)

Tanzimat'la birlikte Osmanlı yöneticilerinin ve bürokratlarının Batı'nın her alandaki üstünlüğü konusunda hem fikir olduğu görülür. Osmanlı Devleti sadece askeri yenilgilerle kalmamış, ekonomik olarak da Batı kapitalizminin bir pazarı, sömürgesi haline gelmiştir. Bu doğrultuda saray çevresi, yönetici ve dönemin aydınları Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarma yolu olarak Batılılaşmayı ve belli alanlarda modernleşmeyi seçerek geleneksel olana mesafe koymuştur. İlk Batılılaşma hamleleri askeri alanda yapılır. Orduda yapılacak değişikliklerin Osmanlı'nın savaş alanında kaybetmesini önleyeceği ve eski gücünü yeniden kazandıracağı düşünülür. Askeri alan ile başlayan reformlar zamanla toplumsal alanda, eğitim alanında, kamusal alanda da kendini göstermiştir. Bu reformlar kanunlarla düzenlenmiştir. Batının laiklik anlayışı da belirli ölçülerde benimsenerek Osmanlı'da toplumsal yaşamı düzenleyen şariat hukuki modernleştirilerek ceza hukuku ve medeni hukuk alanında yeni düzenlemeler yapılmıştır. Batının teknolojisini ve diğer ileri yönlerini taşıyabilmek amacıyla eğitim görmeleri için Avrupa'ya öğrenciler gönderilir. Aynı şekilde Osmanlı'da da modern eğitim kurumları açılır. Avrupa'yı gören, okuyan, tartışan dönemin aydınları da

---

⁶⁴ F. Ahmad, İttihatçılıktan Kemalizme, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2016.

Fransız Devrimi'nden ve Fransız Aydınlanmacılarının fikirlerinden etkilenmişlerdir. Bu bağlamda yasal anlamdaki düzenlemeler sosyo-kültürel hayata, edebiyat ve sanat alanına da yansımıştır. Tanzimat aydınlarının roman, şiir, makale vb. bütün eserlerinde Batılılaşmanın etkisi görülür.

Siyasal anlamda ise dönemin aydınları mutlak monarşinin meşruiyetini sorgulamaktan çok uzaklardı. Daha ziyade yanlış siyasetlerin düzeltilmesi ve padişahın mutlak yetkisinin keyfiliğinin sorgulanması üzerine yeni fikirler ürettiler. Dönemin hakim fikri ise Osmanlıcılıktı. Osmanlı Devleti çatısı altında yaşayan herkesi Osmanlı vatandaşı kimliği altında birleştirerek burjuva demokratik devrimlerinin etkisi ile yayınlan milliyetçi akımları durdurmayı hedeflediler. Tanzimat Fermanı'nda bu kapsamda Osmanlı topraklarında yaşayan tüm vatandaşların din, dil, ırk ve mezhep farkı gözetmeksizin kanunlar önünde eşit olacağı belirtiliyordu. Ulus-devletin çağdaş yurttaş kavramıyla aynı olmasa da, modern anlamda yurttaşlığın çıkış noktası olduğu söylenebilir. Kanun önünde eşitlik fikri aynı zamanda siyasi katılım, meclis gibi kurumlaşmaların da önünü açmıştır. Gelecek olan döneme kültürel olarak ön açsa da Tanzimat dönemi bir başarısızlık dönemidir. Ekonomik ve siyasi olarak Osmanlıcılık ideolojisinde direnme ama diğer yandan modernleşme çabaları büyük bir ikilemi de beraberinde getirdi. Modernleşme çabaları biçimci bir Batılılaşmanın ve Batı kapitalizminin çıkarlarına hizmet etmenin ötesine gidemediği gibi rejimi sorgulayan ve yeniye evrilen bir hal alamadı. Niyazi Berkes bu çelişkiyi ve başarısızlığı şöyle açıklamaktadır:

“Tanzimat rejiminin asıl başarısızlığı, Osmanlılık ideolojisinin yansıttığı ekonomik çağdaşlaşma başarısızlığındadır. Çağdaş ekonomi gelişmeleri, ulusal ekonomilerin kuruluşuyla başlamıştır ... Osmanlı İmparatorluğu Avrupa siyasası içine girdiği dönemde hem kendi topraklarındaki halkların uluslaşma akımlarının başlamasıyla, hem de Avrupa'da gelişen ulusal ekonomilerin istilâsıyla karşılaştı. Bu koşullar altında Osmanlı devletinin çağdaş bir devlet olmanın gerekli unsurlarından yoksun olduğu, Osmanlılık ideolojisinin örtemeyeceği bir açıklıkla belirliyordu. Osmanlı devleti, egemenliğini uygulayacağı topraklarda siyasal hükmü yürümediği için, ekonomik kalkınma programı da yürütemezdi. Toprakları üzerinde kendi egemenliğine aykırı imtiyazlar edinmiş dış devletlerin ekonomik gücü hüküm sürüyordu. Devletin siyasal, ekonomik, kültürel dayanağı olarak bir ulus temeli yoktu. Kısası, tanı çağdaşlaşma akımının zafer kazandığı dönem, bunun uygulayıcısı olan devletin gerçek bir toplum temelinden en çok yoksunlaştığı bir dönem oldu. Üstelik, bu çağdaşlaşma yönünde her attığı adımda bu durumu daha da kötüleştiren sonuçlar yaratmak gibi bir paradoks vardı.”⁶⁵

⁶⁵ Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, YKY, 4. Baskı, İstanbul, 2003, s. 246.

Osmanlı'da hakim olan bu değişim ve reform hareketi ve Batı'da yükselen kadın hareketi Osmanlı kadınlarını da etkilemiştir. Modernleşmenin birikiminin yaratıldığı bu dönemde düşünsel atmosfer toplumsal alanda da hakim olmuştur. Kadınlar bu değişim sürecinden ve modernleşmenin olanaklarından yararlanmak istediler. Kadın hareketinin temelleri de bu dönemde atılmıştır.

Fransız Devrimi'nin getirdiğı eşitlik, özgürlük, adalet kavramları Tanzimat Fermanı'nda kendisini göstermiştir. Kişisel hak ve özgürlükleri de içeren bu yeni değerler Osmanlı siyasal sisteminde ilk kez ifade edilmiştir. Her ne kadar Tanzimat Fermanı kadınlara herhangi bir hak tanımasa da ortaya çıkardığı değerler kadın haklarının da konu edilmesine ve sorgulanmasına yol açmıştır. Aynı zamanda şeriat kanunlarında yapılan değişiklik, gelenekselden uzaklaşma, ve laiklik yönünde atılan bazı adımları da içeren reform hareketleri doğrultusunda gelen kurumlaşmalar, yayınlar, kanunlar kadınların konumu üzerinde de değişimler meydana getirmiştir. Aytunç Altındal, Osmanlı'nın Batılılaşma hareketi ile birlikte kadınların konumunda yaşanan değişikliğin temel nedenini şöyle ifade etmiştir:

“Türk kadınının yüzyıllardır süren toplumsal, ekonomik, politik ve kültürel baskılardan kurtarılmaya çalışılması, Batı dünyasındaki sosyal çalkantı ve değişimlerin de etkisiyle, sarayın çevresinin içte ve dışta uğradığı yenilgiler sayesinde olmuştur.” ⁶⁶

Kadın hareketinin temellerinin atıldığı söylenebilirse de kadınların hayatında yaşanan değişimler köklü ve büyük değişimler değildir. Osmanlı'nın dayandığı geleneksel ve şeriata dayanan yapının sarsılması zor olduğu gibi dönemin yönetici-bürokrat zümresinin de yapıyı değiştirmeye yönelik devrimci bir bilinci yoktur. Bu sebeple reformları yaparken yükselen gelenekçi tepkilere karşı daha dikkatli ve ölçülü davranma ihtiyacı hissettikleri görülmektedir. Bu ölçülü tavırlar da en çok şeriatın ve

---

⁶⁶ Aytunç Altındal, Türkiye'de Kadın: Marksist Bir Yaklaşım, Birlik Yayınları, Birinci Basım, İstanbul, 1975, s.171.

dinin hassas noktası olan kadınlar konusunda kendini gösterir. Şirin Tekeli bu durumu şöyle değerlendirmektedir:

*“Kadınlar üzerinde örtünme, eve kapanma, toplum yaşantısından tecrit edilme şeklinde uygulanan çeşitli baskıların özellikle ‘ıslahat’ yanlısı III. Selim ve II. Mahmut gibi sultanlar zamanında şiddetlenmesi, reformlara karşı baş gösteren direnmeler karşısında kadının statüsünde hassas davranıldığını göstermek amacıyla verilen ödünler olarak da yorumlanabilmektedir.”*⁶⁷

Bu dönemde Osmanlı kadınlarının gündeminde kapalı hayattan ve baskıdan kurtulma, evin dışına çıkma ve beraberinde eğitim hakkı talebi vardır. Ortaylı, Tanzimat’ın getirdiği sosyal ve kültürel değişimin üst ve orta tabaka sınıflardan kadınların toplumsal hayata girişini hazırlayan öncü bir dönem olduğunu ifade etmektedir.⁶⁸ Tanzimat döneminde kadınların toplumsal ve yasal statüsünde yaşanan gelişmeler aşağıdaki başlıklar altında işlenecektir.

2.2.1. Aile ve Nüfus Politikaları

Tanzimat öncesi Osmanlı toplum yapısı kendi kendine yeten küçük aile üretimine dayalıydı. Kadının aile ve toplum içindeki statüsü de dini şeri kanunlar çerçevesinde belirlenmekteydi. Kadın erkekle eşit değil, erkeğin kulu konumundaydı. Bütün yaşamı aile içi ile sınırlıydı. Kırsaldaki köylü kadın hem tarım faaliyeti yapıp aile için üretmekte hem de tüketimi sağlayacak olan aile içi işleri yürütmekteydi. Kentsel yaşamda ise üretimden de kopuk olan kadın tamamen ev içinde kapalıydı. Toplumdan tecrit olan kentli kadınlar kendi ‘Harem’lerini oluşturmaktaydılar. Bu kadınlar her anlamda kocalarına bağılıydılar ve yapacakları her iş için kocalarından izin almak zorundaydılar. Şirin Tekeli dönemin kadınlarının konumunu; *devlet, din ve ailenin tutsağı, devletin kulu olan erkeklerin kulu, yani eşitsiz ilişkilerin mutlak anlamda ‘tabi’ konumunda kişisi* olarak özetlemiştir.⁶⁹

⁶⁷ Şirin Tekeli, Kadınlar ve Toplumsal Siyasal Hayat, Birikim Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 1982, s.195.

⁶⁸ İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Hil Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 1987, s.182.

⁶⁹ Şirin Tekeli, “Türkiye’de Feminist İdeolojinin Anlamı ve Sınırları Üzerine”, Yapıt, Şubat-Mart, 1985, s.51.

Tanzimat döneminde bu yapıda değişimler başlar. Tanzimat'ın üst yapısal değişim hareketlerinin toplumsal kurumlara da yansıdığı görülmektedir. Bu kurumlardan biri de ailedir. Ailenin sosyo-kültürel süreçten soyutlandığını söyleyemeyiz. Aksine Batılılaşmanın etkisi dönemin aile yapısında da görülmektedir. Fakat bu değişimler yapısal olmaktan çok ailedeki bireylerin rol ve işlevlerinde olmuştur. Aile kurumu kendinden önceki dönemin izlerini taşımaya devam etmiştir. Yine de bu değişimler Osmanlı'nın geleneksel aile yapısında gözle görülür kırılmalar meydana getirmiştir. İlber Ortaylı bu değişimi şöyle tarif eder:

“Osmanlı'nın 19. yüzyıl düşünsel alandaki tartışmalarının ve toplumsal alandaki değişimlerinin merkezinde aile vardır. Aile kurumunun oluşumunu sağlayan evlilik müessesesi, görücülük geleneği, eşlerin birbirlerini tanımaması, çok kadımlı evlilik, aile bireylerinin birbirleriyle ilişkileri, eşlerin rolleri ve görevleri, ailenin ülke için önemi, boşanma olayı, kadınlara boşanma hakkının tanınması gibi meseleler dönemin en çok tartışılan konuları arasında yer almıştır. Daha önemlisi batılılaşmanın tesiriyle insanların aile mefhumları ve kendi aile yapıları büyük bir değişime uğramıştır. Netice itibarıyla bu dönem Osmanlı geleneksel aile yapısında büyük bir kırılma noktası olmuştur.”⁷⁰

Tanzimat Fermanı'nın getirdiği hukuki düzenlemeler ve sonrasında gelen kadın, aile, eğitim konularında yapılan düzenlemeler, Osmanlı aile yapısının geleneksel aile yapısından farklılaşmaya başlamasına yol açmıştır. Dönemin aydınları geleneksel saltanat rejimine karşı çıkarken geleneksel aile yapısını da eleştirdiler. Olmasını istedikleri yeni aile modeli üzerinde tartışmalar yürüttüler. Bu tartışmalar eserlerine de yansdı. Namık Kemal, Şemsettin Sami, Ahmet Mithat Efendi, Celal Nuri bu konuda ilk yazıları yazan aydınlardır.⁷¹ Namık Kemal'e göre ulusun ve ailenin çöküşünün nedenlerinden biri kadının cahilliyetidir. Namık Kemal'in Şinasi'nin 1861'de çıkarmaya başladığı Tasvir-i Efkar gazetesinde 1867'de bir makalesi yayınlanır. Namık Kemal bu makalede iyi yetişmiş çocukların toplumu da geliştireceğini, kaliteli bir nüfus artışı sağlayacağını, bunu da ancak iyi yetişmiş ve eğitilmiş kadınların yapabileceğini söyler. Kız çocuklarının eğitim almasının önemini ve kadınların toplumsal yaşama katılmasının gerekliliğini vurgular.⁷² Şinasi ise ‘Şair

⁷⁰ Ortaylı, Osmanlı Toplumunda Aile, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016, s.18.

⁷¹ Şefika Kurnaz, Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923), M.E.B. Yayını, İstanbul, 1992

⁷² Namık Kemal, Terbiye-i Nisvan Hakkında Bir Layiha, Tasvir-i Efkar Gazetesi, 1867, Akt. Sancar, 2012, s.86.

Evlenmesi' adlı eserinde dinsel evlilik modelini eleştirmektedir. Şemsettin Sami de 'Taaşşuk-u Talat ve Fitnat' adlı eserinde geleneksel evlilik ve aile modelini eleştirmektedir. Bu tartışmaların kadının aile içerisindeki ve toplumdaki konumunda değişimler başlattığı söylenebilir.

Kadınlar da ailede ve toplumda yaşanan bu gelişmeleri ve değişimleri destekler. Ev-içine kapalı bir hayattan sokağa çıkma, toplumsal hayata açılma özgürlüğüne sahip olmak istediler. Bu kapsamda kentli kadınlar; sarayda tek eşlilik anlayışının yasallık kazanması, padişah cariyelerinin tasfiye edilmesi, evlilikte eş seçme özgürlüğü, çok eşliliğin ve tek taraflı boşanmanın engellenmesi gibi öneriler getirdiler. Bu öneriler kadınların aile içerisindeki konumlarını iyileştirmeyi amaçlayan önerilerdi. Hikmet Bayur, kadınların bu taleplerinin çıkış noktasını şöyle tarif etmektedir:

*“Kadınların gözünün açılması, Ahmet Mithat gibi yazarların batı yaşayışını tasvir eden romanlarını okumaklar, Tanzimat'tan sonra ortada daha çok görünmeye koyulan yerli ve yabancı Müslüman olmayan ailelerin serbest yaşayışını seyretmekle ve kendi durumlarıyla onlarınkini karşılaştırmakla başlar.”*⁷³

Bu tartışmalar hukuki alanda da yürütülmüştür. Hukuki reformlarda Medeni Kanun en önemli ve çekişmeli tartışma konusu olmuştur. Bazı devlet adamları Avrupa kanunlarından ve Fransız Medeni Kanunu'ndan yararlanılmasını önerirken daha gelenekçi olan devlet adamları ise İslam hukukuna dayanan bir Medeni Kanun olması gerektiğini öne sürdüler. Dönemin devlet adamlarından Cevdet Paşa, Fransız Medeni Kanunu'ndan modern bir medeni kanun çıkarmanın İslam 'ulusu'nu yıkmak anlamına geleceğini iddia ederek gelenekçi tarafı ağır basan bir kanun çalışması yürütmüştür.⁷⁴ Dolayısıyla medeni hukukun aile hukukunu içeren kısımları yeni çağdaş kodlara göre düzenlenmeyip, şeri kanunlar geçerli sayılmıştır. Batıcı devlet adamlarının da gelenekçilikle her alanda mücadele edebilecek kuvveti yoktur. Özellikle aile ve kadın

⁷³ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, 1983, Akt. Zerrin Ediz, Kadınların Tarihine Giriş, Adım Yay., 1995, s.82.

⁷⁴ Berkes, A.g.e., s.226.

gibi Şeri rejimin hassas olduğu konularda daha çekingen tutum almışlardır. İslam Hukuku üzerine yapılan bir çalışmada konjonktür şöyle ifade edilmektedir:

“Tanzimatla kuvvet kazanan Avrupalılaşma hareketinin tesirleri daha çok iktisadî sahada kendini göstermektedir. Bu bakımdan Aile hukukunun fıkıha sadık kalacak bir tedvine bile henüz tahammülü yoktur. Muamelatı tanzim gayesiyle yapılan kanunlaştırmaya karşı yükselen muhalefeti biraz olsun yenebilmek için de evlenme sahasında şimdilik kanunlaştırmaya gidilmemesi uygun bir siyaset olarak düşünülmüş olabilir.”⁷⁵

Fakat 1841 yılında evlenme meselelerine ilişkin bazı fermanlar çıkartılmıştır. Fermanlarda velisi izin vermese bile buluğ çağına eren kızların kadı izniyle evlenmesi onaylanırken, başlık vb. adetlerin de kaldırılması hükmü yer almaktadır.⁷⁶ Sonrasında da evlilik giderek daha fazla hukuksal işlem konusu haline gelmiştir. Devlet hem evliliği kolaylaştırmaya hem de yerel geleneklerin yarattığı sorunları çözmeye çalışmıştır. Yöneticiler böylelikle hem Batılı-modern aile yapısını yakalayıp aileyi kamusallaştırarak kontrol altına almayı hem de nüfus artışını sağlamayı hedeflemişlerdir. Nüfus artışını sağlamak Tanzimat döneminin önemli devlet planlamalarından biridir. Bunu sağlayabilmek için de aileye ilişkin yeni politikalar geliştirmek, evlilik-boşanma süreçleri ile ilgili bazı kanuni düzenlemeler yapmak durumunda kaldılar. Evliliğin kolaylaştırılması, teşvik edilmesi, zorlaştıran geleneklerin kısıtlanması, çocuk düşürme yasağına dair yapılan vurgular bu politika sonucu atılan adımlardır.

Devletler aile kurumu üzerinden nüfus politikası geliştirip, bu politikalara göre aileyi denetim altında tutarlar. Sanayileşme ile birlikte üretimin merkezinin kentlere kayması sonucu devletler toplumu düzenleyebilmek için nüfuslarını tam olarak tespit etmek istediler ve nüfus çalışmaları başlattılar.⁷⁷ Osmanlı’da ise kapitalistleşme süreci geç başlasa da 19. yüzyılda Tanzimat’la birlikte yaşanan gelişmelerle devlet örgütlenmesinde reformlar yapıldı. Hem savaşlar ve salgın hastalıklar sonucu azalan nüfusu arttırmak hem de Batı medeniyetinin nüfus anlayışına uyum sağlamak

---

⁷⁵ Halil Cin, İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yay., Ankara, No.341, 1974, s.287.

⁷⁶ A.e., s.287.

⁷⁷ Bknz. Fernand Braudel, Uygarlıkların Grameri, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 5. Basım

amaçlandı. Bu süreçte ilk nüfus sayımı asker durumu ve vergi gelirlerini tespit etmek için 1831’de yapıldı. Nüfus çalışmasını yürütmek için nüfus teşkilatı oluşturuldu. Tanzimat’ın ilanından sonra evliliğin kolaylaştırılması üzerine çıkarılan kanunlar bu nüfus politikası ile ilgilidir. Çünkü geleneksel dönemde evlilik doğrudan aile ve çocuk sahibi olmakla bağlantılıdır. Osmanlı Tanzimat döneminde toprağa bağlı üretim biçimini devam ettirdiği için aileler kız çocuklarını tarlada emek gücü olarak kullanıyorlardı. Bu yüzden kız çocukları daha geç evlendiriliyordu. Pahalı başlık parası gibi gelenekler de evlenmenin önünde engel teşkil ediyordu. Dolayısıyla istenilen oranda bir nüfus artışı elde edilemiyordu. Devlet artışın önündeki engelleri ortadan kaldırabilmek adına ikiz veya üçüz doğumlara maaş ödüllendirmesi, katı başlık geleneklerinin kaldırılması, aile onayının düzenlenmesi için kanunlar yayınladı. Yazılı kanunların etkili olmadığı yerlere müfettişler gönderildi. Teftiş raporlarında fazla çeyiz ve başlık parası talep edildiğinden evliliklerin ertelendiği, bunun da tarım, sanayi ve ticaretin ilerlemesinde gerekli olan erkek nüfusun azalmasına sebep olduğu belirtiliyordu. Bunun sonucunda evliliğin önündeki en önemli engelin fakirlik olduğu tespit edilmiş ve evliliği teşvik edebilmek için devlet tarafından toplu düğünler organize edilip, masraflar karşılanmıştır.⁷⁸ Evlilikler sonucu doğacak erkek çocuklarla modern-yeni ordu, tarım, ticaret ve sanayi güçlendirilerek Osmanlı’nın Batı’ya uyum sağlaması amaçlanmıştır.

Bu dönemde başlayan kanunlaşma faaliyeti aile hukuku alanında hemen bir değişim getirmese de çağdaş ulus-devlet ve aile modelinin bir yansıması olan Medeni Kanun’un hazırlanmasının önünü açmıştır. Tarihsel olarak değerlendirildiğinde de kadın hareketinin modern aile yapısının, kadınların kamusal alana çıkmalarının önü açılmıştır.

2.2.2. Kadınları İlgilendiren Yasal Düzenlemeler

Osmanlı-Türk anayasal gelişmelerinde Sened-i İttifak’tan (1809) sonra ikinci anayasal belge olan Gülhane Hatt-ı Hümayunu yani diğer adıyla Tanzimat Fermanı

---

⁷⁸ İbrahim Serbestoğlu, 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Nüfus Algısının Değişimi ve Nüfusu Attırma Çabasındaki Müfettişlerin Rolü, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:17, Sayı:31, Haziran 2014, s. 261-263.

(1839) ile çağdaş yurttaşı kapsayan özgürlüklerin temeli olan bazı haklar ilk kez tanınmıştır. Fermana, *Osmanlı tebaasının refahının ve devlete bağlılığının sağlanması ve devamı için can, ırz ve namus ile mal güvenliklerinin din ve cinsiyet ayrımı olmaksızın tüm tebaaya verilmesi*⁷⁹ ilkesi tüm Osmanlı tebaasını kapsadığı için belgenin Osmanlı Devleti'nde eşitlik sürecini kavramsal olarak başlattığı söylenebilir. Fermanla birlikte Fransız Devrimi'nin getirdiği evrensel hukuk ilkelerinin benimsenerek 'kanun önünde eşitlik' ilkesinin Osmanlı hukukuna girdiği ifade edilebilir. Bu ilkenin her ne kadar Müslümanlarla gayrimüslimleri eşitlemek adına getirildiği bilinse de ilerleyen dönemlerde kadın haklarının ele alınışı bakımından da bir birikim yaratmıştır. Fakat ferman yayınlandığı zaman kadınların toplumsal ve sosyal varlıklarını şeri-i kanunlar belirlemeye devam etmiştir. Tanzimat Fermanı sonrası 1856'da Islahat Fermanı ile daha ileri bir eşitlik anlayışı geldiği ifade edilmektedir; *"Mezhep ve lisan veyahut cinsiyet cihetleriyle sünufi tebaai saltanatı seniyyemden bir sınıfın aher sınıfından aşağı tutulmasını mutazammın olan kaffei ta'birat ve elfaz ve temyizat muharrehatı divaniyyeden ilelebet mahvü izale kılınması..."*⁸⁰ Bu madde ile din, mezhep ve cinsiyet ayrımı olmaksızın memuriyete giriş hakkı verildiği iddia edilse de bunun sadece teoride kaldığı, kadınların statüsünün yine şer-i kanunlarla belirlendiği görülmektedir.

Buna rağmen kadınların; 1842 yılında ilk defa tıbbiyelerde ebelik eğitimi almaya başlamaları, 1847 yılındaki fermanla kız ve erkek çocuklarına eşit miras hakkının tanınması yine aynı fermanla köle ve cariye olarak alınıp satılmalarının yasaklanması, 1856'da Arazi Kanunnamesiyle miras yoluyla mülkiyet hakkının verilmesi, 1869 yılında kızların eğitiminin zorunlu hale getirilmesi, 1870 yılında kız öğretmen okulunun açılması, 1871'de kadınların evlenme yaşına, zorla evlendirilemeyeceklerine ilişkin kararnamenin ilanı gibi yasal gelişmeler kadınların geleneksel kalıpları aşmasının ve kadın hareketinin gelişmesinin önünü açmıştır.⁸¹

---

⁷⁹ Gülçin Eroksal Ülger, Türk Anayasalarında Kadın Hakları ve Uygulamalarıyla İlgili Bir Değerlendirme, Yasama Dergisi, Sayı:31, 2015, s. 27.

⁸⁰ A.e. s. 28.

⁸¹ Faruk Alpkaya, Bülent Duru, 1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim, Phonix, 2012, s.239.

Bu yasal gelişmelerden 1856 yılında çıkarılan Arazi Kanunu dikkat çekicidir. Bu kanunla birlikte kız çocukları aynı erkek kardeşleri gibi babalarından kalan topraklar üzerinde veraset hakkına sahip olmuştur. Bununla birlikte evlenen kızlardan alınan ‘gelinlik vergisi’ de kaldırılmıştır. Bu gelişmeler aydınla içerisinde ve kadınlar arasında çok eşliliğin kaldırılması tartışmasını da beraberinde getirmiştir. Fakat gelenekçi kesim bu fikirlere şiddetle karşı çıkarak kadınlar hakkındaki konuların ancak şer-i kanunlarla belirlenebileceğini söylemiştir. Gelenekçi-İslamcı kesimden gelen bu yoğun tepki ve baskı, Tanzimatçıların kadınlarla ilgili gelişmeler konusunda daha tedbirli olmasına yol açmış hatta yer yer geri adımlar atılarak kadınların üzerindeki baskı arttırılmıştır. Fransız Devrimi’nin felsefesinin etkisinin arttığı, Tanzimatçı fikirlerin giderek yayıldığı ve yer yer gelenekle çarpıştığı, toplumsal değişimlerin yaşandığı bu koşullarda yaratılan baskı ortamı kadınlar için de kabul edilemez bir hal almaya başlamıştır. Şirin Tekeli, Tanzimat Fermanı ile birlikte gelen temel hak ve özgürlüklerin kadınların konumuna yansımaları şöyle değerlendirmektedir:

“Gerçi Tanzimat Fermanı kadınlara herhangi bir hak tanımış değildir; fakat Tanzimatla başlayıp II. Meşrutiyet’e kadar giden dönemde, daha öncekine oranla önemli bir ilerleme sayılabilecek bazı hakların tanındığı ve kadının statüsünün tartışma konusu edildiği görülür.”⁸²

Bu yasal düzenlemeler kadınların kamusal alandaki varlığını kabul eden boyutta düzenlemeler değildir. Çünkü kadınların ev-içi ve ev-dışındaki varlıkları erkeklerle ve toplumla ilişkileri hala şer-i kanunlarla düzenlenmektedir. Örneğin Tanzimat’ın Ceza Kanununa göre ceza görme konusunda cinsiyet farkı gözetilmese de, zina ile ilgili olan maddeye göre, bir erkek zevcesini ya da mahreminden birini başka bir erkekle zina ederken görüp ikisini de öldürür ise mazurdur. Eğer zina eden kadın öldürülmekten kurtulursa üç ay ile iki sene arasında hapisle cezalandırılır. Kadın zina durumunda olan kocasını yakalar ve şikayet eder ise, koca beş mecdidiye ile yüz mecdidiye altını arasında bir cezaya çarptırılır.⁸³ Bu madde Tanzimat kanunlarında da

⁸² Tekeli, Kadınlar ve Toplumsal Hayat, 1982, s.195

⁸³ Akt. Fatmagül Berktaş, Tarihin Cinsiyeti, Metis, İstanbul, 2015, s.100.

erkeğin sahip olduğu ayrıcalığı ve şer-i kuralların etkisini örneklemek açısından önemlidir. Tanzimat döneminde, toplumda olduğu gibi kanunlarda da süregelen gelenekle modernleşme arasındaki ikilemin en somut hali kadın hakları konusunda gözlemlenebilir.

Tanzimat'ı izleyen süreçte kadınların yasal kazanımları konusunda diğer bir gelişme de I. Meşrutiyet ile ilan edilen ve Osmanlı Devletinin ilk anayasası olarak kabul edilen Kanun-i Esası (1876) ile gerçekleşmiştir. Kanun-i Esası'nın 8. maddesine göre *“Devleti Osmaniye tabiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olur ise olsun bila istisna Osmanlı tabir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve izae edilir.”*⁸⁴ Yani Meşrutiyet'in vatandaşlık anlayışına göre din, dil, ırk, cinsiyet gibi ayrımlar yapılmaksızın bütün Osmanlılar tüm hak ve ödevler bakımından kanun önünde eşit sayılmaktadır. Bu maddeyi izleyen çalışma hakkı kadınları da kapsamaktadır. Kadınların bu madde ile yasal anlamda memuriyet hakkını elde ettiği söylenebilir fakat bu hakkın uygulamaya geçmesi 1913 yılına kadar gerçekleşmeyecektir.

Kanun-i Esası'nın en önemli özelliği ise ilk defa siyasal hakların, seçme ve seçilme hakkının tanınmasıdır. Bu haklar, erkekler için bir ilk niteliği taşımaktadır. Kanun-i Esası'nın 65. maddesine göre *“Heyeti Mebusasın miktarı azası tebaai osmaniyeden her ellibin nüfus zükûrda bir nefer olmak itibariyle tertip olunur.”*⁸⁵ Yani her 50 bin erkek nüfus için bir vekil tayini söz konusudur. Dolayısıyla bu maddeye göre kadınlar nüfustan sayılmamaktadır. Her ne kadar devamındaki maddelerde kadınların vekil olmayacağına dair açıktan bir husus yer almasa da kadınların nüfustan sayılmayıp vatandaş olarak da kabul edilmemiştir. Bu durum kadınların vekil olabilmelerini engellemiştir. Kadınlar ilk anayasada her türlü siyasal haktan mahrum bırakılmışlardır.

---

⁸⁴ Ülger, a.e., s. 29.

⁸⁵ Ülger, a.e., s. 30.

2.2.3. Eğitim ve Çalışma Hakkı

Batı'da uluslaşma süreçlerinin ve modernleşmenin en önem verdiği alanlardan biri eğitim alanıdır. Bu durum eğitim kurumlarının 'bilgi verme' işlevinden çok, 'yurttaş' yetiştirme amaçlı kullanımı ile alakalıdır. Sözleşmeye uyan, ulusun refahını ve çıkarlarını koruyan, modern, toplumsal norm ve değerlerle uyumlu ve 'yurttaş sorumluluğu' taşıyan bireyler yetiştirmek için eğitim kurumları kullanılmıştır. Aynı zamanda feodal dönemde eğitici bir rolü olan aile kapitalizmle birlikte kamusallaştıkça, eğitimin merkezi de aileden kamusal alana kaymıştır. Osmanlı'da Tanzimat'la birlikte başlayan Batılılaşma ve modernleşme sürecinde, Batılı eğitim kurumlarını taklit ederek, Batı'nın bilgi ve teknolojisine ulaşılabilceği ve devletin iyileştirilebileceği düşünülmüştür. Bu fikre rağmen şer-i İslami rejim baskın gelmiş ve eğitim alanında geniş çaplı reformlar yapılamamıştır. Batı'ya entegrasyonu sağlayan eğitim kurumları daha çok gayrimüslim cemaatlerin okulları olmuştur.⁸⁶

Pek çok alandaki sınırlı reformlara rağmen hızlı Batılılaşma çabaları dolayısıyla eğitim alanında diğer alanlara göre daha ileri adımlar atılmıştır. Bu kapsamda ilk modern eğitim kurumları Tanzimat döneminde açılmıştır. Önce askeri alanda açılan bu modern eğitim kurumları daha sonra diğer mesleki alanlarda da devam etmiştir. Modern eğitim veren bu kurumlarda 'Osmanlılık ruhunun' da tesis edilmesi için laik bir eğitim modeli örgütlenince dini eğitim kurumları ile çelişkiler başlar. Bunun sonucunda Ulema ve din adamları dışında laik bir model ile yetişen bürokratlar ortaya çıkmıştır.⁸⁷ Bu yeni ve modern eğitim kurumlarında kadınlara da eğitim hakkı tanınmıştır. Kadınlara yönelik eğitimin iki ayrı alanda gerçekleştirildiği görülmektedir. İlki, Ebe Mektebi, Kız Sanayi Mektebi gibi toplumun pratik ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik meslek kadınlarını yetiştirmek amacıyla açılan modern kurumlardır. Diğer alan ise üst tabaka Osmanlı ailelerinin uyguladığı konak eğitimidir. Hem pratik hem de teorik olarak gerçekleşen eğitim alanındaki bu düzenlemeler kadınların gündelik hayatın ve toplumun içinde yer almasını

---

⁸⁶ Timur, a.e., s.121.

⁸⁷ Ortaylı, a.e, 1987, s. 144.

sağlamıştır.⁸⁸ Dolayısıyla denilebilir ki; Tanzimat döneminin reformist karakterini yansıtan en önemli olay kadınlara eğitim hakkının sağlanmasıdır.

Niyazi Berkes bu önemi şöyle vurgulamaktadır: *“Tanzimat’ın belki en büyük başarısı, 1862’den itibaren kız öğrencilerin orta eğitim görmelerini başlatması olmuştur. Kızların eskiden beri mahalle okullarında okuması gelenek olduğu haleden bunun ötesinde eğitim görmeleri düşüncesi gerçekten çok cesaretli bir fikirdi.”*⁸⁹

Kadınlara eğitim hakkı talebi hem Batılı hemcinslerini görüp dönemin konjonktüründen etkilenen şehirli kadınlardan hem de dönemin çağdaşlaşmayı savunan aydınları tarafından da dillendirilmiştir. Aydınlar bu talebi; topluma faydalı, devleti ileri taşıyıp modernleştirebilecek nesiller yetiştirme amacıyla savunmuştur. Çünkü Osmanlı’da toprağa bağlı, feodal üretim tarzı devam ettiği için her ne kadar geleneksel aile yapısında değişimler olsa da, aile üretimin merkezi olmaya devam etmektedir. Dolayısıyla çocuğun yetiştirilmesindeki en büyük sorumluluk aileye aittir. Dönemin aile yapısı içerisinde ise bu görev kadına düşmektedir. Bu sebeple Tanzimat aydınları, ‘vatana hayırlı yurttaşlar’ yetiştirmekten sorumlu olan kadınların eğitim hakkını savunmuştur. Namık Kemal, Ahmet Mithat, Şinasi, Sami Paşazade Sezai gibi aydınlar bu konuyu eserlerinde işlemişlerdir. Ancak bunu temel bir hak olarak değil, aileyi ve bu bağlamda toplumsal yaşamı çağdaşlaştırabilmenin bir aracı olarak gündeme getirmişlerdir. Namık Kemal, Maarif adlı makalesinde eğitilmiş kadınların aynı zamanda ‘iyi eşler’ olacağı fikrini de öne sürer:

*“Memleket bulunur ki, mekteplerinde olan hocaların yarısından ziyadesi kadınlar veya daha vazih tabir olunmak istenirse yaşına varmamış kızlardır. Cumhurbaşkanları, bakanlar, milletvekilleri, generaller, memurlar, alimler, edipler hemen ekseriyet itibariyle eşlerini onlardan seçerler.”*⁹⁰

---

⁸⁸ Halil İncelik, Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Phoenix Yayınları, Nisan 2006, s.395.

⁸⁹ Berkes, **a.g.e.**, s. 226.

⁹⁰ Namık Kemal, “Maarif”, İntibah, 1872, s. 16., Akt. Taşkiran, 1973, s.34

Dönemin gazetelerinde de kadınların eğitilmesinin önemi vurgulanmaktadır. Cerid-i Havadis'te Batılı devletlerin kız çocuklarını okutmak için açtıkları okullar; Maarife ne kadar önem verdiklerine dair kanıt gösterilir.⁹¹ Yine döneminin ilerleyen zamanlarında Terakki gazetesinin Pazar eki olarak çıkan Terakki-i Muhadderat gazetesinde kadınların devamlı eğitimden uzak tutuldukları fakat asıl onların eğitilmeleri gerekliliği üzerinde durulmuştur.⁹²

Kızların eğitim görmesi ile ilgili ilk girişim 1842'de Avrupa'dan getirilen ebeler tarafından 'Mekteb-i Tıbbiye'de ebelik kurslarının açılması ile başlamış, tüm yerli ebelerin bu kurslara katılması zorunlu kılınmıştır. Bu mekteplerde eğitim mankenler üzerinde yapılmaktaydı. Ayrıca 'ebe hanımların' yapacakları mesleki tatbikat sırasında yanlarında erkek bulunmaması şartı getirilmiştir.⁹³ 1859'da ilk kız rüştiyesi (kız ortaokulu) olan 'Cevri Kalfa Mektebi', 1864'te ilk Kız Sanat Mektebi, 1869'da ilk Kız Sanayi Mektebi açılmıştır. Bu okullarda kadınların el becerilerine geliştirme ve meslek kazandırma amaçlanmıştır. Kız Sanat Mektebi'nde yapılan dikimlerde Avrupa modası yakından izlenmiş ve bu çalışmalar giyim-kuşamın modernleşmesinde rol oynamıştır. Burada diktikleri giysileri kızlar kendileri de toplumda giymeye başlamıştır.⁹⁴

Kadınlar için eğitim alanındaki önemli gelişmelerden biri 1869 Maarif Nizamnamesidir. Nizamname ile 7-11 yaşlarındaki kızların sıbyan mektebine devam etmesi zorunlu hale getirilmiştir. Nizamnameden sonra zorunlu ilköğretim 1876 Kanun-i Esasi ile gelecektir. Yine 1869'da kız rüştiyeleri ile ilgili bazı düzenlemelere gidilerek kız rüştiyelerinin sayısının artırılması ve İstanbul dışına da açılması kararı alınmıştır. Fakat bu kararın uygulanması zor olmuştur. Çünkü yönetim halkın ve ailelerin tutucu tavrıyla karşı karşıya kalmıştır. Aileler 'buluğ' çağına eren kızlarını

---

⁹¹ Ceride-i Havadis, nr.715, 1271/1854; Sema Uğurcan, "Tanzimat Devrinde Kadın'ın Statüsü", 150. Yılında Tanzimat, Ankara, 1992, s.499.

⁹² Figen Aydıngör, Tanzimat Döneminde (1839-1876) Kadın Yaşamında Modernleşme, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ağustos 2006, s.60.

⁹³ Nermin Abadan Unat, Türk Toplumunda Kadın, Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları, 2. Basım, 1982, s. 63.

⁹⁴ Akt. Aydıngör, a.g.e., s.67. : Mukaddere Taşcıoğlu, Türk-Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri, s.44-45.

erkek öğretmenlerin olduğu okullara göndermek istememiştir. Bunun üzerine kız okullarına işlerlik kazandırabilmek ve aileleri ikna edebilmek için 1870 yılında İstanbul’da ilk Kız Muallim Mektebi (kız öğretmen okulu) olan ‘Dar-ül Muallimat’ açılmıştır.⁹⁵ Okulun açılışında bir konuşma yapan Saffet Paşa, İslamiyet’in kadın eğitimine karşı olmadığını belirterek, çocukların iyi yetiştirilebilmesi için kadınların yeterli eğitimden geçirilmeleri gerektiğini söylüyordu. Ayrıca, o güne kadar 7 kız rüşdiyesi açıldığı halde kadın hoca bulunmadığından okulların pek rağbet görmediğini de belirtiyordu.⁹⁶ Bu sözlere dayanarak denilebilir ki kadın öğretmen yetiştirilerek kız çocuklarının eğitime devamlılığı sağlanmaya çalışılmıştır.

İlber Ortaylı Tanzimat döneminin eğitimle ilgili en önemli girişimini kız çocuklarının eğitim olanaklarının geliştirilmesi olarak ifade etmektedir:

“Tanzimat maarifinin en önemli girişimlerinden biri, ortaöğretim alanında İnas Rüşdiyeleri açarak kız çocuklarının eğitim olanağını geliştirmek olmuştur. Kız çocuklarının sayılarının artması ve 19. yüzyıl sonunda eğitim derecesinin liseye kadar yükselmesi ise yeni bir meslek grubunun ortaya çıkışını sağladı, Muallime hanımlar... Kadının özgür çalışma hayatına girişi, Türkiye tarihinde sanayiden önce eğitim alanında olmuştur ki, bu gelişme günümüz Türkiye’inde kadının bürokrasideki güçlü durumunun bir nedenidir.”⁹⁷

Ortaylı’nın dediği gibi Osmanlı sanayileşmesini geç yaşadığı ve modernleşme sürecini kendi nesnel dinamikleri ile başlatamadığı için kadınların kamusal alana girmesi ilk eğitim alanında başlamış ve eğitim süreci diğer çalışma alanlarında da var olmasının önünü açmıştır. Öğretmen Okulu Dar-ül Muallimat bu çerçevede değerlendirilebilir. Çünkü Türk kadını için ilk resmi meslek alanı öğretmenlik olmuştur. Böylece kadınlar için meslekleşmeye doğru bir yol açılmıştır. Aynı zamanda bu okullarda sadece öğretmen yetiştirmekle kalınmayıp, sonraki dönemlerde Anadolu’ya yayılacak olan bu öğretmenlerle kendi ayakları üzerinde durabilen, idealist bir kadın tipi de yaratılmıştır. İlk kadın öğretmen tayini 1873’te yapılmıştır. 1881’de bir kadın öğretmen ilk kez okulun kapanış töreninde söylev vermiştir. 1883’te kadınların okul yönetim işlerine atanması başlamıştır. 1882-1883 öğretim yılında sübyan şubesindeki

⁹⁵ Zerrin Ediz, Kadınların Tarihine Giriş, Adım Yayınları, Birinci Basım, 1995, s.84.

⁹⁶ Kurnaz, a.e., s. 23.

⁹⁷ Ortaylı, a.e, 1987, s. 182.

dört öğretmen tümü, rüştiye şubesindeki yedi öğretmenin üçü kadındı. Ayrıca okulları yaygınlaştırma çabaları sonucunda 1887’de rüştiyelerin sayısı 24’e çıkmıştır.⁹⁸ Bu modernleşme çabalarının yanı sıra öğretmen okullarında kadınların sıkı bir disiplin ve gözetim altında tutulduğu, özellikle de geleneksel baskının en yoğun olduğu konu olan kadınların giyim-kuşamı konusunda, bilinmektedir.

1873 Dar-ül Muallimat Mezunu olan Belkıs Hanım bu disiplin anlayışını yazılarında şöyle anlatmıştır: “...Başörtümüzün bir ucu kazara kaymaya görsün o saat disiplin kuruluna verildiniz... Sizi kalkık bir peçe ile sokakta görmesinler, çünkü bu davranış size sert bir cezaya mal olacaktır.”⁹⁹

Yine yeni tarzda mesleki eğitime geçilmesiyle birlikte kadınlar için resmi bir meslek olan diğer bir alan ebeldir. 1842’de ilk ebelik kurslarının açılmasıyla başlayan süreç 1845 yılında ilk ebelik sınavlarının yapıp ebelik mezunları diplomalarının verilmesi ile devam etmiştir.¹⁰⁰

Bu mesleki eğitimler ve beraberindeki süreç kentli orta sınıf kadınlarla sınırlı kaldı. Fakat bu resmi kamusal meslek alanlarının oluşmasından önce de kentli gelir düzeyi düşük olan kadınlar bazı sanayi kollarında çalışarak toplumsal üretime dahil oldular. Kadınların özellikle dokuma ve nakış işlerinde hem atölyelerde hem de evlerindeki küçük tezgahlarıyla çalıştıkları bilinmektedir. 1830’lu yılların sonunda Rumeli ve Anadolu’daki halı atölyelerinde genellikle genç kızlar çalışmıştır. Yine nakış işleme, kumaş dokuma, iplik bükme işlerinde kadın emeği görülmektedir. Hatta İstanbul’da gümüş ve altın işlemeler yapan kadın işçiler vardır. Ankara, Bursa, Edirne, Amasya gibi dokuma sanayi merkezlerinde kadınlar evlerdeki tezgahlarıyla üretime katılmışlardır. Kadınlar bu işkollarında 14-15 saat çalışarak geçimlik ücretlerle yer almışlardır. Kadınlar dokuma sanayinde yoğun şekilde emek gücüyle yer aldıkları için dokuma işkolunda makineleşme başladığında işlerinden olma korkusuyla makine

---

⁹⁸ Ediz, a.e., s. 86.

⁹⁹ Güldal Okuducu, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk Kadınının Kısa Tarihi, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, s.119.

¹⁰⁰ Kurnaz, a.e., s. 18.

kırııcı eylemlere giriştikleri bilinmektedir.¹⁰¹ Kadınların resmi devlet izniyle ücretli işçi olarak çalışmaya başlamaları ise 1897 yılında gerçekleşmiştir.

Tanzimat dönemindeki eğitim reformunun da diğer alanlarda olduğu gibi tam anlamıyla başarıya ulaştığı söylenemez. Geleneksel ile modern arasındaki çatışma, şer-i kanunlarla yeni çağdaş yasalar arasındaki çatışma eğitim alanında da devam etmiştir. Örneğin kadınlara modern kurumlarda eğitim hakkı tanınmıştır fakat İslami kurallara göre kadınların kamusal alanda çalışması yasaktır. Kadınlar bu mesleki kurumlardan mezun olsalar da devlet çapında resmi mesleki atanmaları çok sonra gerçekleşmiştir. Toplumun geleneksel yapısından dolayı bu eğitim kurumlarına yeterince rağbet olmadığı da görülmektedir. Aileler kız çocuklarını erkek hocalarla yan yana getirmek istememiştir. Pek çok kız çocuğu ise okula verilmek yerine evlendirilmiştir. Geleneksel tavra önlem olarak düşünülen Kız Öğretmen Okulları Dar-ül Muallimat bile istenilen seviyeye gelip yaygınlaştırılamamıştır. Buna rağmen kadınlara resmi eğitim hakkının verilmesinin başlangıcı olan bu dönem çok önemlidir. Çünkü bu eğitim zamanla mesleki alanda uygulamaya konmuş ve kadınların kamusal alana çıkışının önünü açmıştır. Türk kadınının resmi olarak çalışma hayatına ilk girişi eğitim alanı olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde başlatılan eğitim çalışmalarının somut mesleki karşılığı ise Meşrutiyet döneminde alınacaktır. Diğer yandan bu modern okulların kentli kadınları düşünsel alanda geliştirdiği de gözlemlenmektedir. Kırsal kesimde ise kadınlar tarladaki üretici faaliyetlerini devam ettirerek eğitim alanından uzak tutulmuştur.¹⁰² Her ne kadar kırsal kesimlerde kadınların yaşama koşullarında bir değişiklik bulunmasa da kentli kadınlar bu kültürel değişim ile birlikte geleneksel-dini baskıya karşı pasif bir mücadele içine girmiştir. II. Meşrutiyet döneminde ise bu pasif direnişin aktif direnişe dönüşmeye başladığı görülecektir.

2.2.4. Toplumsal Hayatta Kadınlar

Osmanlı toplumunda kırsaldaki kadınla kentli kadın arasında üretime katılma açısından farklılıklar olduğu daha önceki bölümlerde vurgulanmıştı. Köylü kadın

---

¹⁰¹ Aydınğör, a.e., s. 55.

¹⁰² A. Afetinan, Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması, MEB, 1982, İstanbul, s. 93.

tarlada çalışır bir nevi ziraat işçiliği yapar, aile üyelerinin giyimini sağlar dokuma işçiliği yapar. Üreticidir, erkekle birlikte hatta çoğu zaman erkekten de fazla ailenin geçimini sağlar. Çocuk bakımı da dahil ailedeki en büyük sorumluluk kadına aittir. Kentli kadın ise üretimin dışındadır. Ev dışında çalışabilmesi yasaktır. Toplumsal üretimin ve toplumsal yaşamın dışında tutulur. Şirin Tekeli, kentli kadının durumunu şöyle tanımlamıştır; “*Hareme kapatılıp, sadece çocuk doğurmak ve yetiştirmekle, evcil kölelikle görevlendirilirler.*”¹⁰³ Kadınların toplumsal üretimdeki konumu diğer koşullarda da belirleyici olmuştur. Köylü kadınlar tarlada çalışma zorunluluğundan peçe yerine başını örtmekle yetinirken, kentli kadın çarşafa girmek, sıkı sıkıya örtünmek ve yüzünü peçeyle kapatmak zorundadır.¹⁰⁴ Kentli kadınların giyiminden, sokağa çıkmasına kadar tüm yaşamı fermanlarla ve şer-i kurallara belirlenmektedir. Yine de bu farklılıklar hem kırsaldaki hem de kentteki kadınların aile kurumuna hapsedildiği gerçeğini değiştirmemektedir.

Tanzimat’la birlikte kent yaşamında modernleşmeye dair yapılan reformlar, aile ilgili yasal düzenlemeler ve eğitim alanında kadınlara tanınan haklar köklü ve radikal değişimler getirmese de üst ve orta tabaka kadınların hayatında bazı sosyal ve kültürel değişimlere yol açmıştır. Aynı zamanda Tanzimat aydınlarının yarattığı fikir ortamı kadınlarda da kapalı harem hayatından kurtulma isteği getirmiştir. Kentli kadınlar için sokağa çıkma yasağını aşmak büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda kadınlar sarayda tek eşlilik anlayışının gelmesi, harem tasfiye edilmesi, kadınların giysilerini kendilerinin seçebilmesi, eşlerini kendilerinin seçebilmesi gibi talepleri dillendirmeye başlamışlardır. Bu talepler modern eğitim reformlarıyla da birleşince kentli kadınların yaşamında bazı kırılmalar yaşanmıştır. Kentli kadınlar mesleki okulların yanı sıra evde yabancı dil öğrenmek, piyano çalmak, edebiyat dersleri almak gibi özel çabalara girer. Batı’daki hemcinslerinin yaşamını ve onların verdikleri mücadeleyi gören ve bundan etkilenen Osmanlı kadınlarının sokağa çıkma ve kendini ifade etme isteği giderek artar.

---

¹⁰³ Tekeli, a.e., 1982, s. 194.

¹⁰⁴ Afetinan, a.e., s. 70.

Kentli kadınların yaşamında meydana gelen bu kırılma şöyle tarif edilmektedir:

“Kadınların şarkı söylemesinin günah kabul edildiği bir toplumda böylesine bir değer yargısını değiştirecek yol sanıyorum ki kadının, piyano çalmayı topluma kabul ettirebilmesinden geçmektedir. Tanzimat kadının kapalı yaşamdan kurtulmasını en azından bu çevrede sağlamıştır. Kadın, Boğaziçi’ndeki mehtap gecelerinden, Beyoğlu’ndaki alışverişlere kadar bir çok yerde görülmeye başlanmış, toplumsal yaşama katılmıştır.”¹⁰⁵

Elbette geleneksel modern çatışması devam etmiş ve bu değişimler karşısında gelenekçi İslamcı kesim büyük tepkiler göstermiştir. Geleneksel değer yargılarının sorgulanması ve kadınların yaşamında başlayan değişimler ‘Batılılaşma’ ve ‘dinden uzaklaşma’ alameti olarak görülüp din adamları ve gelenekçi devlet adamları tarafından Tanzimat yanlısı yönetime baskı yapılmıştır. Bu baskı sonucunda yönetim çareyi yine kadının yaşam alanını kısıtlayarak, kadınlar aleyhine ödün vermekte bulmuştur. 1867 yılında gazetelerde şu duyuru yayımlanır:

“Kadınlar yalnız ve ancak Sultanahmet, Laleli ve Şehzadebaşı camilerine gidebilecek, bunlar dışında hiçbir camiye gidemeyecektir; namaz sırasında bu camilerde yalnızca ve yalnızca hizmetliler bulunabilecek, hiçbir erkek içeri alınmayacaktır. Kadınlar bir iftar çağrısı için bir yerden bir yere giderken, kalabalık yerlerde durmaksızın ve orada burada gezinirken vakit yitirmeksizin önlerine bakarak yürüyeceklerdir. Alışveriş yapmak için dükkanların içine girmeyecek, kapının önünde bekleyeceklerdir.”¹⁰⁶

Pek çok alanda gerçekleşen reformlara rağmen kadınların kıyafetlerinin, ev dışındaki bütün hareketlerinin fermanlarla düzenlenmeye çalışılması Tanzimat döneminin düalist yapısını göstermektedir. Geleneksel olan ile modern olan arasında, Doğu ile Batı arasında yaşanan ikilem ve çatışma kendini en çok kadının konumu üzerinden belli etmekte ve özellikle dinci-geleneksel kesim kurallarını kadınlar üzerinden var edip gücünü korumaya çalışmaktadır.

Diğer yandan bu ikilem karşısında verilen ödünler, Tanzimat değişimlerinin yeterince köklü, sarsıcı ve dönüştürücü olmadığına bir göstergesidir. Dolayısıyla kadınların konumunda da büyük dönüşümler meydana gelmemiştir. Nitekim II. Meşrutiyet’e kadar kadınların kamusal alandaki bütün yaşantısı devlet tarafından

---

¹⁰⁵ Ediz, a.e., s. 84.

¹⁰⁶ Afetinan, Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri, İstanbul, 1975, s. 104.

fermanlarla, ayrıntılı kurallarla belirlenmiştir. Ulaşım araçlarında kadınların erkeklerle hatta eşleriyle bile yan yana gelmesi yasaktır. Vapura bindiklerinde eşler kadın-erkek alanlarına ayrılmak durumunda ve kadınlar paravanlı bir bölmenin ardında oturmak zorundadır. Kamusal alanda kadınlara ait bir mekan yoktur. Kadınlara ait mekan ev içi, ev içinde de özellikle mutfaktır. Mecelle'ye göre kadınlara ait kabul edilen yerler olan mutfak, kuyubaşı ve avluların başka bir evden görülmesi zararlıdır. Bu durum karşısında kadınların görülmeyeceği şekilde duvar ya da tahtadan perde yaptırarak zararın giderilmesi gerekmektedir.¹⁰⁷ Dolayısıyla mekanlar cinsiyetlendirilmiş mekanlardır. Ahmet Mithad cinsiyetlere göre ayrılan sosyal yaşamı tasvir ederken aynı zamanda bu ayrımı anlamsız bularak sorgulamıştır:

*"Bizde erkeğin hane haricindeki eğlencelerine kadın iştirak edemiyor. Seyirlere, tiyatrolara kadınlar da gidiyorlar ama onlar başka erkekler başka gidiyor. Kadın-erkek buralarda başka başka gidilmeğe adab-ı İslamiyye ile asla tevfiik kabul edemeycek birçok uygunsuzluklar apaşikare görülüp durmakla beraber kadın-erkek beraber gitme her neden dolayı ise mugayir görünüyor."*¹⁰⁸

Ahmed Cevad ise mesire yerlerindeki kadın-erkek ilişkisini şöyle anlatmaktadır: *Burada erkekle gezmeye çıkmış bir kadına tesadüfetmek enderdir. Hele erkekli kadınlı bir ailenin bir masanın etrafına iskemle koyup beraber oturmaları zabıtaca memnûdur!*¹⁰⁹

Bu çelişkilere rağmen Tanzimat döneminde eğitim, hukuk, sosyal yaşam gibi alanlarda meydana gelen değişimler kadınlara toplumda bir alan açmaya başlamıştır. Kadın-erkek arasındaki bu kopukluk sonraki dönemlerde tartışma konusu olmuştur. Bu keskin ayrımın çağdaşlaşma ile bağdaşıp bağdaşmadığı sorgulanmıştır. Bu sorgulama hem kadınlar hem de Tanzimat aydınları tarafından kadınların kamusal alana çıkma gerekliliğini bir talep olarak beraberinde getirmiştir. Kadınlar ilk kez kamusal alanda modern mesleki eğitim almış, evde ise Fransızca, İngilizce, Farsça dil

---

¹⁰⁷ F. Berktaş, **a.g.e.**, s. 99.

¹⁰⁸ İnalçık, **a.e.**, s. 395.

¹⁰⁹ İnalçık, **a.e.**, s.396.

derslerinin yanı sıra musiki ve enstrüman eğitimi, matematik, fizik, edebiyat dersleri alabilmişlerdir. Eğitim gören üst sınıf kadınlar yurtdışına çıkıp Avrupalı kadınların yaşantısını gözlemleyip sonraki dönemlerde bu tecrübe ve gözlemlerini yazıya dökmüşlerdir. Hem Tanzimat aydınları hem de dönemin eğitilmiş önder kadınları kadınların toplumdaki yerine ve önemine dair tartışmaları yürütüp yazılar yazmışlardır. İlber Ortaylı, Tanzimat dönemindeki Batılılaşmanın gazete ve dergiler tarafından ele alınmasının ve eğitilmiş kadın nüfus tarafından okunmasının toplumsal yapının değişimini hızlandığını ifade etmektedir.¹¹⁰ Ortaylı kırsal ve kentsel kadının hayatındaki değişimin önemini ise şöyle vurgular:

“Tanzimat döneminde Osmanlı kadınının hayatında kayda değer değişimler başlamaktadır; hayatı ayrı bir renge bürünmüştür. Bu renk değişikliğini sadece modadan, günlük yaşamdan, tüketim kalıplarındaki farklılaşmadan, yabancı dil öğrenmek ya da piyano çalmak gibi yeni zevklerden ibaret görmemek gerekir. 19. yüzyılda Osmanlı ülkelerinde tarımda, eğitimde görülen bazı yapısal değişimler ve bütün dünyanın yaşadığı haberleşme ve teknolojiye devrimin Osmanlı topraklarına da yansımaları, klasik aile yapısını büyük şehir kadar kırsal alanda da yavaş yavaş değişim geçirmeye zorlayacaktır.”¹¹¹

Bu değişim kadının yeni toplumun modernleşme, Batılılaşma ideallerine cevap verecek sosyal bir konuma sahip olması talebi ile sınırlı olsa da, kadının konumu ve bu konudaki tartışmalar zamanla sınırların dışına çıktı. Başlangıçta her ne kadar ‘yeni modern aileyi düzenleyebilecek eğitilmiş kadın’ tarifi ile kadının aile içerisindeki konumu ‘iyileştirilmeye’ çalışılsa da kadının kamusal alana çıkarak eğitim alması, çalışma yaşamıyla tanışması, kültürel faaliyetlerde bulunması, hukuki bazı haklar elde etmesi kadınları toplumsal yaşamda görünür kıldı. Çünkü toplumsal değişim bir kere başladığında kontrol etmek kolay değildir. Değişimin dinamikleri vardır ve her değişim kendi dinamiklerini de yaratarak öngörülemez alanlara sıçrar. Osmanlı toplumu köklü bir değişim geçirmese de bu değişimler ve modernleşme her alanda varlığını gösterdi. Kadınların yaşamında ise bu değişimlerin başlaması kaçınılmazdı.

¹¹⁰ Ortaylı, İmparatorluğun En uzun Yüzyılı, s. 224.

¹¹¹ Ortaylı, Batılılaşma Yolunda, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2015, s. 19.

2.2.5. Kadın Hareketi

Osmanlı devlet adamlarının Tanzimat Dönemi'nde Batı'ya uyum sağlayarak 'İmparatorluğu ayakta tutabilmek' adına kadınların durumunu da dahil ederek hukuk, eğitim, aile gibi alanlarda yaptıkları değişimler, Batı'da eğitim görmüş aydınların toplumu çağdaş değerlere uyarlama kaygıları ve Batı'da 18. yüzyıldan itibaren temel eşitlikçi hak talepleriyle başlayan kadın hareketi Osmanlı kadınlarının durumunu da doğrudan etkilemiştir. Tanzimat'la birlikte eğitim kurumlarına giren, mesleki kurslar alan, miras hakkı gibi bazı yasal kazanımlar elde eden kadınlar, hem Fransız Devrimi'nden etkilenen Tanzimat aydınlarının modernleşmeye yönelik kadınları da içeren fikirlerini hem de Batılı hemcinslerinin mücadelesini gördükçe bu konuyu tartışmaya, konumlarını sorgulamaya, taleplerde bulunmaya ve taleplerine ilişkin yazılar yazmaya başladılar. Her ne kadar kadınlar bu mücadelenin aktif öznesi olma bilinci ile hareket etmeseler de kadın hareketinin düşünsel temellerinin bu dönemde atıldığı söylenebilir. Tanzimat'ın getirdiği toplumsal değişim süreci, kadınların sosyal ve düşünsel durumunda da belirleyici olmuştur. Bu bağlamda, Tanzimat döneminde gelişen kadın hareketinin, kadınların mücadelenin aktif birer özneleri olarak ortaya çıkacakları sonraki dönemle süreklilik içerdiği tarihsel bir gerçekliktir.¹¹²

Tanzimat'ın getirdiği düşünsel ortam aydınların özellikle edebi ve fikri eserlerine yansımıştır. Gazetecilik bu dönemde hareketlenip gelişmiş ve harekete önderlik eden aydınlar gazete yazıları üzerinden fikirlerini tartışmaya açmışlardır. Hikaye, şiir gibi edebi türlere gazetelerde de yer verilmiştir. Kadınlar da Tanzimat'ın yazın yaşamına dahil olup hem edebi eserler vermiş hem de gazete yazılarında siyasi ve fikri tartışmalar yürütmüşlerdir. Gazete ve dergilerde seslerini duyurmaya başlayan kadınlar önceleri erkek mahlasları kullanarak yazılarını yazsalar da zamanla kendi isim ve imzalarıyla yazın alanında yer almışlardır. Tanzimat aydınlarının ve kadınların yazınlar üzerinden yürüttüğü tartışmalar ve eserler ise kentsel-toplumsal hayatı yakından etkilemiş, algıları değiştirmeye başlamış ve gündelik hayatın Batılı-çağdaş normlara göre düzenlenmesinde belirleyici olmuştur. Özellikle büyük ve köklü Osmanlı aileleri bu yayınları ve hatta Batı'dan gelen yayınları yakından takip etmiştir.

---

¹¹² Ayşegül Yaraman, Resmi Tarihten Kadın Tarihine, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2001, s. 17.

Dolayısıyla bu yayınlar Batı kültür ve değerlerini, modernleşmecî fikirleri ve bu fikirler doğrultusunda tasvir edilen yeni hayat tarzını üst sınıf kentli ailelere aktaran araçlar olmuştur. Kadınların bu derece etkili bir araç olan yayın hayatında yer alması onların toplumsal yaşamda da görünür olmasını sağlamıştır. Aynı zamanda bu yayınları takip eden kadınlar da toplumsal hayatın dönüşümünde önemli bir rol oynamıştır. Bu yayınlarda hem erkekler hem de kadınlar, kadınların kılık kıyafetinden çocuk yetiştirmeye, gündelik yaşamdaki davranışlarından eğlence hayatına, evlenme biçiminden aile yapısına kadar pek çok toplumsal konuyu ele almıştır. Yazın alanında kadınları gören, onları okuyan erkeklerin toplumsal yaşamda da kadınlarla yan yana gelme zorunluluğu karşısında nasıl davranacaklarını öğrenme gerekliliği ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla kadınların düşünsel ve yazınsal yaşama dahil olması hem erkekler hem kadınlar hem de toplum için dönüştürücü ve öğretici bir süreç başlatmıştır.

Tanzimat dönemiyle birlikte; Leyla Hanım, Fatma Aliye, Emine Semiye, Makbule Hanım, İhsan Raif gibi öne çıkan kadın şair, besteci ve yazarlar genelde üst sınıfa mensup bürokrat ailelerin kızlarıdır ve babalarının isteğiyle özel eğitim almış olan kadınlardır. Bu ailelerin genelde muhafazakar oldukları ve erkeklerinin ulema sınıfından geldikleri bilinse de tahmin edilen kodların aksine bu sınıfın erkekler (baba-koca) kızlarının veya eşlerinin iyi bir eğitim almasından yana olmuştur. Bu sınıfların kızları iyi kültürlü, ilim ve sanatla ilgilenen eğitimli kadınlar olarak yetişmişlerdir. Ortaylı, döneminin öncüsü olan bu kadınları şöyle tarif eder:

*“Ulema efendilerin kızları 19. yüzyılda daha büyük bir atılım yaparak, Türkiye’nin kültürel hayatının hızını artırmışlardır. Artık sadece şair, bilgili, ilginç kadınlar değil; sosyal reformatörler olarak ortaya çıkmışlardır.”*¹¹³

Bu çağdaşlaşma olanaklarından yararlanıp ilk hareketi başlatan öncü kadınların seçkin sınıfa dahil olmaları konusunda tartışmalar olsa da, bu öncü kadınların durumunun Türk kadınının toplumsal gelişmesini hızlandırdığı ve tüm toplum

---

¹¹³ Ortaylı, Osmanlı Toplumunda Aile, s. 81-82

açısından dönüştürücü bir niteliği olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Ayşegül Yaraman bu gerçeği şu cümleler ile özetlemiştir: *“Kadın hakları bir bütündür ve tüm kadınlar içindir. Önemli olan savaşında ve kazanımlardaki nitel dönüşümdür. Nicelik kaçınılmaz olarak onu izleyecektir.”*¹¹⁴

Elbette Tanzimat’la birlikte gelen reformlar devrimci bir özellik taşımaktan çok Osmanlı Devleti’nin durumunu iyileştirmeye yönelik olduğu için kadınlarla ilgili yürütülen tartışmalar da Osmanlı kadınının mevcut sosyal durumunu iyileştirmek ile sınırlıydı. Bu tartışmaları yürüten aydınlar ise varlığı devlete bağlı olan bürokrat sınıftan geldiği için reformların ve modernleşmenin sınırını belirleyen devletin temkinli olma iç güdüsüne sahiplerdi. Kadınlar konusunda yürüten tartışmalar da bu temkinlilik dolayısıyla eğitim, evlilik, sosyal yaşam, aile içi ilişkiler ile sınırlı olmuş, siyasi taleplere dönüşmemiştir. Dolayısıyla kadınların taleplerinde erkekle tam bir toplumsal eşitlik yer almasa da cinsiyetleri sebebiyle yapılan sınırlamaların farkına varılıp sorgulamaya gidilmiştir. Bu noktada bir kesim modernleşmeyi Batılılaşma üzerinden savunurken diğer kesim ise İslamiyet’in kadın hakları önünde bir engel teşkil etmediğini öne sürerek İslamiyet’e yönelen eleştirileri de çürütmeye çalışmıştır.¹¹⁵

Örneğin Türk edebiyatının ilk kadın romancısı olarak bilinen, İslam hukuku ve kadın sorunu üzerine çalışmalar yürüten dönemin öncü kadınlarından Fatma Aliye, çok eşlilik üzerine Mahmud Esad ile bir tartışma yürütür ve Esad’ın İslam hukukuna dayandırarak çok eşliliği savunan yazısına karşı aslında İslamiyet’te çok eşliliğin bir emir olmadığını öne sürerek şöyle yanıt verir:

*“İslamiyet’te taaddüd-i zevcata emir olmayıp mesağ gösterildiği cihetle, bu müsaadenin ne gibi mecburiyetlerde işe yaradığı ibraz olunmalı. Buna âlem-i medeniyette dahi ne suretlerde lüzum bulunduğu ispat olunmalı.”*¹¹⁶

---

¹¹⁴ Yaraman, Resmi Tarihten Kadın Tarihine, s. 21.

¹¹⁵ Yasemin Avcı, Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Döneminde “Otoriter Modernleşme” ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, s. 13.

¹¹⁶ Fatma Aliye-Mahmud Esad, Çok Eşlilik- Taaddüd-i Zevcat, Haz. Firdevs Canbaz, Hece Yayınları,, 2007, Ankara, s. 20.

Fatma Aliye'nin kadın meselesine dair en ayrıntılı fikirleri “Nisvân-ı İslâm” isimli eserinde yer almaktadır. Fatma Aliye bu eserinde evinde ağırladığı Avrupalı, yabancı misafirlerine, onların Türk kadınları hakkındaki ‘yanlış görüşlerini’ değiştirmelerine yardımcı olacak ‘aydınlatıcı’ bilgiler vererek; eğitim, giyim-kuşam, moda gibi hususlardan kadının sosyal hayattaki yeri ve cariyelik konularına kadar kadınları ilgilendiren her konuda İslami referanslarla açıklamalar yapar.¹¹⁷

Dönemin eser veren bir diğer kadın yazarı Zafer Hanım ise Aşk-ı Vatan (1877) adlı romanında Batı medeniyetinden de örnekler vererek evlilik kurumunu eleştirmiştir. Zafer Hanım eserinde kızlara söz hakkı tanımayan babaların ya da vasilerin elinde bulunan evlilik sözleşmelerinin gençleri nasıl bir mutsuzluğa ittiğini anlatmıştır.¹¹⁸

Tanzimat’ın düalist yapısı bu konuda da kendisini göstermiştir. Hem Tanzimat aydınları hem de Fatma Aliye gibi dönemin öncü kadınları medeniyet ve toplumsal ilerleme gibi kavramları sık sık işlemişler diğer yandan da kadının özgürleşmesi sorununun İslam dinine ve geleneklere aykırı olmadığını kanıtlamaya çalışmış, kadının statüsüyle ilgili yenilikçi fikir ve reformların meşruiyetini İslamiyet içerisinde aramışlardır.

Şair Fitnat Hanım, Besteci Leyla Hanım (Saz), Şair Nigar Hanım gibi dönemin entelektüel, birikimli, öne çıkan ve eserlerinde kadın-erkek sorunsalını işleyen kadınları ise edebi kimliklerinde Doğu ile Batı, eski ile yeni, geleneksel ile modern arasında kalmışlardır. Bu yüzden Türk edebiyatında ‘ara nesil’ şairler olarak adlandırılırlar.¹¹⁹ Bu kadınlar 1860 sonrası açılan yeni eğitim kurumlarında eğitim görüp, diğer yandan da konak eğitimi almışlardır. Fransızca başta olmak üzere yabancı dil öğrenip, yabancı yayınları da takip etmişlerdir. Batılı kadınların yaşam tarzından

---

¹¹⁷ Muhaddere Taşcıoğlu, Türk-Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri, Ankara, 1958, s. 31-34.

¹¹⁸ Zehra Toska, “Çağdaş Türk Kadını Kimliğinin Oluşumunda İlk Aşama: Tanzimat Kadını”, Tarih ve Toplum, S. 124, Nisan 1994, s. 10.

¹¹⁹ Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emin, Zeynep Kerman, Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi, C.. IV- V, İstanbul Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, 1982.

ve toplumsal hayatta daha aktif yer almalarından etkilenmişlerdir. Eserlerinde kadın sorunlarına yer verseler de kültürel olarak yaşadıkları arada kalmışlık bakış açlarına yansımıştır.

Örneğin; Şair Nigar Hanım'ın çalışmanın erkeklere mahsus zannedilmesi fikrine hayret ettiğini belirttikten sonra kadınların da çalışabileceği fikrini ileri sürdüğü, ancak “bir kadının en mukaddes vazifesinin ev işleri olduğunu belirttiği “Sa’y ve amel” (Aks-i Sedâ) yazısı arada kalan bakış açısını sergilemektedir. Ona göre dünyada zeki ve yürek sahibi her kadın evi ile meşgul olmayı en büyük zevklerden addeder. Çünkü eş ve çocuk sevgisi bir kadını dünyada her şeyden çok mutlu edebilir.¹²⁰

Dönemin öncü kadınları dışında onlardan ve Tanzimat aydınlarından etkilenen, yazın hayatını takip eden diğer kentli kadınlar da kendileriyle ilgili sorunları, eşitlik meselesini gündeme getirmeye, sorgulamaya başlamışlardır. 1868’de çıkan Terakki Gazetesi kadın haklarından söz eden ilk gazete olmuştur. Gazete, yazarların yanı sıra kadın okuyucuların mektuplarına da yer vermiştir. Kadınları kendileriyle ilgili sorunları mektuplarla gazetede tartışmaya açmıştır. Gazetenin 83. sayısında okuma yazma bilmediği halde düşüncelerini aktarmayı istediğini belirten bir kadın, başkasına yazdırdığı mektubunda, çok kadınla evliliği sorgulamıştır. Aynı şekilde kadınlar için eğitim hakkı isteyen, köleliği ve cariyeliği kınayan, kadının toplumsal yaşamına ilişkin getirilen sınırları eleştiren pek çok makale yayınlanmıştır.¹²¹ Gazetenin 104. sayısında yayınlanan “Üç Hanım” imzalı bir yazıda, vapurlarda kadınlara ayrılan yerlerin kötülüğünden şikayet edilerek, kadınların erkeklerle aynı vapur ücreti ödemelerine karşın, böyle hor görülmelerinin nedeni sorgulanmıştır.¹²²

1869’da yine Terakki gazetesi tarafından, yayım tarihi açısından ilk kadın dergisi olarak nitelendirilen, Terakki-i Muhadderât (Müslüman kadınlar için) 48 sayı

---

¹²⁰ Nigar Hanım, Aks-i Seda, s. 127, Akt. Aydınör, **a.g.e.**, s.108.

¹²¹ Tezer Taşkıran, Cumhuriyet’in 50. Yılında Türk Kadın Hakları, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayını, Birinci Baskı, Ankara, 1973, s. 30.

¹²² Serpil Çakır, Osmanlı Kadın Hareketi, Metis Yayınları, İstanbul, Dördüncü Basım, 2013, s. 60.

çıkartılmıştır. Terakki-i Muhadderât'ta kadınlarla ilgili sorunları işleyen ve eleştiren pek çok imzasız mektup yayınlanmıştır. Kadınlar bu mektuplarda kendi adları yerine çeşitli mahlaslar kullanmışlardır. İçerik olarak en çok kadınların eğitiminin önemi üzerinde durulmuştur.¹²³ 1875'te kadınlara yönelik olarak, "*kadınlığa dair yararlı şeylerden bahseder*" ilkesi ile 'Vakit yahud Mürebbi-i Muhadderât' adlı dergi çıkartılmıştır. Dergide aile, evlilik, eşlerin tutum ve görevleri, çocuk yetiştirme gibi konular işlenmiştir. 1880'de benzer amaçla Aile dergisi, 1883'te kadınları aydınlatmayı ilke edinen İnsaniyet dergisi çıkartılmıştır. Aynı yıl çıkan Hanımlar dergisinde kadınların imzaları artmıştır. 1886'da yayınlanan Şükûfezar ise sahibi kadın olan ve yazı kadrosunun tamamı kadınlardan oluşan ilk kadın dergisidir. Yazarlar kendilerini takma adlarla değil kendi adlarıyla tanıtmışlardır. Derginin amacı kadınların varlığını kamuoyuna duyurmaktır. Bu amaç önsözde şu şekilde belirtilmiştir: "*Biz ki saç u uzun aklı kısa diye erkeklerin handei- istihzasına (alaylı gülümseme) hedef olmuş bir taifeyiz. Bunun aksini ispat etmeye çalışacağız. Erkekliği kadınlığa, kadınlığı erkekliğe tercih etmeyerek, çalışmanın doğru yolu mümkün olduğu kadar ayak direteceğiz.*"¹²⁴ 1887 yılında Şair Nigar Hanım, Şair Fitnat Hanım, Leyla Saz gibi isimlerin de yazdığı Mürüvvet dergisi yayımlanmıştır. 1 Ağustos 1895'te başyazarı ve yazı kadrosunun tamamına yakını kadın olan "Hanımlara Mahsus Gazete" yayın hayatına girmiştir. Bu derginin en önemli özelliği, 1895–1908 yılları arasında, toplam 612 sayı olarak çıkan en uzun süreli kadın dergisidir. Derginin yayın amacıyla, "nesil yetiştiriciliği" rolünden dolayı kadınların da geliştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca Fatma Aliye, Emine Semiye gibi dönemin aydın kadınları da bu dergide yazarak eserlerini kamuoyuna tanıtmışlardır.¹²⁵

Dönemin bir diğer aydın kadını "ilk gezgin Türk kadını" olarak da adlandırılan Zeynep Hanım'dır. Zeynep Hanım kadınların toplumsal statüsü ile ilgili pek çok konuda sorgulamaya giderek tartışmaları etrafında kadınlara da yaymıştır. Fakat 1906'da II. Abdülhamit rejiminin baskıcı toplumsal yapısından kaçarak kardeşiyle birlikte Avrupa'ya gitmiştir. Zeynep Hanım, İskoç feminist gazeteci Grace Ellison'a

---

¹²³ Çakır, a.e., s. 61.

¹²⁴ Çakır, a.e., s. 63- 65.

¹²⁵ Çakır, a.e., s.67.

yazdığı mektuplarda hem Osmanlı toplumunu hem de Batı toplumunu gözlemleyerek kadın özgürlüğüyle ilgili tartışmalar yürütmüştür. Ocak 1907’de kaleme aldığı mektubunda geçen ifade, Tanzimat’ın aydın erkek ve kadınlarının kadın sorununa bakışındaki düalizmi, geleneksel-modern çatışmasını özetlemektedir:

“Geçen gün sana Batı kültürünün Türk kadınlarının yaşamı üzerindeki etkisi konusunda yazmaya başlamıştım. Bu kültürü öğrenmenin felaket getiren sonuçlarını ve neden olduğu acıları bir bilsen! Koyu bir cehaletten, en ileri kültürün içine atılıvermiştik; orta yol yoktu, hazırlık okulu yoktu; yüzyıllar sonunda varılması gerekli yere biz üç, hatta bazen iki kuşakta varmıştık.”¹²⁶

2.3. II. Meşrutiyet Döneminde Kadının Konumu (1908-1918)

Osmanlı Devleti’nin yöneticileri 19. yüzyılın başında Batı’dan gelen baskıya sadece askeri düzenlemelerle karşı gelebileceklerini düşünüyorlardı. Fakat hem Batı baskısına hem de siyasi olarak gelişen milliyetçi akımlara direnmek için askeri reformların yeterli olmadığını anladıklarında daha kapsamlı bir modernleşme hareketine giriştiler. Osmanlı Devleti’nin 19. yüzyılın başından itibaren geçirdiği değişimler, II. Mahmud’un merkezileştirme politikasının ardından gelen Tanzimat Fermanı ve beraberindeki süreç bir Osmanlı milliyetçiliği düşüncesi yaratmıştır. Dinleri ne olursa olsun bütün Osmanlı tebaası kanun önünde eşit sayılmış, bu vatandaşlık ilkesi ile bir Osmanlılık aidiyeti yaratılarak Osmanlı tebaası bir arada tutulmaya çalışılmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren vatanseverlik ve vatan kavramları Osmanlı siyasetinin temel taşlarından biri olmuştur. Hatta Avrupa’da Abdülhamit istibdadına karşı faaliyet gösteren Jön Türkler de başında bu Osmanlı vatanseverliği fikrini desteklediler. Fakat çıkış yolu olmayan Osmanlılık fikrinden bir Türk milliyetçiliği fikri doğmaya başladığında İttihatçılar içerisinde de tartışmalar başladı. 1904’te Yusuf Akçura Türk milliyetçiliğinin ilk manifestosu sayılan Üç Tarz-ı Siyaset’i yazdığında Osmanlı ulusu politikasını reddederek Türk milliyetçiliğini savunmuştur. Akçura’nın Türk milliyetçiliği fikri zamanla diğer İttihatçıları da etkilemiştir çünkü Osmanlılık ile Türk milliyetçiliği arasındaki çelişme pratiğe yansımış, Osmanlılık siyasetinin geçersizliği yaşanarak öğrenilmiştir. Devamında

---

¹²⁶ Zeynep Hanım, Bir Türk Kadınının Avrupa İzlenimleri, Everest Yayınları, İstanbul, 2016, s. 93.

ise bu fikir bir programa dönüşerek 1908 Hürriyet Devrimi ile Cumhuriyet Devrimi arasında bir süreklilik yaratmıştır.¹²⁷

Bu modernleşme hareketinin önemli bir parçası da padişahın otorite ve yetkilerini kısıtlayarak Osmanlı tebaasını bazı hak ve özgürlükler sunmaktı. 1876 Kanun-i Esası ile bu hedef -II. Abdülhamit 1878’de bu anayasayı ortadan kaldırarak kendi mutlak otoritesini kurana kadar- kısmen gerçekleştirilmiştir. 1908 Devrimi’nde orduya önderlik eden Jön Türk hareketinin esas hedefi Abdülhamit otokrasisini devirerek 1876 anayasasını yeniden yürürlüğe koymaktır ve hedefine ulaşmıştır. Jön Türkler’in Fransız Devrimi’nden etkilenecek kullandığı “*hürriyet, müsavat (eşitlik), uhuvvet(kardeşlik) ve adalet*” sloganı 1908 Devrimi’nin de sloganı olmuştur. Bu sloganla başlayan II. Meşrutiyet dönemi büyük, köklü, dinamik bir modernleşme hareketini de beraberinde getirmiştir. Feroz Ahmad bu dönemi şöyle anlatmaktadır:

“Dışa kapalı bir toplum, en azından kentlerde ve kasabalarda ansızın dışa açılıyordu. Sansür kaldırıldı ve imparatorluğun bütün cemaatlerini ve çok çeşitli fikirleri temsil eden gazete ve dergiler, coşkulu bir halkın merakını tatmin etmek için piyasaya akıverdi. Jön Türkler’in çeşitli hiziplerinin yanı sıra, belli başlı dini ve etnik cemaatlerin -Müslüman, Rum, Ermeni ve Yahudi- önderlerince yeni rejimi desteklemek için kitle gösterileri örgütlendi. Uzak vilayetlere sürülen ya da Avrupa’ya kaçan siyasal sürgünler siyasal kariyer umuduyla başkente dönmeye başladılar. Jön Türkler, Hamidiye kuşağının kaybettiği yılları telafi etme telaşıyla hayatın neredeyse her alanında faaliyet gösterdiler; dokunulmamış pek bir şey kalmadı. Sadece siyasal sistemi değiştirmekle kalmadılar, eskisine kıyasla Batı’dan daha çok şey alarak toplumu yeniden biçimlendirmeye de çalıştılar.”¹²⁸

1908 Devrimi ile birlikte 1876 anayasası tekrar yürürlüğe konularak anayasal monarşi ilkinde göre çok daha köklü biçimde gündeme gelmiştir. Kişisel hak ve özgürlüklerin alanı genişlemiştir. Basın-yayın özgürlüğü, cemiyet kurma özgürlüğü, siyasal partiler özgürlüğü gelmiş ve bu durum canlı bir fikir hayatı geliştirmiştir. Aydınlar fikirlerini istedikleri gibi özgürce tartışabilmiştir. Yazılı kültür ve yayın hayatında büyük bir atılım yapılmış, gazete, kitap, dergi sayısında ciddi bir artış olmuş, okur kitlesi genişlemiştir. Bu gelişmeler yaşanırken diğer yandan Osmanlı’nın gayrimüslim cemaatleri Fransız Devrimi’nin etkisiyle milliyetçi, ulusal bir kimlik

¹²⁷ Yusuf Akçura, Türk Devriminin Programı, Kaynak Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2017.

¹²⁸ Feroz Ahmad, Modern Türkiye’nin Oluşumu, Çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yay., 11. Basım, 2012, İstanbul, s.44.

arayışını sürdürmektedir. Aynı şekilde Müslüman cemaat arasında da bu kimlik arayışı başlamış, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkçe konuşan kesimde bu kimlik arayışının şekillendiği gözlemlenmiştir. Bu Türkçe konuşan kesim Batı'daki demokratik devrimleri de referans alarak kendini dini bir kimlikten ziyade Türk kimliği ile tanımlamaya başlamış, çağdaşlığı ilke edinmiş, her ne kadar bu konuda Batı'yı örnek alsada aynı zamanda Batı sömürgeciliğine karşı bağımsızlıkçı bir karakter de geliştirmiştir. Bu bağımsızlıkçı karakter ve geciken moderniteyi hızla yakalama çabası Batı'nın bireysel özgürlüklere dayanan ulus-devletine karşın Osmanlı'da toplumsal bir dayanışma ve ulus devleti bu dayanışma esası üzerine kurma ihtiyacını getirmiştir. Bu ihtiyaç da halkçılık politikasını doğurmuştur.¹²⁹

Batıcılık ve bağımsızlıkçılık arasındaki tartışma; İttihatçıların önüne Batılılaşma yoluyla çağdaşlaşmayı değil, uluslaşma yoluyla çağdaşlaşmayı çözüm olarak ortaya çıkarmıştır. Berkes bu sonuçtan şöyle bahseder: *"Bu sonuçtan sonradır ki, çağdaşlaşma sorunu "Batı uygarlığını taklit etmeli mi, etmemeli mi?" gibi sorunların etrafından dönmekten çıktı. Gerçekte Meşrutiyet döneminde çağdaşlaşma yolunda ne adımlar atılmışsa, bu görüşün getirdiği doğrultuda atılmıştır."*¹³⁰

II. Meşrutiyetle birlikte gelişen uluslaşma ve modernleşme tartışmalarının önemli bir odağı da kadınlar olmuştur. Özgürlük, laiklik, eşitlik gibi kavramlar en çok kadın mücadelesi üzerinde karşılık buldu. Ve bu dönemde gelişen kadının özgürlük mücadelesi Türkiye'de toplumsal dönüşümün ana ekseninin oluşturdu. Kadının geleneksel aileden koparak bireyselleşmesi ve özgürleşmesi, kendi özgün kimliğini kazanması, toplumsallaşması aynı zamanda Türk modernleşmesinin önemli bir ölçütünü oluşturdu. İttihatçıların getirdiği "yeni hayat" biçimi Osmanlı toplumsal yapısında köklü değişiklikleri beraberinde getirdi. Kadınlar bu dönemde kamusal alana çıktı, böylece cinsiyetlendirilmiş alanlar da yeniden düzenlendi. Kent kültüründe dönüşümler yaşandı. Yeni bir toplumsal yapı inşa edilirken yüzyıllarca kadını dışlayıp birey olarak kabul etmeyen erkekler de bu değişime uyum sağlamak, daha önce sadece

¹²⁹ Zafer Toprak, Türkiye'de Popülizm 1908-1923, Doğan Kitap, 2013, İstanbul, s. 16.

¹³⁰ Berkes, a.e., s. 424.

kendisine ait olan alanı kadınlarla paylaşmak zorunda kaldı. Bu durum alanını paylaşmak istemeyen kimi erkek çevrelerinde zor hazmedildi ve tepkiyle karşılandı. Bu gelişmeler bağlamında 20. yüzyılın Osmanlısında kadın ana sorunsallardan biri haline geldi.¹³¹

Batı'dakine benzer bir feminist hareket Osmanlı'da II. Meşrutiyet ile ortaya çıkmıştır. 1908 Devrimi'nin dernekleşme ve örgütlenme konusunda sağladığı özgürlük (1909 Cemiyetler Kanunu) kadın hareketini de etkilemiş, bu dönemde pek çok kadın derneği doğmuştur. Bu dernekler kadınların toplumsallaşp kamusal alana açılmasında önemli bir işlev görmüştür. Bu derneklerin toplumsal yaşama aktif katılımı, kadınları da toplumsal yaşamda daha aktif hale getirmiş ve kadın-erkek eşitliğine ilişkin önemli tartışmalar yaratmış, talep eksenli bir mücadele başlatmıştır. Kadınlar açısından pek çok ilke bu dönemde imza atılmıştır. Arka arkaya gelen savaşlar da kadınların toplumsal durumunu etkilemiştir. Bu uluslaşma sürecinde kadınlar da ulusal bilinç geliştirip yurttaşlara dönüşmektedirler. Bu bilinçle birlikte kadınlar haklarıyla ilgili daha somut taleplerle gündeme gelirler. Kamusal alanda görünür ve eşit olmak, kız çocuklarının ve kadınların eğitiminin desteklenmesi, giyim yasaklarının kaldırılması, aile hayatındaki çok eşlilik gibi dinsel-geleneksel uygulamaların yasaklanması dönemin kadın hareketinin somut taleplerini oluşturmaktadır. Bu taleplerle gelişen kadın hareketi toplumun modernleşmeci doğrultuda dönüşmesinde de çok önemli bir rol oynamıştır. Böylece kadınlar Osmanlı-Türk modernleşmesinin ve uluslaşma sürecinin etkin ve önemli aktörleri haline gelmiştir.

2.3.1. Aile ve Nüfus Politikaları

Toplumsal yapılar ile aile yapısı arasında karşılıklı bir etkileşim vardır. Aile toplumsal alanın bir parçası olarak bu alandaki yapıyı etkilediği gibi toplumsal yapıdaki değişimler de aile yapısında sürece yayılan değişim ve dönüşümlere neden olur. Bu etkileşim özellikle Fransız Devrimi gibi demokratik devrimler sonrası

---

¹³¹ Zafer Toprak, Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014, İstanbul, s. 1-4.

devletin aile kurumunu bir uğraş alanı edinmesine sebep olmuştur. Önceden özel ve mahrem sayılan aile, toplumsal dönüşümler sonrası toplumu yeniden düzenlemeyi ve şekillendirmeyi hedefleyen sınıfların dolayısıyla kamunun bir parçası olmuş, devlet ve aile birbiriyle bütünleşmiştir. Türkiye’de de özellikle toplumsal ve siyasal anlamda kökten dönüşümlerin yaşandığı 1908 Devrimi sonrasında aile ve kadın devlet için önemli bir ilgi alanı haline gelmiştir.

İttihatçıların getirdiği köklü sosyal ve siyasal değişimler toplumsal bir dönüşümü hedefliyor bunun için de politikalar aileye ve kadına odaklanıyordu. Çünkü ulusal kimlik arayışı içerisinde aile toplumun dolayısıyla da ulus-devletin özü olarak görülüyordu. İttihatçıların yaratmaya çalıştığı dayanışmacı uzlaşılı toplumuna uygun değerler bütünü ise önce ailede başlayacaktı. Yeni aile ahlakı bu değerleri yaratmada bir model olarak öngörüldü. Bu yüzden aile özel alandan çıkarılıp kamusal alana sokuldu. Geleneksel dönem ailesi yerine, anne-baba ve çocuktan oluşan çekirdek aile modeli benimsendi. Bu modern çekirdek ailenin oluşturulmaya çalışılan modern ulus-devlet değerleri ile çatışmadan, uyum içinde ilerlemesi hedefleniyordu. Yeni aile modeli dönemin toplumbilimcileri tarafından “milli aile” olarak adlandırılıyordu. Milli aile aynı zamanda İttihatçılara göre; Tanzimat döneminde geleneksel-modern çekişmesi arasında kalarak buhrana uğrayan aile kurumuna da bir çözümdü. İttihatçılar yeni toplumsal yapıyı ve aile modelini araştırmak üzere sosyolojiye özel önem verdiler. Dönemin ideologlarından Ziya Gökalp bu alanda çalışmalar yürütmüştür. Ziya Gökalp’e göre Osmanlı ailesi Tanzimat dönemiyle birlikte ciddi bir bunalıma girmiştir. Bunun sebebi de Avrupa’yı körü körüne taklit ederek ulusal değerleri hiçe sayan Batıcılar ile buna karşın geleneksel, eski ve çözülmeye yüz tutmuş aile değerlerini savunarak her türlü gelişmeye karşı çıkan gelenekçiler idi. II. Meşrutiyet döneminin milli ailesi her iki görüşü de reddederek hem yükselen medeniyetlere uygun çağdaş bir yapı olacak hem de Batı’yı taklit etmeden kendi ulusal kimliği doğrultusunda şekillenecekti.¹³²

---

¹³² Toprak, a.e., s. 2-16.

Bu yeni aile politikası kadınların yaşamını ve toplumsal konumunu doğrudan etkilemiştir. Çekirdek aile modeli ile birlikte kadının geleneksel yaşam biçiminden kurtulup, toplumsallaşması, kendi kimliğini kazanması ve bireysel özgürlüklerinin genişletilmesi hedeflenmiştir. Hedefledikleri toplum ve uluslaşma modeli doğrultusunda kadın ve aile politikası İttihatçıların odaklandığı temel alanlar olmuştur. İttihatçıların kimlik arayışı çerçevesinde bir Türk ulusu yaratma çabasında rol üstlenen dönemin aydın ve ideologları da bu yeni ulus içerisinde Türk ailesi modelinin nasıl olması gerektiğine dair geniş tartışmalar yürütmüştür. Siyasi ve sosyal dönüşümler etrafında toplum yapısı yeniden şekillenirken diğer yandan aile yapısı ve kadının konumu da bu doğrultuda şekillenmiştir.

Bu dönemde kadınların yaşamında meydana gelen köklü değişimlerin bir etkeni Meşrutiyet'in özgürlükçü düşünsel ortamı iken diğer bir sebebi de maddi koşullardır. 1912-1913 Balkan Harbi ve Birinci Dünya Savaşı sırasında erkek nüfusun cepheye seferber edilmesi kamusal alanda bir boşluk yaratmış, kadınların da çalışma yaşamında istihdam edilmesini sağlamıştır. Böylece kadınların toplumsallaşmasının maddi temelleri de oluşmuştur. Bu durumdan aile kurumu da etkilenmiş, özellikle kent merkezlerinde geleneksek aile yapısı çözülmüştür. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan toplumsal çöküntü aileyi ve kadını devlet için bir sorunsal haline getirmiştir. Savaş sonrası aile politikası, savaşın sebep olduğu nüfus kaybını azaltmak sebebiyle de nüfus politikası bağlamında ele alınmış, bu durum aileyi kamusallaştırarak yeni uluslaşma sürecinin bir parçası haline getirmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında kurulan Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti (1916-1923) bu kapsamda da değerlendirilerek aynı zamanda devletin özendirici nüfus politikasını yürütmekle görevlendirilmiştir. Savaşlarda yiten nüfusu arttırmak, bunalıma giren aile yapısının çöküşünü engellemek amacıyla cemiyet bünyesinde çalışan memur ve işçilere zorunlu evlilik ilkesi getirilmiştir.¹³³ 16. yüzyılda Avrupa'nın dörtte biri olan Osmanlı nüfusu 20. yüzyılın başlarında yüzde 7'ye

---

¹³³ Yavuz Selim Karakışla, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti (1916-1923), İletişim Yayınları, 2015, İstanbul, s. 191.

düşmüş, ölüm oranları artmış, ortalama yaşam süresi 30'un altına inmişti. Savaş ortamı evlilik ve doğum oranlarını da düşürmüştü. Bu sebeplerle evliliği kolaylaştırıcı girişimler gündeme alındı.¹³⁴

Bu girişimler doğrultusunda çeyiz, başlık gibi adlarla anılan ve ödenemeyecek boyutlara ulaşan evlilik ödemelerini engellemek için müfettişler aracılığıyla daha sıkı denetlemeler yapıp, teshil-i izdivaç cemiyetleri (evliliği kolaylaştırıcı dernekler) kuruluyordu. Evlilik için yaş sınırı kadınlarda 20, erkeklerde 25 olarak belirlenmiş idi. Cemiyet tarafından süreci kolaylaştırmak ve hızlandırmak için gelin adaylarının çeyizlerine yardımcı olunup, uygun damat adayları bulunuyordu. Evlenme yaşını geçen ve cemiyetin bulduğu adayları beğenmeyenlerin Cemiyet ile ilişkisi kesiliyordu. Evlenen memur ve işçilerin gündelikleri ise yüzde 20 attırılıyordu. Doğan her çocuk için ücretlere zam yapılıyordu. Cemiyet eş bulma işlemini kolaylaştırmak için damat ve gelin adayları adına gazetelere ilanlar vererek tanışmalar düzenliyor, gençleri evlendirmeye özendirmek için büyük ve gösterişli düğünler organize edip yeni evlenenlere hediyeler dağıtıyordu.¹³⁵

Devletin yeni toplumu şekillendirmeye yönelik nüfus ve aile politikası dönemin aydın ve ideologları tarafından da yayınlarla desteklenmiştir. Özellikle İttihatçılara bağlı “Yeni Hayat” çevresi ve Ziya Gökalp “Yeni Felsefe Mecmuası” aracılığıyla Türk uluslaşmasını ve yeni toplumu tartışırken yeni aileyi de gündeme almıştır. Yeni Felsefe Mecmuası bu doğrultuda evliliğin önünde engel teşkil eden gelenek ve adetlere karşı mücadele başlatarak onları “patolojik” olgular olarak tanımlayıp değişmesi gerektiğini savunmuştur. Böylelikle aile kurumu üzerinde yeni hayatın ve yeni toplumun gerekli kıldığı dönüşümler için zemin hazırlanmaya çalışılmıştır.¹³⁶

Bu kapsamda atılan en önemli adımlardan biri de Hukuk-i Aile Kararnamesi'dir. Dinci-gelenekçi sınıfın baskısından dolayı Tanzimat döneminde

---

¹³⁴ Toprak, **a.e.**, s. 9.

¹³⁵ Toprak, **a.e.**, s. 10.

¹³⁶ Toprak, Türkiye’de Popülizm 1908-1923, s. 158-161.

çekingen davranılan ve cesaret edilemeyen bu düzenleme II. Meşrutiyet döneminde yakıcı bir ihtiyaç olarak hissedilmiştir. Bir yandan çağdaşlaşma ve yeni bir aile yaratma süreci yürütülürken diğer yandan Şer-i fıkıh hükümlerinin aile ve kadın yaşamına müdahale etmesi bir ikilem yaratmıştır. Bu ikilemi ortadan kaldırmak ve çağdaş, laik değer ve normlar doğrultusunda aileyi şekillendirebilmek için Hukuk-i Aile Kararnamesi yürürlüğe konulmuştur. Bu kararname ile evlenme, boşanma, çok eşlilik, eş seçimi gibi konular gündeme alınarak aile hayatının yeniden düzenlenmesi hedeflenmiştir. Fakat kararname ancak Birinci Dünya Savaşı sonrasında uygulanabilmiştir.¹³⁷

Kararnamenin uygulanmasının gecikmesi, Meşrutiyet'in getirdiği düşünsel ortamın kadınların kamusal alana girmesi, erkekler tarafından kabul edilmesi, özneleşebilmesi ve toplumsallaşabilmesi için yeterli olmadığı gerçeğini gösterirken; ancak savaş dönemi gelen maddi koşullarla kadınların toplu şekilde çalışma hayatına girmesi sonrası toplumsallaşabildiği ve kamusal alanda kabul edildiği görülmektedir. Bu kararnamenin uygulanmaya konulmasında düşünsel ortam ve maddi koşullar kadar ilerleyen başlıklarda işlenecek olan, talep eksenli kadın hakları mücadelesi de etkili olmuştur.

2.3.2. Yasal Düzenlemeler

Önceki başlıklarda Tanzimat ilanı sonrası gerçekleşen yasal düzenlemeler ve 1876 Anayasası'nın tanıdığı haklar işlenirken aynı zamanda 1876 Anayasası şer-i hükümleri ortadan kaldıramadığı için dinsel-geleneksel olanla çağdaşlaşma arasında yaşanan ikileme de değinilmiştir. 1908 Devrimi ise çok daha köklü değişimler getirdiği için bu ikilemin yapılmak istenen reformlar bağlamında frenleyici bir işlev göreceği anlaşılmıştır. Şeyhülislam makamı da İttihatçıların getirdiği yenilikler karşısında açıktan tavır almış, “dinsizlik olaylarına” karşı savaş açmıştır. İslamcılarının dergisi “Sırat-ı Müstakim” yeniliklere karşı olan bu tavrı işleyip büyütme ve geri adım attırmak hedefiyle yayınlar yapmıştır. Bu dergi, Şeyhülislam makamının

---

¹³⁷ Toprak, a.e., s. 265.

kadınlar için dince makbul bir giyiniş kararlaştırmasını talep ederek, hükümetin polis aracılığıyla bu giyiniş uygulaması gerektiğini yazmıştır.¹³⁸

Tanzimat'ın düalist yapısı II. Meşrutiyet döneminde çözülmesi gereken ciddi bir sorunsal olarak ortaya çıkmış, bu okuma da beraberinde din alanında modernleşme ve devlet ile din arasındaki ikilemi ortadan kaldıracak laikleşme anlayışını getirmiştir. Ancak bu doğrultuda yapılan reformlar saltanat ve hilafet devam ettiği için Cumhuriyet'in ilanına kadar çelişki barındırmaya devam etmiştir. Dinci-gelenekçi statükoya karşı yapılmaya çalışılan bu yenileşme hareketlerinin odağı yine Şeriatın en hassas noktası olan kadınlar ve aile kurumu olmuştur. Fakat çelişkili yapı reformların gerçekleşmesinde engel teşkil etmiştir. Özellikle kadınların toplumsal yaşamdaki statüsünü belirleyen reformlar ancak Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği maddi koşullar sonrasında geçerlilik kazanmıştır.

Bu dönemde kadınlarla ilgili yapılan en önemli yasal düzenleme 1917 tarihli Hukuk-i Aile Kararnamesi'dir. Bu kararname ile aile kurumu ve kadın üzerinde devam eden İslam hukuku etkisi karşısında devlet daha yetkin olmayı hedeflemiştir. Ayrıca, kanun bütün Osmanlı tebaasını ilgilendirdiğinden, Hristiyan ve Musevi din adamları da hazırlık safhasına katılarak üç dinî inanç, bir kanunda birleştirilmeye çalışılmıştır. Kanun, Sadrazam ve meclisin oyuna sunulmadan, şeyhülislam tarafından doğrudan padişaha arz edilerek yürürlüğe konmuştur.¹³⁹

Kararnameye göre, Müslümanları ilgilendiren kısımlarda İslâm hukukuna bağlı kalınmakla beraber, evlenme ve boşanmalarda devlet yetkilendirilmiştir. Devlet izni olmadan yapılan evliliklerin kanunca tanınmayacağı bildirilerek aile hayatı düzenlenmeye çalışılmıştır. Erkeğin ikinci bir hanımla evlenebilmesi için eşinin onayı şartı getirilmiştir. Evlenme yaşı kadınlarda 17, erkeklerde 18 olarak belirlenmiştir. Erkekteki bazı fizyolojik bozukluklar, akıl hastalığı, evin geçimini sağlayamaması,

---

¹³⁸ Berkes, **a.e.**, s. 440.

¹³⁹ Ahmet Yasin Küçüktiryaki, "Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Sonrası Aile Hukuku Alanındaki Gelişmeler ve Hukuk-i Aile Kararnamesi", Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2014/2, c. 13, sayı: 26, s. 182.

geçimsizlik gibi durumlarda kadına boşanma hakkı doğmaktaydı.¹⁴⁰ Kararnamede İslam hukuku etkisi sebebiyle çok eşlilik ve boşanma ile ilgili eski uygulamaları tamamen ortadan kaldırmak mümkün olmadıysa da, kadınlar eski statülerine göre yeni bazı haklar elde etmiştir. Fakat bu haklardan daha çok kentli, az sayıdaki üst sınıf kadınlar yararlanabilmiş, Kararnamenin kırsaldaki kadınların hayatında bir etkisi olmamıştır.¹⁴¹

Kararname, İslamcılar tarafından aile ve toplum ahlakını bozacağı gerekçesiyle tepkiyle karşılanmıştır. Azınlık cemaatleri de aile üzerinde kendi etkilerinin azalıp devletin etkisinin arttığını gördükleri için Kararnameden memnun kalmamışlardır. Kararnamenin uygulanması ise ancak Birinci Dünya Savaşı sürecinde kadınlar çalışma yaşamında istihdam edilerek kamusal alana çıktıktan sonra gerçekleşmiştir. Fakat 1919'da işgal kuvvetlerinin müdahalesi sonrası Kararname kaldırılmıştır.¹⁴² Hukuk-i Aile Kararnamesi Cumhuriyetin ilk yıllarında hazırlanan 1923 ve 1924 aile hukuku taslaklarına örnek teşkil etmesi ve İsviçre Medenî Kanunu'nun kabulünde rol oynaması açısından önemlidir. Cumhuriyet dönemi için örnek teşkil etmiştir çünkü bu kararname dinî esaslara dayanmakla beraber, aile hukukunda kısmen devletleştirme ve laikleştirmeye ilgili hükümler içermektedir.¹⁴³

Bu dönemde hukuksal alanda kadınlar lehine yapılan değişikliklerden biri de mevzuatta erkeklerin lehine olan zina suçuna verilen cezaların yeniden düzenlenmesidir. Bu düzenleme ile zina suçu karşısında erkek ve kadının iki aydan iki yıla kadar hapis cezasına çarptırılmaları hükmü getirilerek aynı ölçüde ceza almaları kabul edilmiştir. Bu kanun düzenlemesi Osmanlı sosyal ve hukuksal yaşamı için eşitlikçi ve önemli bir uygulamadır. Fakat zina addedilen suçun hükmünde kadın ve erkeğe ayrı ayrı uygulanacağı saklı tutulmuştur. Yani ceza kadına olay vuku bulduğu

---

¹⁴⁰ Kurnaz, **a.e.**, s. 60.

¹⁴¹ Halide Edip Adivar, Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri, Can Yayınları, İstanbul, 2009, s. 153.

¹⁴² Kurnaz, **a.e.**, s. 61.

¹⁴³ Mehmet Ünal, "1917 Tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi - 2", Türk Yurdu, C. VIII, Sayı 4, Mayıs 1987, s. 31.

andan itibaren şart aranmaksızın her durumda uygulanırken, kocanın cezalandırılması için süreklilik aranmaktadır.¹⁴⁴

Bu yasal düzenlemelerde Meşrutiyet'in "Hürriyet, müsavat uhuvvet, adalet" sloganı etrafında şekillenen özgürlükçü düşünsel yapısının ve arka arkaya gelen savaş döneminin maddi koşullarının etkisi olduğu kadar, yükselen ve özneleşen talep eksenli kadın hareketinin de etkisi büyüktür.

2.3.3. Eğitim ve Çalışma Hakkı

II. Meşrutiyet döneminde İttihatçıların modernleşmeye dayalı uluslaşma politikası doğrultusunda dönüştürmeye çalıştığı toplumsal yapıyı etkileyecek önemli kurumlardan biri aile diğeri ise okuldur. Eğitim kurumları yeni, çağdaş, seküler normlara göre düzenlenip modern anlamda vatandaş tipi yaratılmaya çalışılmıştır. Eğitim müfredatı da bu politika doğrultusunda düzenlenmiştir. 1913 yılında, iptidai ve rüştiyeler Fransız ilköğretim sistemine göre düzenlenerek "Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye ve İktisadiye" dersi yani bir anlamda yurttaşlık dersi getirilmiştir. Bu dersin amacı şu cümlelerle özetlenmiştir: *"bedence ve ruhça sağlam itiyatlara sahip olmasını temin edip ve hayat için lüzumlu olan bilgileri vererek; onların karakterli, gayretli ve hamiyetiperver birer vatandaş olarak yetişmelerini sağlamak"*.¹⁴⁵ Böylece Fransız Devrimi ile yurttaş yetiştirmenin önemli bir kurumu haline gelen okullar, II. Meşrutiyet için de uluslaşmanın, yeni toplumun ahlak değerlerini yaratmanın ve bu değerlere uyum sağlayacak modern bireyler yetiştirmenin birer aracı haline gelmiştir. Tanzimatçılar Batılılaşma doğrultusunda okulları laikleştirmeye çalışırken, Meşrutiyet'in ulusçuları okulları yeni ulusal kültürü yaratacak donanıma getirmeyi hedeflemiştir. Bunun için de dini eğitimi barındıran Medrese gibi kurumların 1909 yılı itibariyle modernleştirilmesi yönünde adımlar atılmıştır.

Ailede olduğu gibi eğitimde de modernleşme ve sekülerleşme hamlelerinin en önemli öznelerinden biri kadınlar idi. Dönemin ideologlarına göre yeni "milli aile"

¹⁴⁴ Umut Karadoğın, Meşrutiyet Döneminde Hukuksal ve Toplumsal Alanda Kadın Algısı "Nisa Hapishaneleri Örneği", Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 5 (17), 2018, s. 309.

¹⁴⁵ Füsun Üstel, "II. Meşrutiyet ve Vatandaşın 'İcad'ı", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt I., İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 169.

modeline ve ulus ahlakına uygun eğitimin verileceği okullarda kadınların da mutlaka öğrenim görmesi gerekiyordu. Bu kapsamda kadınların giyim-kuşamı ve erkeklerle aynı alanda öğrenim görmesi konusunda gelenekçilerle ulusçular arasında tartışmalar yaşanıyor. Bu tartışma alanlarından biri de yükseköğrenim idi. 1914'te kız öğrenciler için İnas Darülfünunun kurumuyla kadınlar ilk kez yüksek öğrenim imkanına kavuşmuş oldu. Fakat bu okulların eğitim düzeyi üniversite seviyesinde değildir. İttihatçılar kız öğrencilerin de erkeklerle aynı seviyede eğitim görmesi için reformlar yapmaya çalıştılar. Gelenekçiler bu reform taleplerine sert bir dille karşı çıktılar. Kadınlar da Darülfünün eğitimi alabilmek için tartışmalar başlatıp yazılar yazdılar, karma eğitimi savundular. Dönemin kadın önderlerinden Sabiha Zekeriya, "Büyük Mecmua" dergisinde kız Darülfünunu meselesini tartışmaya açarak; Darülfünün'u eski medreselere benzetmenin, kadın ve erkeğin ayrı ayrı haremlik selamlık eğitim görmesinin Orta Çağ'a özgü bir düşünce olduğunu dile getirmiştir.¹⁴⁶ Dönemin kadın önderleri, aydınları gelenekçilere karşı bu tartışmayı sürdürdü. Bu mücadele ancak 1919 yılında sonuç verdi. Kız öğrencilerin Darülfünün bünyesinde erkeklerle aynı eğitimden geçebilmeleri kapsamında 22 Mart 1919 tarihli kararname ile kız ve erkek öğrenciler aynı dersleri görmeye başladılar. Böylece İnas Darülfünunu kaldırılarak karma eğitimin yolu açılmış oldu.¹⁴⁷

Şefika Kurnaz, kadınların bu dönemde yüksek öğrenim imkanını elde etmesinin önemini şöyle açıklamaktadır:

"Türk kadının Meşrutiyet'de ilk kez yüksek eğitim imkânına kavuşması önemli bir olaydır. Bu sayede hem kadının kültür seviyesi yükselecek, hem de yeni çalışma alanları doğacaktır. Bu yıllarda, Avrupa ve Kuzey Amerika'nın bazı üniversitelerinde tamamen veya bazı şubelerine kız öğrenci kabul edilmediği, ders ve seminer izleyebilenlerin de, diploma imtihanına alınmadığı düşünülürse, bunun önemi daha iyi anlaşılır."¹⁴⁸

Bir yandan bu yenilikler diğer yandan ise ard arda gelen savaşların yarattığı maddi koşullar kadınların çalışma yaşamına girmesinin önünü açmıştır. Uzun süren savaşlar erkek nüfusu azaltmış, üretimi sekteye uğratmış ve ekonomide bunalım

¹⁴⁶ Sabiha Zekeriya, "Kadınlığa Dair: Kız Darülfünun Meselesi", Büyük Mecmua, sayı 5, 11 Nisan 1919, s. 67., akt. Zafer Toprak, **a.g.e.**, s. 234-236

¹⁴⁷ Toprak, **a.e.** s. 215.

¹⁴⁸ Kurnaz, **a.e.**, s. 54.

yaratmıştır. Üretimin canlandırılıp devamlılığının sağlanması için ekonomik yaşamda erkeklerden boşalan yerlere kadınlar istihdam edilmiştir. Devlet dairelerine ilk kadın memurlar bu dönemde atanmıştır. İlk olarak bir telefon şirketine 7 Türk kadını alınmıştır. Aynı şekilde Maliye Bakanlığı da bu dönemde kadın memur alımı yapmıştır; fakat işe alınan kadınlar ayrı odalara konup erkeklerle temasları kesilmeye çalışılmıştır. Erkekler askerden döndüklerinde memuriyetteki işlerini geri talep edip bazı kadınlardan yerlerini teslim alsalar da basın organları kadınların erkeklerden daha şevkle çalıştıklarını belirterek onların işlerinde kalması üzerine yayınlar yapmıştır.¹⁴⁹ 1920'ye gelindiğinde kadınlar artık bankalar, elektrik ve tramvay şirketi, posta telgraf şirketi gibi pek çok alanda çalışır durumdadırlar. Eğitim alanındaki ilk kadın müfettişler de bu dönemde atanmıştır. Halide Edip, Nakiye, Nezihe Muhiddin, Sadiye ve Hatice Hanımlar bu müfettişler arasındadır. Sadece memuriyette değil kadınlar ticaretten fabrikalara, yol yapımından sokak temizliğine kadar farklı alalarda istihdam edilmiştir. Büyük kentlerde kadın berberler açılmış, erkekler kadın berberlere tıraş olmaya başlamıştır. İstanbul'da Kadın Tüccarlar Pazarı açılmış, kadınlar ticarete atılmıştır.¹⁵⁰

Bir yandan kamusal alana giren kadınlar çalışma yaşamında çok düşük ücretlerle yer alırken diğer yandan evlerini geçindirmek durumundaydılar. Savaş yıllarında toplum giderek yoksullaştığı gibi bu ekonomik buhran ilk önce kadınları vurmuştur. Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa kadınların ekonomik sorunlarına çözüm üretebilmek için eşi Naciye Sultan'ın himayesi altında Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyyesi'ni kurmuştur. Cemiyet'in amacı kadınlara yeni istihdam alanları yaratmaktır. Cemiyet'in nizamnamesinde bu amaç şöyle tarif edilmektedir: *"işbu cemiyetin maksadı kadınlara iş bulup kendilerini namuskârâne temin-i maişete alıştırarak himaye etmektir. Cemiyet işbu maksadını temin etmek için kadınların yapabileceği bilcümle işlere kendilerini sevk edecek ve bu suretle çalışacakları daimi suretle himaye edecektir."*¹⁵¹ İlk etapta İstanbul'da üç bölgede

---

¹⁴⁹ Aynur Demirdirek, Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi, İmge Yayınevi, Ankara, 1993, s. 113.

¹⁵⁰ Toprak, **a.e.**, s. 5-6.

¹⁵¹ Karakışla, **a.e.**, s. 69.

birkaç fabrika açılarak bu fabrikalarda onar bin kişinin istihdam edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu fabrikalarda dantel, beyaz iş, elbise, çorap, fanila, asker çamaşırları, kostüm, tayyör atölyeleri açılmıştır. Kadınlardan çalışmak için büyük talep gelmiş ilk on dokuz gün içerisinde on bir bin kadın başvurmuştur. Daha sonra İstanbul dışından da kadın iş gücü talep edilmiş, örneğin İzmir'den İstanbul'a 80 kadın işçi gönderilmiştir.¹⁵²

Yine Cemiyet aracılığıyla kadınlar ordu bünyesinde işçi olarak çalıştırılarak bir tür askerlik görevine alınmışlardır. Bu kadınlar için bir Kadın İşçi Taburu kurulmuştur. Daha sonra bu kadın işçi taburları İstanbul dışındaki yerlerde de uygulanmıştır. Örneğin Suriye'de Cemal Paşa'nın öncülüğünde kurulan Kadın Amale Taburları savaş için stratejik bir öneme sahip olan pamuk ürününün hasadı sebebiyle Çukurova yöresine sevk edilmiştir.¹⁵³ Kadınların ordu bünyesinde bir nevi askerlik görevi gibi çalışması ise erkekler tarafından kamusal alanda kabul edilmelerini kolaylaştırmıştır.

Kadınlar Tanzimatla birlikte sanayi alanında çalışmaya başlamış fakat Meşrutiyet döneminde sanayide çalışan kadın işçilerin sayısı artmıştır. Özellikle dokuma sanayii kadınların yoğun şekilde çalıştıkları alanlardan biri olmuştur. 1913'te dokuma sanayiinin bütününde el emeğinin yüzde 50'sinden fazlası kadın ve çocuklar tarafından karşılanmaktaydı. İpekli dokumada bu oran yüzde 95'i buluyordu.¹⁵⁴ Bu dönemde matbaa ve kağıt alanında da kadın işçiler görülmektedir. Gazetelerde ise inşaat ve temizlik işleri için kadın işçiler arandığına dair ilanlar yayınlanmıştır. Kadın işçilerin sayısının artması, olumsuz çalışma koşullarının oluşması ve beraberinde gelen grevler hükümeti bu alanda kanuni bir düzenleme yapmak durumunda bırakmıştır. 1915 yılında hükümet kadın işçiler için iş hukukunda bir düzenleme getirerek çalışma süresini 15 saat olarak kabul etmiş ve yılda bir ay da tatil izni kararlaştırmıştır.¹⁵⁵

---

¹⁵² Toprak, **a.e.**, s. 6.

¹⁵³ Kurnaz, **a.e.**, s. 102.

¹⁵⁴ B. Caporal, *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1982, s. 137.

¹⁵⁵ Kurnaz, **a.e.**, s. 102.

Sanayinin yanı sıra bu dönemde kendi işini kuran girişimci kadınlar da görülmektedir. Hükümet bu girişimleri desteklemektedir. Özellikle ekonomiyi gayrimüslimlerin tekelinden alabilmek amacıyla Müslüman-Türk kadınlar kendi işlerini kurmaları için hükümet tarafından bizzat teşvik edilmiştir. Bu dönemde kadınlar tek başlarına iş kurarak girişimci oldukları gibi grup halinde de bazı işlere ortak olmuşlardır. Örneğin Kadıköy’de bir grup Müslüman-Türk kadının beraber açtıkları “Terzihane” bunlardan biridir. Fehime Nüzhet, Fatma Nefise ve Fatma Mislieda gibi girişimci kadınların madencilik sektöründe kurdukları büyük sermayeli ortaklık ise bu alandaki diğer bir örnektir.¹⁵⁶

Batı’daki demokratik devrimlerin etkisi, II. Meşrutiyet’in özgürlükçü ortamı, kadın hareketinin talepleri ve savaşların getirdiği maddi koşullar kadınların çalışma yaşamında yer almasını sağlamış, kadın emeğine duyulan ihtiyaç belirgin olmuş, kadınlar kamusal alana kabul edilmiştir. Elbette bu sürece kolay gelinmemiştir. Kadınların çalışma yaşamına girmesi gelenekçilerle İttihatçılar arasında devam eden çekişme alanlarından biri olmuştur. Meşrutiyet aydınları kadınların çalışma yaşamında yer alması gerektiğini savunurken, gelenekçiler kadınların ev dışına çıkmasına karşı çıkarak kadınlar için şeriat kurallarının geçerli olduğunu savunmuştur. Ziya Gökalp, Yusuf Akçura gibi Türkçü aydınlar kadınların çalışma yaşamına girmesini uluslaşma bağlamında ele almışlardır. Bu aydınlar kadınların sosyal, kültürel, ekonomik yaşamda aktif olup kendini yetiştirmesinin vatansever nesillerin yetişmesi açısından önemli olduğunu vurgularlar.¹⁵⁷ Kadınlar da yazdıkları dergi ve gazetelerde çalışma haklarını savunmuş, çalışma yaşamına girmelerinin kendilerini ekonomik olarak erkeğin boyunduruğundan kurtaracağını söylemişlerdir. Eğitimci ve öncü bir kadın olan Aziz Haydar bu konu ile ilgili fikirlerini Kadınlar Dünyası dergisindeki yazısında şöyle aktarmıştır:

---

¹⁵⁶ Kurnaz, a.e., s. 135.

¹⁵⁷ Sibel Dulum, Osmanlı Devleti’nde Kadının Statüsü Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918), Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, 2006, s. 60

“Evet şimdiye kadar ezildik, ezildik, ezildik ve bu ezildiğimizin başlıca sebebi de maişetimizin yalnız erkekler tarafından temin olunmasıdır. Eğer biz de çalışmış olsak eğer biz de kazansak o zaman bu kadar aciz olmayız.”¹⁵⁸

Bu tartışmalar ve maddi koşullar kadınların çalışma yaşamına girmesi yönünde evrilmiş, modern kurumlarda eğitim gören ve “aydınlanan” kadınlar için sıra kamusal alana girmeye gelmiştir. Böylece hem ekonomideki emek ihtiyacı karşılanmış, hem toplumsal yapının çağdaşlama eksenindeki dönüşümü hızlanmış hem de kadınlar kamusal alana girerek özgüven kazanmış ve toplumdaki görünürlükleri artmıştır.

2.3.4. Toplumsal Hayatta Kadınlar

Dönemin Ziya Gökalp, Yusuf Akçura gibi aydınları 1908’de II. Meşrutiyet’in ilanı ile siyasi inkılabın tamamlandığını fakat Osmanlı toplumunu Tanzimat’ın çürüten yapısından kurtarmak için sosyal bir inkılaba ihtiyaç duyulduğunu belirtiyorlardı. Batı’ya ekonomik ve kültürel olarak bağımlı hale gelen Osmanlı’dan uluslaşma yolunda milli bir medeniyet, yeni bir toplum ve bu toplumu oluşturacak vatansever yurttaşlar yaratılması gerektiğini tartışıyorlardı. Ziya Gökalp, bu tartışmaları yürüttükleri “Genç Kalemler” dergisindeki “Yeni Hayat” makalesinde fikirlerini şöyle ifade etmiştir:

“Biz siyasi inkılabı yaptıktan sonra ikinci bir vazifenin önünde kaldık: Sosyal ve toplumsal inkılabı hazırlamak!... Sosyal ve toplumsal inkılap ise eski hayatı beğenmeyerek yeni bir hayatı teşkil etmektir. Eski hayatı değiştirmek, iktisadi, ailevi, felsefi, ahlaki, hukuki, siyasi hususiyetleriyle yeni bir yaşayış yaratmakla kabil olabilir. Yeni kıymetler ise, Yeni Hayat’ın inşasından doğacak tüm değerlerin bütünüdür. Osmanlılığın ruhundan doğacak olan bu milli irfanlar sayesinde Osmanlılığın milli medeniyeti Avrupa medeniyetine gıptalar ilham edecektir. Zaten Yeni Hayat’tan mevzu bahis zamanının gerektirdiği bir yaşayıştan ziyade milli bir yaşayıştır.”¹⁵⁹

İttihatçılar ve dönemin aydınları yeni toplumu yaratmadaki en önemli yapıyı aile, en önemli unsuru ise kadın olarak görmüşlerdir. Milli bir medeniyet için ilercici değerleri benimseyen fakat o değerlere bağlanmayan, kendi özgül dinamiklerine ve

¹⁵⁸ Aziz Haydar Hanım, Kadınlar Dünyası, Akt. Aynur Demirdirek, **a.g.e.**, 1993, s. 112.

¹⁵⁹ Ziya Gökalp, “Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler”, Genç Kalemler, Cilt:2, No:8, 26 Temmuz 1327 / 8 Ağustos 1911, s. 138., Akt. Zafer Toprak, Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm.

kültürüne dayanarak çağdaşlaşma yoluna giden bir devletin gerekliliğini ve bu doğrultuda kendi toplumlarının milli değerlerini yaratmanın önemini savunmuşlardır. Bu toplumu yaratacak özne ailedir. Milli bir aile ancak milli bir toplum yaratabilir. Ailede bu değerlerin ve yeni toplumun ahlak anlayışının hakim kılınması için kadınlara büyük görev düşmektedir. Bu bağlamda İttihatçılar kadının toplumda özgür bir birey olarak kabul edilmesi, toplumsallaşması ve kamusal alanda koşulsuz var olması fikrini benimsemişlerdir. Dönemin aydınları kadını toplumdan soyutlayan ve dışlayan geleneklere, dini kurallara karşı mücadele etmiştir. Genç Kalemler dergisi yazarlarından Selahaddin Asım kadın ve erkeğin yaratılışta eşit olduğunu söyleyerek, kadınların erkeklerden geri kalmasının sebebini, kadınların sosyal ve toplumsal hayatını kısıtlayan geleneklere bağlamıştır. Asım, toplumun kadın ve erkeğin omuzlarında eşit ve çağdaş bir şekilde yükselebilmesi için sosyal bir inkılabın gerekliliğini savunmuştur. Asım, Genç Kalemler'deki yazısında bu fikirlerini şöyle ifade eder:

“Mevcudiyet felsefesine nazaran, kadınlarda da hakiki ve tabii bir surette medeni, içtimai, sosyal ve fenni bir muhit temin edilirse, iki cins arasında mevcut olan bütün farklar katiyen ortadan kalkar. Bu aydınlık medeniyetin beşiğinde yetişen kadınlar beşeriyete maddi, içtimai, ailevi, idarelerin hakikat ve tabiatına haiz olundırı. Bu nedenle kadına icap eden tüm vazifelerin idaresini ele aldığı her şeyde erkekten ziyade muvaffakiyeti o kadar müspet ve aşıkardır ki bunu ispat için maddi ve fenni esasların zikrine bile hiç lüzum yoktu.”¹⁶⁰

Ulusçu aydınlar yine kadının giyimi ve tesettür konusundaki tartışmalara da Türk kültürü ve milli kimlik bağlamında yanıt vermişlerdir. Ziya Gökalp, eski Türklerde kadının giyinme alışkanlığında tesettür gibi onları sosyal hayatta kısıtlayan kıyafetlerin olmadığını söyleyerek, kadınları peçe ve çarşafa mahkum etmenin yapılacak en büyük haksızlık olduğunu ifade etmiştir.¹⁶¹ Türkçü aydınlar, tesettürün ve çarşafın Türk kadının asri kıyafeti olmadığını iddia ettikleri gibi; Batı modasının abartılı kıyafetlerini taklit eden, Müslüman-Türk kadınlarının giydikleri dar etekleri, yüksek ökçeli potinleri, taktıkları süslü ziynetleri de eleştirmekten geri durmamışlardır. Bu konuda eleştirilerini ifade eden Türkçü düşünürlerden Ahmet

¹⁶⁰ Selahaddin Asım, “Kadının İçtimai Hakimiyeti”, Genç Kalemler, Cilt.2, No:10, 1 Teşrinievvel 1327 /14 Ekim 1911, s. 175-76

¹⁶¹ Cihan Aktaş, Tanzimat’tan 21 Mart’a Kılık- Kıyafet ve İktidar, Kapı Yay., İstanbul, 2006, s. 114.

Agayef, Almanya'ya yaptığı bir gezisinde Alman kadınlarının süsten gösteriştan uzak ve son derece üretken bir hayat sürdüklerini vurgularken, Osmanlı kadınlarının hem üretmeyip hem de çalışmadıklarını üstlelik taklitçi olduklarını söyleyerek tepkisini şöyle dile getirmiştir:

“Ya Rabbi! nasıl oluyor da biz, kadınlık meselesinde bile Avrupa’nın müspet taraflarını görmüyoruz da, hemen bulvarlarının çıkarmış olduğu ve orta göbeğinde, sakini olanlarca bile kabul olunmayan menfi, ve gülünç modalarını alıyoruz?”¹⁶²

Türkçülük akımlarından etkilenen dönemin kadın önderlerinden Halide Edip, 1912 yılında yayınlanan “Yeni Turan” adlı romanında milli kimliğe uygun Türk kadınıni sembolize eden Kaya karakterini yaratmıştır. Kaya, Türk kadınına örnek olarak kara çarşafını çıkartmış, eski Tatar Türklerinin kıyafetini hatırlatan kurşuni uzun bir manto, başına beyaz, yumuşak bir örtü, ayağına da sade, kalın ayakkabılar giymiştir.¹⁶³ Bu bağlamda kadınlar için bir milli moda oluşturmayı hedefleyen “İnci Moda” dergisinin yazarlarından Zehra Hakkı “Milli Moda” başlıklı makalesinde taklitçilikten ziyade çağdaşlığa dayalı Türk kültürünü içeren milli bir moda anlayışının başarıyla yaratılacağı görüşünü savunmuştur.¹⁶⁴ Böylece yazın hayatı ve kültürel araçlar yolu ile Meşrutiyet aydınları tarafından Türk kadınına toplumsal yaşamda rahatça hareket edebileceği, sosyalleşebileceği, “milli kimliği” yansıtan bir giyim alışkanlığı kazandırılmaya çalışılmıştır. Kadınların çalışma yaşamına girerek kamusal alanda yer alması bu giyim tarzının benimsenmesini kolaylaştırmıştır. Fakat gelenekçi İslamcı kesimin tepkileri hükümetin bu konuda radikal adımlar atmasını engellemiştir. Dönemin aydın kadınları bu çekingen tavırları hem eleştirmiş hem de toplumsal alanda daha aktif ve özgür şekilde yer alabilmek için taleplerde bulunmuştur. Meşrutiyet’in

---

¹⁶² Ahmet Ağayef, “Almanya Seyahati İntibalarından”, Türk Yurdu, Cilt:4, Sayı:84, 21 Mayıs 1331 /3 Haziran 1915, s. 141., Akt. Çiğdem Ülker, “II. Meşrutiyet Dönemi Dergilerinde Kadın İmajı, 1908-1914”, Adnan Menderes Ün. Sosyal Bil. Ens. YL. Tezi, Aydın, 2012, s. 94.

¹⁶³ Olcay Önerioy, “Halide Edip’in Yeni Turan’ı ve Ziya Gökalp”, Türkoloji Dergisi, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yay., Cilt:2, Sayı:1, Ankara, 1965, s. 253., Akt. Çiğdem Ülker, a.g.e., s. 94.

¹⁶⁴ Edip Bukarlı, “Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Kadın Kıyafetinin Dönüşümü”, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 12/1, p. 55-78, Ankara, 2017, s. 61.

öncü kadınlarından Emine Semiye'nin sıraladığı talepler kadınların toplumdaki yerini göstermektedir:

“Fuzuli bir günah tesmiyesiyle zavallı kadınların havasız, müte'affın vapur mevkilerinde, hapse tıklırcasına kapatmayarak, onlar için de önleri açık, ziyadar mahaller inşası. Ta... Kavak'tan erken çarşıya inip akşama kadar simit, peynirle daf-i cû'a mecbur kalmamaları için hademeleri kadından mürekkep münasip lokantaların küşadı. Maariften hakkıyla müstefid olmuş hanımların melekât-ı zihniyelerine yarayacak tarihi, ahlaki tiyatroların sık sık onlar için de icraya konulması. Millet bahçelerinde seyrek kafesle bölünmüş bir yerin de bizlere tahsisi.”¹⁶⁵

1908 Eylül'ünün başında İttihat ve Terakki Cemiyeti 'Vatan Yahut Silistre'nin üç gün süreyle İzmirli kadınlara oynatılmasını kararlaştırır. Fakat 'silahlı Müslümanlar' müftüye başvurarak “gece camiye bile gitmeleri yasak olan kadınların sokağa çıkmaya cesaret ederlerse öldürüleceklerini” söylerler. Bunun üzerine İttihatçılar oyunu iptal etmek zorunda kalır.¹⁶⁶ Diğer bir olayda ise Aydın'daki devlet görevlileri bir kadınla konuşurken “suçüstü yakalanan” kişiye 100 kuruş para cezası vererek, kadınınsa falakaya yatırılması kararını alır.¹⁶⁷ Gericiler tarafından yapılan saldırıların şiddetinin arttığı, devlet görevlileri tarafından engellemelerin sürdürüldüğü ve İttihatçıların bu olaylara karşı kadınların aleyhine esnek davranmak zorunda kaldığı görülmüştür.

İttihatçıların 1912'de “yeni hayat”, yeni toplum ve milli değerleri oluşturabilmek için kurdukları Türk Ocakları kadınları toplumsal yaşama katabilmek için de faaliyetler yürütmüştür. Kadınlı-erkekli toplantılar ve konferanslar düzenlemişlerdir. Yine Halide Edip'in belirttiğine göre, kadın-erkek beraber iç salonda oyun seyretmeleri veya dinlemeleri ilk olarak Türk Ocağı'nda başlamıştır. Ocak gençlerinin “ağırbaşlılığı ve dürüstlüğü sayesinde bu yenilik hiç bir kınamayı üstüne çekmemiştir. Bir yıl içinde bu o kadar tabiileşmiş ki, bu erkek ve kadın dinleyici topluluğuna ilk defa olarak kadınlar da hitap etmeye başlamışlardır.”¹⁶⁸ Türk Ocağı'nın gerçekleştirmeye çalıştığı işlerden biri de Türk kadınının ilk kez sahneye çıkarılması girişimidir. Fakat Halide Edip ve Hamdullah Suphi'nin rol aldıkları 'Yeni Turan' oyunu, Cemal Paşa tarafından Müslüman kadınların sahneye çıkarılmasının

¹⁶⁵ Akt. Güldal Okuducu, Türk Kadınının Kısa Tarihi., s. 173.

¹⁶⁶ Şehmus Güzel, “1908 Kadınları”, Tarih ve Toplum, c.1., sayı 7, Temmuz 1984, s. 6.

¹⁶⁷ Güzel, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın”, s. 860.

¹⁶⁸ Adivar, a.e., s. 183.

sakıncalı olduğu gerekçesiyle engellenmiştir. Türk kadınlarının sahneye çıkabilmesi ancak 1920 yılında Afife Jale ile gerçekleşebilmiştir.¹⁶⁹

Tiyatro eğitimi gördükleri halde kadınların sahneye çıkmasının engellenmesi, sokakta gezen ve erkeklerle konuşan kadınlara karşı yapılan gerici saldırılar, kadınların giyim-kuşamı ile ilgili tartışmaların ve İslamcı baskıların devam etmesi, toplu taşıma araçlarında kadınlara uygulanan sınırlamaların ve yasakların devam etmesi çağdaşlaşmadan yana olan İttihatçılar ile gelenekçi-İslamcı kesim arasındaki çatışmanın toplumsal yapıda çözülemediğini ve çelişkili bir durum yarattığını göstermektedir. Bu dönemde, siyasi iktidarın uluslaşma ekseninde çağdaşlaşmaya yönelik politikaları sebebiyle kadınların ailedeki konumunun iyileştirilmesi, eğitim olanaklarının artırılması, cemiyet kurma özgürlüğünün gelmesi, çalışma yaşamına dahil olmaları gibi gelişmeler yaşansa da toplumsal dönüşüm beklenildiği kadar hızlı gerçekleşmemiştir. Geleneklerin ve İslami kuralların etkisi hem toplumda hem de çeşitli devlet görevlileri üzerinde devam etmektedir. Geniş özgürlük imkanlarının doğduğu ve erkeklerin bu imkanlardan yararlandığı bir dönemde kadınların toplumsal yaşamdaki kısıtlamalarının devam etmesi, dönemin kadın hareketi için önemli bir mücadele alanı oluşturmaktadır. Kadınların dergiler, gazeteler, çeşitli dernek ve cemiyetler aracılığıyla yürüttüğü mücadele toplumsal yaşamda görünür olmalarında ve kabul edilmelerinde önemli bir etken olmuştur.

2.3.5. Kadın Hareketi

1908 Devrimi'nin getirdiği özgürlükçü ortam, Batı'daki demokratik devrimlerin etkisi ve arka arkaya gelen savaşların kadınlar için yarattığı paradoksal koşullar Osmanlı toplumunda köklü dönüşümlere evrilerek, kadınların toplumda görünür olmasının önünü açmıştır. Ve bu koşullarda kadın hareketinin düşünsel temelleri sağlamlaştırılarak Batı'dakine benzer bir feminist hareket doğmuştur.

II. Meşrutiyet'in anayasal monarşisinin özgürlük ortamı temel hak ve özgürlükleri gündeme getirmiştir. Özellikle 1909 Cemiyetler Kanunu Osmanlı

---

¹⁶⁹ Yaraman, a.e., s. 103-104.

topraklarında örgütlenme özgürlüğünü kadın-erkek herkes için tanımıştır. Tanzimat döneminde modern eğitim olanaklarından sınırlı da olsa yararlanan ve toplumdaki konumlarını eleştiren kadınlar Meşrutiyet dönemi koşullarında bir kadınlık bilinci kazanarak çağdaşlaşma yönündeki toplumsal dönüşüm için kadının konumunun iyileştirilmesini savunan Türk aydınları ile birlikte dönemin yayın organlarında gazete ve dergilerinde yazmaya, tartışmaya başlamışlardır. Bu süreci Cemiyetler Kanunu'na da dayanarak kurulan kadın örgütleri izlemiştir. Bu dönemdeki ilk kadın örgütleri hayır dernekleri olarak kurulmuştur.¹⁷⁰ Bu dernekler kadınların kamusal yaşamla bütünleşerek görünür olmasında önemli bir rol oynamıştır. Meşrutiyet kadını Hilâl-i Ahmer için çalışmış, fakirlere el uzatmış, yaralıları bakmış, askere yiyecek ve giyecek temin etmiştir. Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Kadınlar Heyet-i Merkeziyesi, Muhtaç Asker Ailelerine Muavenet Cemiyeti, Müdafaa-i Milliyye Osmanlı Hanımlar Heyeti bu tür dernekler arasındadır. Balkan Savaşları'nda ve I. Dünya Savaşı'nda cephe gerisinde yararlılıklar göstermiş, yoksul ailelere yardım etmişlerdir. Doktor ve hemşire ilk kez bu dönemde kamera karşısında birlikte poz vermiştir. Bu olay yardım derneklerinin kadınların toplumsallaşmasındaki rolünü göstermesi açısından çok önemlidir. Çünkü aynı dönemde karı kocanın bile ortak fotoğraf çekirtmesi geleneklere göre uygunsuzdur.¹⁷¹ Ayşegül Yaraman bu yardım derneklerinin önemini şöyle açıklamaktadır:

“Sayıları şaşırtıcı derecede çok olan bu derneklerin pek çoğunu “yardım amaçlı” diye küçümsemek, dönemin Osmanlı toplum gerçeklerini görmezlikten gelmek olacktır. Ardi arkası kesilmeyen savaşların, artan ekonomik darboğazın neden olduğu maddi sorunlara çözüm getirmeye çalışmak Türk kadınının, el yordamıyla da olsa, yaşadığı toplumun çıkmazlarına çareler aradığının göstergesidir. ... Kamu yaşamı kendisine yasak Türk kadınının, ne amaçla olursa olsun örgütlenmek için evinden çıkması, çıkabilmesi farklı bir durumdur; bu tür etkinlikler kadınların bir araya gelerek sorunlarının bilincine varmalarını sağlayan önemli kazanımlardır.”¹⁷²

Yardım derneklerinin yanı sıra doğrudan kadın hakları ile ilgili, feminist olarak nitelendirilebilecek hedefleri olan ilk dernekler de bu dönemde kurulmuştur. Bu dernekler Batı'daki Birinci Feminist Dalgadaki gibi kadınlara eğitim, modern giyim-

---

¹⁷⁰ Çakır, a.e.

¹⁷¹ Toprak, a.e., s. 18-19.

¹⁷² Yaraman, a.e., s. 89.

kuşam, iş imkanları, el sanatları vb. imkanlar yaratmayı, kadınlara hukuki haklar sağlamayı, ailedeki durumlarını iyileştirmeyi ve kadınları toplumsallaştırmayı amaçlamıştır. İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi, Kadınları Esirgeme Derneği, Teâli-i Nisvan Cemiyeti, Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti, Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti, Osmanlı Cemiyet-i Hayriyye-i Nisaiyye bu derneklerden bazılarıdır. Bu derneklerden biri olan fikir gelişimi, çocuk bakımı ve ev bakımı hakkında bilgi vermeyi amaçlayan, Halide Edip'in kurucusu olduğu Teâli Nisvan Cemiyeti (1909) kadın ve erkek aydınları aynı salonda ilk defa bir araya getirmiştir.¹⁷³ Cemiyet'in 1914'te düzenlediği bir etkinlikte konuşmacı olan Halide Edip kadının Meşrutiyet dönemindeki bireysel gelişimini şu sözlerle vurgulamıştır:

*“Bir Türk erkek olarak, yadsınamaz yaşam hakkı ve gelecek için ayağa kalktığı an, onun kadını yanında görürsünüz. Türk kadınının kişisel ve ulusal yeri Meşrutiyet ile başlar. Kadınların eşit ilerlemesi olmadan Türk erkeğinin gerçek ilerlemesi ve geleceği olmazdı.”*¹⁷⁴

1913 yılında Kadınlar Dünyası dergisinin yazı kurulunu oluşturan kadınlar tarafından Nuriye Ulviye Hanım başkanlığında kurulan Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti ise kadın dernekleri arasında en radikal olanıdır. Dernek kadınların kamusal alanda uygun işlerde istihdam edilerek ekonomik bağımsızlıklarını elde etmelerini hedeflemiştir.¹⁷⁵ Dernek programını 7 maddede şöyle özetlemektedir:

- “ 1. Kadınların sokak kıyafetlerini ıslah etmek;
  2. Evlilik kurallarını sağduyuya uygun iyileştirmek;
  3. Kadının ev içi konumunu sağlamlaştırmak;
  4. Annelerin çocuklarını modern pedagoji kurallarına uygun yetiştirmelerini sağlamak;
  5. Türk kadınlarını toplumsal yaşama alıştırmak;
  6. Kadınları kendi çalışmalarlarıyla yaşamlarını kazanmaya yüreklendirmek ve mevcut sıkıntılarına bir çözüm için onlara iş bulmak;
  7. Türk kızlarına ülke gereksinimlerine göre eğitim verecek okullar açmak.”
- ¹⁷⁶

¹⁷³ Halide Edip Adıvar, Mol Salkımlı Ev, Can Yayınları, 2016, s. 148.

¹⁷⁴ “The Awakening of Turkish Women”, American Review of Reviews, s. 743-744., akt. Yaraman, **a.e.**, s. 86-87.

¹⁷⁵ Toprak, **a.e.**, s. 19.

¹⁷⁶ “Osmanlı Müdâfa’-i Hukûk-ı Nisvan Cemiyeti Programı”, S.55, 28 Mayıs 1329/10 Haziran 1913, s. 1., akt. Toprak, **a.g.e.**

Dernek bu programını uygulamaya koymuş ve kadınları ilgilendiren pek çok konuda kamuya açık hareket etmiştir. Örneğin; Telefon Şirketinin kadın işçi almayı reddetmesi üzerine başarılı bir mücadele vererek kadınları işe aldırılmıştır. Bunun yanı sıra Muallimler Cemiyeti, Asri Kadın Cemiyeti, Mill İstihlak Kadın Cemiyeti gibi dernekler de kadınların çalışma yaşamına girebilmesi ve kamusal alana uyum sağlayabilmesi için çalışma faaliyet yürüten derneklerdir.¹⁷⁷ Bu dönem kadınların eylemsel olarak da mücadele ettiği bir dönemdir. Üniversitede erkeklerle aynı eğitimi alabilmek ve karma eğitim görebilmek için kız öğrenciler eylem yapmış, Dar'ül Fünun'da karma eğitim hakkını kazanmışlardır.¹⁷⁸ Şirin Tekeli bu dönemde kadınların artık, kadın hakları mücadelesinde etkin ve öncü olarak yer aldıklarını ve bu bağlamda II. Meşrutiyet'in önceki dönemlerden farklı olduğunu söyler.¹⁷⁹ Kadınlar Dünyası dergisi de kadınların bilinçli ve öncü konumlanışının bir kanıtıdır. Çünkü önceki yayınlardan farklı olarak bu dergi kendini feminizm hareketi ile tanımlamıştır. Dergide yayınlanan bir yazıda amaçları şöyle açıklanmıştır; *"Amaç kadınların bir dünyası olduğunu göstermek ve nasıl bir dünya istediklerini her yönüyle ortaya koymaktır."*¹⁸⁰ Dönemin öncü kadınları bu amaç doğrultusunda örgütlenmiş ve harekete geçmişlerdir.

Bu dönemde kadınlar genel politik hareketlere de katılmışlardır. Meşrutiyet'in ilanından sonra ellerinde kırmızı-beyaz flama ve bayraklarla İstanbul'daki gösterilere katılmış, *"Yaşasın Vatan"*, *"Yaşasın Hürriyet"*, *"Yaşasın Millet"* sloganlarını erkeklerle birlikte atmışlardır. Çıkardıkları gazetelerde Millet Meclisini savunmuşlardır. 1908'de bir grup kadın dinleyici olaak meclise girmeye çalışmıştır.¹⁸¹ İttihat ve Terakki kadınların siyasal yaşama katılımını teşvik etmiş, parti tüzüğünde kadınların parti çalışmalarına katılımı açıkca desteklenmiştir. Tüzüğün birinci maddesinde İttihat ve Terakki cemiyeti şöyle tarif edilir: *"Cemiyet kadın ve erkek 'Bilcümle Osmanlılardan' oluşacaktır."* İlk maddenin yanı sıra ayrı bir maddeyle de (Madde 337) kadınların cemiyete üye olabilecekleri, erkek üyelerle aynı hak ve

---

¹⁷⁷ Ediz, a.e., s. 101-102.

¹⁷⁸ Afetinan, a.e., s. 92.

¹⁷⁹ Tekeli, a.e., 1982, s. 198.

¹⁸⁰ Çakır, a.e., s. 151.

¹⁸¹ Ediz, a.e., s. 104.

görevlere sahip bulunacakları dikkatle belirtilmiştir.¹⁸² Kadınların Meşrutiyet hareketine aktif katılımı, Meşrutiyet'in ve İttihatçıların felsefesini benimsemeleri onları aynı zamanda siyasi unsurlar haline getirmiştir. Dönemin öncü kadınlarından Emine Semiye, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin aktif üyelerindendir. Selanik'teki Cemiyet'e bağlı Kadınlar Devrim Komitesi'nin de başkanlığını yapmıştır.¹⁸³ Emine Semiye'nin Selanik'te çıkan Bahçe dergisine üç sayı arka arkaya yazdığı yazı dizisi kadın hukukuna ne denli sahip çıktığını da göstermektedir. Emine Semiye bu yazılarda millet efradının yarısının hatta bazen yarısından da fazlasının kadın olduğunu söyleyerek hürriyetin nimetlerinden faydalanmanın kadınların da hakkı olduğunu savunmuştur.¹⁸⁴ Selanik'te kadınlara yaptığı bir toplantıda ise kadın haklarını şu sözlerle talep eder: *"Gayrimüslim vatandaş hanımların pek çoktan nail oldukları hürriyeti meşru bir surette kazanarak küre-i arz üzerindeki mevcudiyetimizi ve hakk-ı iştirakimizi tanımak istiyoruz."*¹⁸⁵

Fransız Devrimi'nin eşitlikçi, özgürlükçü fikirleri, uluslaşma hareketleri Meşrutiyet aydınlarını da yakından etkilemiştir. Dönemin aydınları ve siyasetçileri Batı'daki demokratik devrim felsefesini örnek alan, çağdaşlaşma doğrultusunda ilerleyen fakat kendi özgül kültürel kodlarını yaratan bir uluslaşma modelini savunmuşlardır. Bu kültürel değerlerin ancak toplumsal ve sosyal bir dönüşüm ile yaratılacağını bilen İttihatçılar, bu toplumsal dönüşümün temel öznesini kadın olarak kabul etmişlerdir. Çağdaş bir toplum ve istenen kültürel değerlere sahip bir ulus yaratmak için yetişmiş, çağdaş, bireysel özgürlüklerine sahip kadınlara ihtiyaç vardır. Bu doğrultuda kadının özgürleşip, toplumsallaşabilmesi için gerekli koşullar oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu dönemde gelenekçilerle modernleşmeciler arasındaki çatışma artmış, kadınları ilgilendiren konular ise bu çatışmanın gündemini oluşturmuştur. Kadınların toplumsallaşması doğrultusunda atılan her adımda gelenekçi-gerici kesimler karşı eylemler yapmışlardır. Kadınların kamusal alanda kabul edilmesi kolay olmamıştır. Fakat Birinci Dünya Savaşı koşullarının getirdiği

---

¹⁸² Sina Akşin, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987, s. 28.

¹⁸³ Caporal, **a.e.**, s. 152.

¹⁸⁴ Toprak, **a.e.**, s. 33

¹⁸⁵ Zehra Toksa, "Cumhuriyet'in Kadın İdeali: Eşiği Aşanlar, Aşamayanlar", 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 76-77

ekonomik koşullar, kamusal alanda kadın istihdamına ihtiyacı da beraberinde getirmiştir. Kadınlar ihtiyaç temelli olarak çalışma hayatında yer almıştır. Bu durum kadınların toplumsal yaşamda kabul edilmesini, giyim-kuşam vb. konularda daha rahat davranabilmesini, erkeklerle aynı alanlarda bulunabilmesini kolaylaştırmıştır.

Bir yandan Meşrutiyet'in özgürlükçü düşünsel ortamını yaşayan diğer yandan Batı'daki gelişmeleri çok daha yakından takip eden kadınlar, farklı ülkelerdeki hem cinslerinin mücadelelerinin farkına varmış, demokratik devrimlerin eşitlik ve özgürlük fikirlerini benimsemiş, Osmanlı'daki eşitsizliğe dair bir kadınlık bilinci geliştirmişlerdir. Dönemin dergi ve gazetelerinde yazan kadınlar daha sonra kadınlara özgü yayınlar çıkarmaya ve taleplerini buralarda tartışmaya başlamışlardır. Yayınları, kadın örgütlenmeleri izlemiş ve yardım dernekleri, kadınları eğitmeye odaklanan dernekler, kadın haklarını savunan dernekler gibi pek çok kadın örgütü kurulmuştur. Kadınlar artık yayınlar ve örgütlenmeler aracılığıyla toplumda seslerini duyurmaya başlamışlardır. Siyasete girerek, siyasi örgütlenmelerde görev almış, kadınlara ilişkin taleplerini dile getirmişlerdir. Bu dönemde kadınlar, hem entelektül faaliyetle, hem örgütçü ve eylemsel faaliyetle, hem siyasi faaliyetlerle hem de ekonomik faaliyetle toplumsal yaşamın her alanında yer almaya, söz söyleme başlamışlardır. Türk kadını yaşam ve çalışma pratiğine girmiş, toplumda görünür olmuş, siyasal mücadeleye katılmış, ilk deneyimlerini yaşamıştır. Önceleri aile içindeki konumlarını ve geleneksel rollerini sorgulayarak işe başlayan kadınlar daha sonra bu sorunların çözümünde örgütlenme yoluna gitmiş, böylece kadın haklarına yönelik bir bilinç geliştirmişlerdir. Bu örgütlenmeler, kadın hareketini ekonomik, sosyal ve siyasal yaşamla bütünleştirmenin yolunu açmıştır. Milli Mücadele döneminde bu kadın hareketi vatan savunması ile birleşmiştir. Cumhuriyet döneminde yasaların toplumsal dönüşüme uyarlanması zorunluluğu ise II. Meşrutiyet döneminde çağdaşlaşma ve uluslaşma bağlamında gelişen ve toplumsal dönüşümü sağlayan kadın hareketinin bir getirisi hatta başarısıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ULUSAL MÜCADELE VE CUMHURİYET DÖNEMİNDE KADININ KONUMU

Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmesiyle İttihatçı hükümet çökmüş, bu fırsattan yararlanmak isteyen eski saltanat rejimi ise Britanya'nın da desteği ile siyasi boşluğu doldurmaya çalışmıştır. Fakat 1919'da Yunan ordusunun İzmir'i işgal etmesiyle durum değişmiş, motivasyonunu kaybeden ve emperyalizme karşı mücadele edecek gücü olmayan eski rejimin yerine Mustafa Kemal'in önderlik ettiği ulusalcı dalga yükselmiştir. Ordu da teslimiyetçi saltanat rejimi yerine ulusalcı Mustafa Kemal'i tercih etmiştir. II. Meşrutiyet döneminde oluşmaya başlayan Türk burjuvazisi savaş sırasında hakimiyet kurmuş böylece savaş sonrasında da Türk burjuvazisini geliştirecek seküler cumhuriyetin kurulması için uygun toplumsal temeller atılmıştır. Modernlik yönündeki hızlı ulusal ilerlemenin de koşulları oluşturulmuştur. Böylece 29 Ekim 1923'te Mustafa Kemal'in cumhurbaşkanı olduğu Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur.

Kemalist önderlik modern bir ulus devletin ve sanayileşmiş ekonominin oluşturulması için bilime ve modern eğitime öncelik veren laik, akılcı bir ulus yaratılması gerektiğini düşünüyordu. Bu doğrultuda Mecliste Batıcılara ve İslamcılara karşı azınlık olan Kemalistler, Mustafa Kemal'in önderliğinde siyasi otoritelerini koruyabilmek için Cumhuriyet Halk Partisi'ni kurmuş ve siyasi mücadeleyi meclisten partiye kaydırmıştır. Sonrasında modernleşmenin önünde engel olan, ikilik yaratan, gerici kuvvetleri besleyen ve İslamcı muhalefetin sembolü haline gelen Halifelik makamı 3 Mart 1924'te kaldırılmış, Osmanlı sarayının bütün üyelerinin Türkiye'ye girişi yasaklanmıştır. Peyami Safa bu gelişmeleri Kemalizmin kesin bir başarısı olarak yorumlar ve Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde devam eden "İslami Şark" ve "Hristiyan Garp" arasındaki ikiliğin "alaturka" ve "alafranga" şeklinde iki tarz meydana getirdiğini, Kemalizmin ise bu ikiliği bir kılıç darbesi ile hallettiğini söyler.¹⁸⁶

---

¹⁸⁶ Peyami Safa, Türk İnkılâbına Bakışlar, Kanaat Kitabevi, 1959, s. 7.

Buna rağmen meclis içinde ve meclis dışındaki kurumlarda, toplum içerisinde Kemalistlerle gerici kuvvetlerin mücadelesi devam etmiştir. Feroz Ahmad bu çatışmayı anlatabilmek için dönemin usta bir gözlemcisinin Kasım 1924'te aldığı şu notları aktarır: *“Monarşi ve Halifelik bir parlamento eylemiyle feshedilebilirdi. Ancak bu kurumların tehdidinden tamamen kurtulmak için, bunları güçlendiren fikirlere ve faaliyetlere karşı yıllarca mücadele etmek gerekecekti.”*¹⁸⁷

Osmanlıcı-İslamcı geleneklerin ve fikirlerin etkisini kırabilmek, Cumhuriyetçi kuşak üzerinde Türk ulusalcılığını hakim kılabilmek için Cumhuriyet Halk Partisi'nin 6 Ok Programının özeti olan (Cumhuriyetçilik, Ulusalcılık, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik, Devrimcilik) Kemalist ideoloji doğrultusunda faaliyetler yürütülmüş, 1931'de Türk Ocakları kapatılarak amacı Kemalist Devrimi halka yaymak olan Halkevleri açılmıştır.¹⁸⁸ Halkevleri Cumhuriyet'in laik, aydın, akılcı yurttaş yetiştirmek gayesinde önemli araçları olmuştur. Aynı zamanda okuyan aydın kesim ile Anadolu köylüsünü buluşturmuş, kaynaştırmıştır. Böylece Türk aydınlarına da yurttaşlık sorumluluğu ve bilinci kazandırılmıştır.

Hedeflenen bu toplumsal, kültürel ve sosyal dönüşümün en önemli tartışmalarından biri de kadınların konumu olmuştur. Kurtuluş Savaşı'nda cephe gerisini örgütleyen ve cephede kahramanca savaşan Türk kadınları için toplumun değer yargılarını kısa sürede değiştirmek kolay olmasa da Kemalistler bu görevi üstlenmiş, kadınların konumunu değiştirmeyi toplumsal dönüşümün ve modernleşmenin önemli bir unsuru haline getirmiştir. Bu bağlamda kadını yasalar önünde ve toplumsal yaşamda erkeklerle eşit konuma getirmek hedeflenmiştir. Kadınların Kurtuluş Savaşı'ndaki kahramanlıkları ise kadın hakları konusunda yapılan bu köklü değişiklikler ve kadının değişen konumunun benimsenmesi için güçlü bir gerekçe olarak kullanılmıştır. Kadın hakları yeni modern ulus devlet, Cumhuriyet rejimi ve yurttaşlık ilişkisi, bu değerlere bağlı yeni toplum ve yeni ulusal ekonomi anlayışının bir ürünü olmuş, kadınlar Cumhuriyet'in erkeklerle eşit yurttaşları olarak

¹⁸⁷ Feroz Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s. 79.

¹⁸⁸ Zeki Arıkan, “Halkevleri'nin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi”, Atatürk Yolu, c.6, S. 23, Mayıs 1999, s.262.

kabul edilmişlerdir. Mustafa Kemal kadınların kamusal birer yurttaş olarak kabul eden bu görüşü şöyle tarif etmiştir: *“Kadınlar kendileriyle ilgili görevleri yapacakları gibi, aynı zamanda toplumun refahı, mutluluğu için gerekli olan ortak çalışmaya da katılacaklardır.”*¹⁸⁹

Türk kadınları Kurtuluş Savaşı ile birlikte cephe gerisinde mitingler, toplantılar, cemiyetler örgütleyip Milli Mücadele’yi örgütlemiş, toplumsal üretimin devamlılığını sağlamış, aynı zamanda cephede erkeklerle birlikte kahramanca savaşmıştır. Bu süreçte kadınlar belli bir ulusal ve siyasal bilinç kazanmış, bu bilinç sayesinde siyasal haklarının farkına varmış ve taleplerde bulunmuştur. Kadınların Kurtuluş Savaşı’ndaki kararlı mücadeleleri ve başarıları hem toplum tarafından hem de Kemalist önderlik tarafından takdirle karşılanmış, Cumhuriyet sonrası elde edecekleri haklar için de ön açmış, eşitlik fikrine henüz hazır olmayanlar için dahi bir nevi gerekçe oluşturmuştur. Elbette bu siyasal bilinç ve toplumsal kabul olağanüstü koşulların geçici bir sonucu değil, kadın hareketinin temellerinin atıldığı dönemde başlayan ekonomik, sosyal, siyasal koşulların ve özneleşen kadınların başarılarının yarattığı sürecin bir sonucudur. Bu dönüşüm Kurtuluş Savaşı’nın sıcak savaş koşullarında daha da belirginleşmiş, Cumhuriyet’in ilan edilmesiyle de yasaların bu toplumsal değişime ve dönüşüme uyarlanma zorunluluğunu doğurmuştur. Bu bölümde Milli Mücadele Dönemi’nde ve Cumhuriyet Döneminde kadınlar lehine sosyal, kültürel, ekonomik, yasal alanlarda gerçekleşen bu dönüşüm incelenecektir.

3.1. Milli Mücadele Döneminde Kadınlar (1919-1922)

1919’da Yunan ordusu İzmir’i işgal ettiğinde, ülkenin işgal ve bölünme ile karşı karşıya kalması her yerde kendiliğinden direniş hareketlerini doğurmuştur. İttihatçı hükümetin çöküşü ve sonrasında gelen istikrarsız hükümetleri gören Mustafa Kemal, dağınık halde devam eden bu direnişleri teşkilatlanarak birleştirdi, tek bir hedefe yönlendirdi ve Milli Mücadeleyi başlattı. Dağılan İttihatçılar ve Padişah arasında kalan ordu, geleneksel hanedan kimliğinden çok, Mustafa Kemal’in

---

¹⁸⁹ Arı İnan, Düşünceleriyle Atatürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, s. 257.

önderliğinde ulusalcı-yurtsever çizgiyi benimsedi.¹⁹⁰ Bernard Caporal, dört bir yandan başlatılan emperyalist işgallere karşı Türkler'in çıkışını şöyle tanımlar: *"İşte bu noktada Türkler, sıkıntı ve acılarının derinliklerinden son bir sıçrama yaptılar."*¹⁹¹ Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Anadolu'ya geçmesi, halkı ayaklanmaya çağırması ve örgütlemesi ile Milli Mücadele tam organize hale getirildi. Şefika Kurnaz'ın anlatımıyla: *"Erzurum ve Sivas Kongrelerinden sonra Ankara'ya yerleşen Heyet-i Temsilliye milletin ümidi hâline geldi. T.B.M.M.'nin faaliyete geçmesinden sonra Milli Mücadele tam bir resmiyet kazanmış oldu. Bunu Meclis'in cepheleri ve peş peşe zaferlerle yurdun düşmandan temizlenmesi takip etti."*¹⁹²

Ve bu mücadele etrafında erkekler gibi kadınlar da toplandı, örgütlendi, işgale karşı protestolar düzenledi, mitinglere katıldı, cephe gerisini organize etti ve cephede savaştı. Meşrutiyet döneminde çalışma yaşamına giren, kadınlık durumunu sorgulayan, sosyo-ekonomik bir dönüşüm yaşayan kadınlar Kurtuluş Savaşı ile birlikte siyasileşme, ulusal meselelere dair belli bir bilinç geliştirme sürecine girmiştir. Şirin Tekeli bu süreci şöyle tarif eder:

"I. Dünya Savaşı'nın ve ardından Kurtuluş Savaşı'nın yerleşik kuralları altüst edercesine toplumsal ve politik yaşama çektiği kadınlarda belirli bir ideolojik bilinçlenmenin başladığını söylemek hiç de yanıltıcı olmaz. Artık, kadınlar yalnız kendi sorunlarını değil, toplum sorunlarını da tartışacak bir bilinç düzeyine gelmişlerdir."¹⁹³

Bu başlıkta, Türk kadınlarının Milli Mücadele'deki rolü ve bu mücadele sırasında yaşadıkları bilinç sıçraması, siyasi ve sosyal dönüşümleri anlatılacaktır.

3.1.1. Mitinglerde Kadınlar

Halkı Milli Mücadele saflarında örgütleyebilmek ve seferber edebilmek için yurdun her tarafında yabancı işgaline karşı protesto mitingleri ve çeşitli toplantılar yapılmıştır. Bu miting ve toplantılarda kadın-erkek bir araya gelinip duygu ve düşünceler en coşkulu şekilde ifade edilmiştir. Bu buluşmalar halkı Milli Mücadele'ye hazırlamıştır. Kadınlar mitingler dışında da mevlütler düzenleyip, konferanslar

---

¹⁹⁰ Feroz Ahmad, **a.e.**, s. 17.

¹⁹¹ Caporal, **a.e.**, s. 4.

¹⁹² Kurnaz, **a.e.**, s. 107.

¹⁹³ Tekeli, **a.e.**, 1982, s. 204.

vermiş, ev ev dolaşarak Milli Mücadele'ye maddi-manevi katkı toplamıştır. Balkan Savaşları döneminden kadınlar cephe gerisini örgütlemeye alışık olsalar da o dönemin toplantı ve mitingleri kadın erkek ayrı ayrı yapılmıştır. Milli Mücadele döneminde ilk kez kadınlar erkeklerle birlikte karışık olarak mitinglere katılmıştır. İstanbul'da kadınlar tarafından ilk miting 19 Mart 1919'da İnas Darülfünun'u öğrencileriyle Asri Kadınlar Cemiyeti üyelerince düzenlenmiş, işgal kuvvetleri protesto edilmiştir. İzmir'in işgalinden iki gün sonra 18 Mayıs'ta Üsküdar Kız Koleji'nde yapılan bir toplantıda İnas Darülfünun'u adına söz alan kadın temsilci, kadınların Milli Mücadele'ye hazır olduğuna ilişkin duygu ve düşüncelerini şu sözlerle dile getirmiştir: *"Biz de sizin kadar, belki de daha ziyade müteellimiz. Teşebbüsünüze en kavi bir imanla iştirak ediyor ve şu hakikati isma etmek istiyoruz; Kim demiş bir kadın küçük şeydir, bir kadın belki en büyük şeydir."*¹⁹⁴

19 Mayıs 1919 günü açık havada yapılan ilk büyük miting olan ve Türk Ocağı tarafından örgütlenen, elli bine yakın kişinin katıldığı Fatih Mitingi'nde ise Halide Edip, Meliha Hanım ve Naciye Hanım konuşmuştur. Mitingde millet olma bilincine dair vurgular yapan Halide Edip kadınlara şöyle seslenmiştir: *"Topunun yüzüne tükürecek kadar, evlatlar, analar, kalbimizde aşk ve iman, milliyet duygusu var."*¹⁹⁵ Konuşmasında kadınlara yönelik milliyet vurgusu Halide Edip'in dönemin uluslaşma sürecindeki siyasal dönüşümü kavradığını göstermektedir. Yine aynı konuşmada Halide Edip, kadınlara ilişkin siyasi taleplerini de dile getirmektedir: *"Biz erkeklerimizle beraber milletin kalbinden gelen en kuvvetli, en akıllı, en cesur, milleti en çok temsil edecek bir kabine isteriz."*¹⁹⁶ Aynı mitinge konuşan Darülfünun'dan Meliha Hanım; *"Bu enkazın altında yalnız bu milletin erkekleri değil, kadınları da ezilecektir"*¹⁹⁷ diyerek Milli Mücadele'de kadınların varlığının zorunluluğunu vurgulamaktadır. Bu miting sonrasında Padişahın yaverine mitingde toplanan protesto dilekçeleri ulaştırılmıştır.¹⁹⁸ 20 Mayıs 1919'da Üsküdar Doğancılar'da yapılan

---

¹⁹⁴ Kurnaz, a.e., s. 108.

¹⁹⁵ K. Arıburnu; Milli Mücadelede İstanbul Mitingleri, Yeni Matbaa, Ankara, 1951, s. 13., Akt.

Yaraman, a.g.e., s. 114.

¹⁹⁶ a.e., s. 114.

¹⁹⁷ a.e., s. 114.

¹⁹⁸ a.e., s. 117.

mitingde ise Asri Kadınlar Cemiyeti adına Sabahat Hanım, Darülfünun'dan Naciye Hanım ve Üsküdar Sanayi Mektebi öğretmenlerinden Zeliha Hanım konuşma yapmıştır. Sabahat Hanım konuşmasında halkı işgallere tepki göstermeye çağırarak, kadınların bu savaşta en önde olacağını vurgular:

“İşte, hayatı, ruhu Türk olan İzmir'i bugün Yunanlılar aldılar. Belki yarın sinemizden bir şey, kalbimizden bir hayat koparır gibi birer birer Konya'mızı, Bursa'mızı, hatta evet bütün güzellikleri ile çok sevgili İstanbul'umuzu isteyecekler. O zaman, bu hayatımıza zehirli tırnaklarını takıp her fırsatta bizi biraz daha ölüme yaklaştıran bu kahredici kuvvetler karşısında, yine bu sükût ve tevekkülle mi yaşayacağız ? Ben buna hayır diyorum, biz kadınlar bu hak cihadında en önde olacağız ve medeniyete rüyalar söyleyen varlıklara her zaman lanetler !.. lanetler!..”¹⁹⁹

Naciye Hanım da konuşmasında İzmir'in işgaline karşı çıkarken tarihsel atıflarda “Türk anaları”nın rolünü vurgular: *“İzmir mülkümüzün tarih hayatından, coğrafyasından silinemez. Çünkü, onda asırlarca yaşayan Türk hâtıraları, Türk âbideleri, tamamiyle Türk zeybekleri, anaları var. Ona sahip olmak isteyenler bu canlı âbideyi hâkimiyetleri altında yaşatamazlar.”*²⁰⁰

Yine mitingde konuşmacı olan Zeliha Hanım ise konuşmasında Türk kadınlarının erkeklerle birlikte savaşacağını vurgulamıştır:

*Biz işgal istemiyoruz. 15 milyon Türk'ün hakkını tanımak istemeyenler karşısında el ele vermiş müttehit bir kitle bulacaklar. Eğer Amerika ve Avrupa bizim sedalarımızı dinlemek istemezse, biz kardeşlerimizle, beşikteki yavrularımızla onların toplarına göğüs gereceğiz.”*²⁰¹

21 Mayıs 1919 günü Darülfünun muallimleri toplantısında İzmir'in işgali üzerine konuşan Naciye Hanım, Türk kadınlarının kararlılığını vurgulayarak, erkeklerle birlikte vatanı savunma uğruna ölmeye hazır olduklarını ilan etmiştir: *“Ben cesur milletimin imanlı kadınları nâmına diyorum ki, Avrupa Türklerle meskûn her*

---

¹⁹⁹ a.e., s. 117.

²⁰⁰ A. Afetinan, "Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti" VIII. Türk Tarih Kongresi, C. III, Ank. 1983, s. 1994; Afetinan, a.e., s. 108-109.

²⁰¹ Afetinan, a.e., s. 109.

hangi bir yeri Yunana vermek isterse, hepimiz hep beraber şanlı bir surette ölmeye karar verdik.”²⁰²

22 Mayıs 1919’da yirmi bin kişinin katıldığı Kadıköy mitinginde Halide Edip ile birlikte konuşmacı olan Münevver Saime coşkulu hitabetinde halkı isyana çağırıyordu: *“Biz yalnız ağlıyoruz. Ağlamakla kazanılacak hıçkırıklarımızı işitecek kalb yok. Teşkilâtı nihayet fiiliyata bağlamak lâzımdır.*”²⁰³ Münevver Saime’nin bu konuşması “açıkca halkı isyana teşvik” olarak kabul edilip işgal kuvvetlerince tutuklama emri çıkartılmıştır. Münevver Saime daha sonra Anadolu’ya kaçarak Mili Mücadele’ye katılmış, Kurtuluş Savaşı’nda sol kalçasından yaralanmış ve İstiklal Madalyası ile onurlandırılmıştır.²⁰⁴

Kadıköy mitinginden sonra İstanbul’da miting yapmak yasaklanmıştır. Fakat buna rağmen 23 Mayıs 1919’da Sultanahmet Meydanı’nda 200 bin kişi ile mitinglerin en görkemlisi ve en kalabalığı düzenlenmiştir. Mitinge kadınların katılım oranı çok yüksektir. Her kesimden kadın katılmıştır. Türk kadını adına kürsüde konuşma yapan Halide Edip’in vatanın bağımsızlığı uğruna ölmekten tereddüt etmemek üzere halka hep bir ağızdan yemin ettirdiği hitabeti ise mitinge damgasını vurmuştur. Halide Edip Ateşten Gömlek romanında mitingi şöyle betimlemiştir:

“Sarı kırmızılı basma entarisinin yeni çarşafından fırlamış, yemenilerinin oyalı görünen, küm küme, gözleri kırmızı, yüzleri Fransız İhtilali’nden Versay’a saldıran kadınlar alayının tablosu gibi, o kadar çok kadın var ki!(...) Hamal ile genç okumuş, Karagümrüklü işçi İstanbullu kadınla yüksek ökçeli süslü kadının omuz omuza, yüz yüze geldiği bir gündü.”²⁰⁵

Bu miting sonrası hakkında tutuklama emri çıkartılan Halide Edip Anadolu’ya geçmiş Milli Mücadele’ye katılmıştır. Toplumun her sınıfından, her kültürden kadın ve erkeği aynı meydanda buluşturan tarihi Sultanahmet mitinginde dönemin öncü kadınlarından Halide Edip’in halkı coşturacak ve ayaklandıracak bir hitabette bulunması, o zamana kadar toplumda edilgen olan Türk kadınının yaşadığı bilinç

---

²⁰² Akt. Kurnaz, **a.e.**, s. 110.

²⁰³ Yaraman, **a.e.**, s. 115.

²⁰⁴ Yaraman, **a.e.**, s. 115.

²⁰⁵ Halide Edip Adivar, Ateşten Gömlek, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1983, s. 31.

sıçramasını, toplumsal ve siyasal dönüşümünün büyüklüğünü göstermektedir. 30 Mayıs'ta yapılan ikinci Sultanahmet mitinginde yazar Şükûfe Nihal Hanım'ın Türk kadınının vatan savunmasına çağırın kararlı konuşması da bu dönüşümün bir göstergesidir.²⁰⁶ 13 Ocak 1920'de üçüncü Sultanahmet mitinginde Muallimler Cemiyeti başkanı Nakiye Elgün'ün erkeklere seslenerek; *"Biz de daima sizinle beraber olacağız, yanınızdan, önünüzden ayrılmayacağız."*²⁰⁷ sözleriyle vurguladığı konuşması da kadınların erkeklerle birlikte "milli davada" en önde yer alma yönündeki iradelerine örnektir.

İstanbul mitingleri dışında kadınlar için önemli mitinglerden biri de Kastamonu mitingidir. Çünkü Kastamonu mitinginde diğerlerinden farklı olarak; düzenleyicilerin, konuşmacıların ve katılımcıların tümü kadınlardan oluşmaktadır.²⁰⁸ Miting günü üç binden fazla kadın, Kız Öğretmen Okulu'nun bahçesinde toplanmıştır. Miting tertip komitesi başkanı Zekiye Hanım, okul müdürü Hikmet Hanım, yardımcıları İclal ve Refika Hanımlar birer konuşma yapmıştır. Zekiye Hanım, *"Kardeşler, hemşireler!"* diye seslenerek başladığı konuşmasını, *"Evlatlarımızın kanlarına kendi kanlarımızı da karıştırarak, erkeklerimizle bir safta dinimiz ve istiklalimiz için öleceğiz; haksızlara tarihin lanetlerini terk ederek yiğitlikle öleceğiz."*²⁰⁹ cümlesiyle bitirmiş, Türk kadınının bu savaştaki kararlılığını, cesaretini ve erkeklerle yan yana olma arzusunu göstermiştir.

Bu süreçte işgallere karşı İstanbul, İzmir ve yurdun daha pek çok yerinde protesto mitingleri yapılmış, kadınlar bu mitingleri hem örgütlemiş, hem yoğun katılım sağlamış, hem de kürsülerde konuşmacı olmuşlardır. Halide Edip, Şükûfe Nihâl, Nakiye (Elgün), Münevver Saime, Meliha, Sebahat ve Naciye Hanımlar gibi dönemin öncü kadınları bu gösterilerde önemli görevler almışlardır. Konuşmalarında Türk kadınının cesaret ve kararlılığını, vatan savunmasındaki yerini vurgulamışlardır.

---

²⁰⁶ Arıburnu, a.e., s. 51.

²⁰⁷ İ. Enginün; Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1983, s. 167.

²⁰⁸ Mustafa Eski, "İlk Kadın Mitingi", Kastamonu'da İlk Kadın Mitingi'nin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, s. 34.

²⁰⁹ Akt. Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Kadınları, Cumhuriyet Kadınları Derneği Yayınları, 2010, s.108.

Bu kadınlar milli bir heyecan dalgası yaratarak diğer kadınlara ve erkeklere önderlik etmiştir. Bu önderlik kabiliyeti Türk kadın hareketi için nitel bir dönüşümün göstergesidir. Türk kadınları milletin sorunlarıyla ilgilenen, siyasi, toplumsal, çağdaş özneler haline gelmektedir. Mitinglerde konuşan kadınların çoğu öğretmen veya İnas Dârülfünûnu'nda okuyan öğrencilerdir. Bu da kız çocuklarının Tanzimatla başlayıp Meşrutiyet ile gelişen eğitim hayatının özgüvenli, önder, ulusalcı, aydın kadınlar yetiştirmedeki rolünü göstermektedir.

3.1.2. Kadın Cemiyetleri

Meşrutiyet döneminden cemiyet kurma, yönetme ve faaliyet yürütme konusunda tecrübeli olan kadınlar bu mirasa da dayanarak Milli Mücadele döneminde vatan savunmasına destek için çeşitli cemiyetler kurmuşlardır. Bu dönemde kurulan kadın cemiyetlerinin amacı Milli Mücadele'ye hizmet etmek, destek toplamak ve bu doğrultuda kadınları seferber etmektir. Cemiyet faaliyetleri bu kapsamda yürütülmüş, Kurtuluş Savaşı için yardımlar toplanmış ve geniş halk kitleleri harekete geçirilmiştir. Mütakere başlangıcında İstanbul'da bir kısmı yeni kurulan bir kısmı önceki dönemden gelen pek çok kadın cemiyeti vardır. 29 Kasım 1918'de İstanbul'da kurulan ve ilk örgütlü toparlanma olan Milli Kongre'nin ilk toplantısına katılan 52 derneğin 13'ü kadınların kurup yönettiği veya kadınlar için kurulan derneklerdir. Bu kongreye kadın örgütleri delegeleriyle ve "tam temsil gücüyle" katılmıştır. Bu kadınlardan biri de Nezihe Muhiddin'dir.²¹⁰ 1 Şubat 1919'da çıkmaya başlayan İnci dergisi Milli Kongre'ye kadın derneklerinin yoğun katılımından şöyle bahseder:

"Daha düne kadar hayata iştirak ettirilmeyen ve memleketin mukadderatıyla alâkadar görünmeyen kadınlarımız, bu defa milletin hayat ve menafîini müdafaa ile meşgul olacak olan bu kongreye birer murahhas gönderdiler. Milletin âtisine ait olan mesaide erkeklerle el ele verdiler. Bu görünmeyen hâdise, kadınlığın umumi hayatında ihraz etmekte bulunduğu mevki'i irae itibarıyla dikkate şayan olmaktan hali değildir."²¹¹

Milli Mücadele öncesinde kurulan Asri Kadınlar Cemiyeti ve Balkan Savaşları'ndan beri faaliyet gösteren Hilâl-i Ahmer Kadın Kolları, özellikle askerlere giyecek temini ve ordunun sağlık hizmetleri için çalışmışlardır. Türk Ocakları ve

²¹⁰ Yaprak Zihnioğlu, Kadınsız İnkılap, Metis Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 93.

²¹¹ Zihnioğlu, a.e., s. 93.

Muallimler Cemiyeti'nde çalışan kadınlar da Milli Mücadele için örgütledikleri faaliyetlerle yardımlar toplayarak cephedeki eksikleri kapatmaya çalışmışlardır. Milli Mücadele döneminin bilinen en eski kadın cemiyeti ise Kasaba İslam Kadınları Cemiyeti'dir.²¹² 28 Mayıs 1335 (1919) tarihli Hâdisât gazetesinde "Anadolu'nun Tuğyanı" başlıklı bir haberde Kasaba İslam Kadınları Cemiyeti adına yayınlanan haberde cemiyetin kurtuluş yolu olarak Avrupalı devletlerden yardım istediği bilinmektedir.²¹³

Dönemin en önemli ve etkili cemiyeti ise Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'dir. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının 4-11 Eylül 1919 tarihlerinde Sivas'ta topladıkları kongrenin ardından önce Sivas'ta kurulan bu cemiyetin, daha sonra diğer illerde de şubeleri açılmıştır. Meselâ; Amasya (başkan Asiye Remzi), Kayseri (başkan Seyyide), Niğde (başkan Feride), Erzincan (başkan Aşye), Bolu, Burdur (başkan Fıtnat), Pınarhisar (başkan Refia), Kangal (başkan Ulviye), Yozgat (başkan Nasrâ Necip), Konya, Erzurum, Erzincan, Kastamonu... gibi. Bunlar Sivas'taki merkezle daimi bir ilişki içinde idiler.²¹⁴ Cemiyetin başkanı Sivas Valisi Reşit Paşa'nın eşi Melek Reşit Hanım'dır. Cemiyetin 11 maddelik kuruluş tüzüğüne göre "tüm İslam hanımları" derneğin doğal üyesi kabul edilmektedir.²¹⁵ Cemiyetin genel kurul toplantısında konuşan Melek Reşit Hanım amaçlarını şöyle dile getirmiştir:

*"Bugün buraya toplanmaktaki maksadımız, memleketimiz hakkında biraz görüşmek, dertleşmek, ağlaşmak, Cenab-ı Hakk'a yalvarmak, lazım gelirse vatanın müdafaası için hatta ölüme bile katlanmaktır. (...) Hülâsa hemşirelerim bizim için ya ölüm ya istiklal!"*²¹⁶

Bu konuşma Türk kadınının vatan savunmasındaki kararlılığını göstermektedir. Yine aynı toplantıda söz alan Darüleytan müdiresi Makbule Hanım

---

²¹² Kurnaz, **a.e.**, s. 116.

²¹³ Kurnaz, **a.e.**, s. 115.

²¹⁴ Afetinan, Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, s. 127-130.

²¹⁵ Tekeli, 1982, s. 203.

²¹⁶ B.S. Baykal; Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986, s. 41-42. Akt. Yaraman, **a.e.**, s. 119.

ise vatani ilgilendiren sorunların sadece erkeklere ait olmadığını vurgulayarak kadınların sorumluluklarını dile getirmektedir:

“Bahusus bugün için en mühim düşüncelerimiz vatan kaygusu; en büyük vazifemiz istiklalimizi muhafaza etmek, vatanımızı kurtarmak, düşman eline teslim etmemektir. (...) Fakat zannetmeyin ki bu vazife yalnız erkeklere aittir. Hayır hanımefendiler! Vatan, sevgili vatan, erkeklerin olduğu kadar da bizindir. Biz de vatanın anasıyız (...) Kardeşlerimiz, evlatlarımız, babalarımız, zevcelerimiz vatanımızın müdaafası için çalışırken biz düşmanlarımızın çizmesi altında ezileceğiz? (...) Elbette hayır, değil mi hanımefendiler? (...) Muhabere meydanlarında erkekleriyle çarpışan eski Müslüman kadınların kardeşleri olduğumuzu düşmanlarımıza göstereceğiz (...) Sükut etmeyeceğiz. Hatta erkeklerimiz sükut etse bile biz etmeyeceğiz. Vücutlarımızı kale yaparak memlekerimizi müdaafa etmek için Anadolu kadınlarının hiçbir leyden yılmaz, korkmaz, azimkâr kadınlar olduğunu göstereceğiz. Yemin ediyoruz, ahdediyoruz; memleketimizi düşmana vermemek için erkeklerimizle beraber çalışacağız.”²¹⁷

Bu konuşma vatan savunması koşullarının Türk kadınlarının kadın-erkek eşitliğini benimsemesinde ve kadınların siyasal-toplumsal bilinç düzeyinin yükselmesinde ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. Vatan savunması fikri sadece şehirli aydın kadınların değil, Anadolu’daki kadınların da bilinç düzeyini yükseltmiş, toplumun her kesiminden kadınların vatani ilgilendiren sorunlara erkekler kadar ilgi duymasını, sorumluluk hissetmesini ve sorunların çözümünde görev almasını sağlamıştır. Bu sorumluluk duygusu ile hareket eden cemiyet üyeleri dünya ve ülke çapında diğer kadınlarla işbirliği yapmanın ve uluslararası kadın dayanışması yaratmanın yollarını aramışlardır. Bu kapsamda Cemiyet başkanı Melek Reşit Hanım, 8 Ocak 1920’de Halide Edip’e çektikleri telgrafta; Amerika, Fransa, İngiltere’deki kadın cemiyetlerine başvurmak istediklerini söyleyerek kendilerinin bu konudaki görüş ve önerilerini istemişlerdir.²¹⁸

Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti hem vatanın kurtuluşu için yardım toplamış, hem çeşitli yerlere telgraflar çekerek işgale ve zulme karşı tavır almış, hem de toplumun her kesiminden kadınların mücadeleye katılmasını sağlamıştır. Bu faaliyetleri daha geniş bir alanda yürütebilmek için değişik şehirlerde şubeler açmış, Anadolu’nun her yerinde yaygın bir cemiyet haline gelmiştir. Cemiyetin

---

²¹⁷ A.e., s. 42-44.

²¹⁸ Yaraman, a.e., s. 121.

faaliyetleri, başta Mustafa Kemal olmak üzere, Millî Mücadele'nin ileri gelen kadrosu tarafından takdirle karşılanmış ve teşvik edilmiştir.²¹⁹

Milli Mücadele döneminin bir diğer cemiyeti 10 Aralık 1919'da Kastamonu'da kurulan Müdafaa-i Hukuk Kadınlar Şubesi'dir. Cemiyetin başkanı Mevlevî şeyhi Amil Çelebi'nin eşi Zekiye Hanım'dır. Cemiyetin yöneticileri Müdafaa-i Hukukçuların eşleridir.²²⁰ Cemiyet üyesi kadınlar mahalle mahalle gezmiş, konferanslar vermiş, mevlitler düzenlemiş, mitingler yapmıştır. Bu etkinliklerde yardımlar toplanmış, toplanan yardımlar cepheye gönderilmiştir. Ayrıca şehit ailelerine de yardımlar yapılmıştır.²²¹ Cemiyet 15 Ocak 1920'de Lloyd George'un İstanbul ve Boğazlar ile ilgili sözlerine tepki olarak toplantı düzenler, toplantıda konuşan Cemiyet başkanı Zekiye Hanım halkı mücadeleye çağırır. Toplantı sonunda ise İtilaf devletlerinin ileri gelen yöneticilerinin eşlerine telgraf çekilerek şöyle seslenilir:

*“Türk milletinin kadınlı erkekli savaşlarda can vermeyi asla düşünmeyeceğini, eğer silah ve cephanemizin bulunmadığına bel bağlanıyorsa, düşmanlarımızı turnaklarımızla boğacağımızı ve gerekirse toprağın üstünde şerefsiz yatmaktansa, toprağın altında kahramanca yatmayı tercih edeceğimizi bildiririz.”*²²²

Bu cemiyetler Türk kadınlarının vatan savunması için faaliyetler yürüttüğü merkezler olmuştur. Cemiyetlerin başarısında Meşrutiyet döneminin eğitim, dergicilik ve cemiyetçilik tecrübesinin rolü de görülmektedir. Fakat bu dönemde kadınların örgütçülük faaliyetleri daha da ileri taşınarak toplumun tamamına yayılmaya çalışılmış, bu faaliyetlerin başındaki kadınlar toplumun her kesiminden kadın ve erkeklere örnek olmuş, önderlik etmiştir. Kadınlar hem yurtiçinde hem de yurtdışına gönderdikleri telgraflarla sadece kendilerinin değil toplumun da milli tepkisini kamuoyuna açık bir şekilde sergilemişlerdir. Topladıkları yardımlarla cepheyi ve cephe gerisi güçlendirmişlerdir. Vatan savunmasında erkeklerle birlikte en önde yer

---

²¹⁹ Kurnaz, a.e., s. 118-119.

²²⁰ Zeki Sarıhan, a.e., s. 174.

²²¹ Kurnaz, a.e., s. 119.

²²² Mustafa Baydar, "Kurtuluş Savaşı'nda Türk Kadını", Cumhuriyet, 29 Haziran 1972

alma kararlılıklarıyla bir anlamda eşitlik talebinde bulunmuşlardır. Eğitimli ve aydın kadınlar mücadeleyi Anadolu'nun her köşesindeki kadınlara yaymak için de uğraşmış ve derneklerin Anadolu'daki şubelerine bakılırsa bu konuda başarılı da olmuşlardır. Bu çalışmaların kadınların siyasal bilinç kazanmasında, toplumsallaşmasında ve bu durumun toplum tarafından da benimsenmesinde büyük katkısı olmuştur. Milli Mücadele döneminde başarıyla yönetilen kadın dernekleri ve faaliyetleri, Cumhuriyet döneminde çeşitli amaçlarla örgütlenecek olan kadın dernekleri için de öncü bir model olmuştur.

3.1.3. Cephede Kadınlar

Bir yandan cemiyet faaliyetleri sürerken cephe gerisine destek veren kadınlar diğer yandan fiili olarak cephede de bizzat savaşmışlardır. Halide Edip bu kadınlardan biridir. 10 Ağustos 1919'da Mustafa Kemal'e yazdığı mektupta Amerikan mandasını önermiş fakat önerinin reddedilmesinden sonra da Milli Mücadele'yi sonuna kadar sahiplenmiş, İstanbul'un işgali üzerine Anadolu'ya geçmiştir. Ankara'ya vardığında Yunus Nadi ile birlikte Anadolu Ajansı ve Hakimiyet-i Milliye gazetesinin yayın işlerinde çalışmaya başlamıştır. Hilal-i Ahmer Cemiyeti kadınlarının yardım kampanyasına hem kentli hem de Anadolu köylüsü kadınlardan büyük destek geldiğini gören Halide Edip, 2 Haziran 1921'de Hilal-i Ahmer hastanesinde hastabakıcılık yapmak için Ekişehir'e geçmiştir. 16 Ağustos'ta ise Mustafa Kemal'e çektiği telgrafta cephede gönüllü olmak istediğini bildirmiştir. Halide Edip'in talebi kabul edilmiş, İsmet Paşa'nın emrinde bir er olarak cepheye katılmıştır. Savaş sonuna doğru onbaşı ünvanı alarak Yunanlıların yaptıklarını incelemek ve kaleme almakla görevlendirilmiştir.²²³ Halide Edip hem cephe gerisinde örgütlediği faaliyetler, hem cephedeki başarıları, hem de savaş sırasında ve sonrasında kaleme aldığı başarılı eserler ile örnek bir lider olarak cinsiyetinin dışına çıkabilmiştir. Aynı zamanda Türk kadınının gelişen ve siyasallaşan ulusal bilincini de yansıtmaktadır.

Halide Edip gibi Kurtuluş Savaşı'na katılıp cephede savaşan pek çok kadın vardır. Bu kadınların çoğu ise isimsiz kahramanlar olarak anılmaktadır. Asker Saime,

---

²²³ Yaraman, a.e., s. 123-124.

Kılavuz Hatice, Tayyar Rahmiye, Kara Fatma, Gördesli Makbule, Binbaşı Ayşe, Nezahat Hanım, Süreyya Sülün Hanım isimleri bilinen ve lakablarıyla da öne çıkan kadınlardan sadece bazılarıdır.

Gördesli Makbule, Sakarya Muhaberesi'ni kaybederek Afyon'a çekilen Yunanlılara karşı kocası Halil Efe ile bir çete örgütlemiş, düşmanı yıpratmış, 16 Mart 1922'de Kocayayla'da geçen çatışmada başına aldığı kurşunla şehit olmuştur. İstiklal Savaşı başladığında Darülfünun öğrencisi olan Münevver Saime Kadıköy mitinginde yaptığı konuşmadan sonra hakkında tutuklama emri çıkınca Anadolu'ya geçip Milli Mücadele'ye katılmıştır. Garp cephesinde görev alarak özellikle istihbarat alanında önemli faydalar sağlamıştır. İzmit'te aldığı bir görevi yerine getirirken kalçasından yaralanmıştır. Asker Saime diye anılmaktadır. Kürekli Hatice Hanım Pozantı'daki birliğe gönüllü olarak yazılmış, Kumcu Veli ile birlikte Fransız birliklerine klavuzluk ederek onları Türklerin ateş hattına sokmuş, Fransızların bozguna uğratılmasını sağlamıştır. Bu olaydan sonra Klavuz Hatice lakabını almıştır. 1 Temmuz 1920'de Osmaniye'de Fransız karargahına saldırı ile görevlendirilen müfrezenin duraksaması üzerine korkusuzca öne atılan Tayyar Rahmiye cephede şehit olmuştur. Binbaşı Ayşe Sakarya'da sol kasığından piyade mermisi ile yaralanmıştır. Kara Fatma, cephede oğlu ile birlikte savaşmış, Adana, Dinar, Afyon, Nazilli, Sarayköy gibi çeşitli cephelerde asker olarak görev almış, bu cephelerde çeşitli başarılar sağlamış, orduda çavuş olmuş, savaştan sonra madalya ile ödüllendirilmiştir. Süreyya Sülün Hanım Ziverbey taburunda çarpışırken yaralanmıştır.

İsmi bilinen bu kadınlar dışında cephede fiilen yer alan ve cephe gerisinde bulunan daha pek çok kadın vardır. Birçok öğretmen de Anadolu'nun dört bir yanında Milli Mücadele'yi örgütleyerek Kuvay-i Milliye'yi desteklemiştir. Kadınların Kurtuluş Savaşı'na aktif katılımı ulusal bilinci geliştirmiş, kadınların toplumsallaşmasına önemli katkı sağlamıştır. Diğer yandan da kadınlara özgüven kazandırarak, erkekler gibi vatan için savaşan kadınların siyasal hak taleplerini gündeme getirmelerinin önünü açmıştır. Kadınların Milli Mücadele boyunca cephede ve cephe gerisinde gösterdikleri kahramanlıklar değişen statülerinin toplum tarafından

daha kolay kabul edilmesini sağlamıştır. Kadınların başarısı Mustafa Kemal ve Kurtuluş Savaşı önderleri tarafından da takdirle karşılanmıştır.

Mustafa Kemal, savaş zamanında üretimin devamlılığını sağlayan, cephe gerisini organize eden ve cepheye kararlılıkla koşan Anadolu kadınlarının değerini 21 Mart 1923 tarihli bir konuşmasında şu sözlerle tarif etmiştir:

“Dünyanın hiç bir yerinde hiç bir milletinde Anadolu köylü kadınının fevkinde kadın mesâisi zikretmek imkânı yoktur ve dünyada hiç bir milletin kadını 'Ben Anadolu kadınından daha fazla çalıştım. Milletimi halâsa ve zafere götürmekte Anadolu kadını kadar hizmet gösterdim' diyemez... Belki erkeklerimiz memleketi istilâ eden düşmana karşı süngüleriyle düşmanın süngülerine göğüslerini germekle düşman karşısında isbât-ı vücut ettiler. Fakat erkeklerimizin teşkil ettiği ordunun hayat menba'larını kadınlarımız işletmiştir... Çift süren, tarlayı eken, ormandan odunu, keresteyi getiren, mahsulâtı pazara götürerek paraya kalbeden, aile ocaklarının dumanını tütüren, bütün bunlarla beraber sırtıyla, kağnısıyla, kucağındaki yavrusuyla, yağmur demeyip, kış demeyip, sıcak demeyip cephenin harp malzemesini taşıyan hep onlar, hep o ulvî, o fedakâr, o ilâhî Anadolu kadınları olmuştur. Binaenaleyh hepimiz bu büyük ruhlu ve duygulu kadınlarımızı şükran ve minnetle ebediyyen ta'ziz ve takdis edelim.”²²⁴

Sakarya Muhaberesi'nde milli savunmanın başı sıfatındaki Refet Bey de kadınların savaştaki rolünü şöyle anlatmaktadır: “*Bütün bu zafer yayan yürüyerek orduya yardım eden köylü kadınların marifetidir.*”²²⁵

Türk kadınlarının Milli Mücadele boyunca mitingler, yayınlar, cemiyetler aracılığıyla örgütledikleri faaliyetler hem milleti Kurtuluş Savaşı için şefklendirmiş ve örgütlemiştir, hem de cephe gerisini organize ederek savaş boyunca toplumsal üretimin devamlılığını sağlamıştır. Cephede de pek çok kahramanlık örneği göstermişlerdir. Kadınların bu kararlı, cesaretli tavrı ulusal meselelere hakim olduklarını ispatlamış böylece toplum tarafından yeni özneler olarak benimsenmiş ve Cumhuriyet döneminde siyasal haklarını elde etmelerinin önü açılmıştır.

²²⁴ Atatürk'ün Söylev Demeçleri, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, 1952, C.II, Ankara, s. 147-148.

²²⁵ Halide Edip, Türk'ün Ateşle İmtihanı, s. 188., akt. Yaraman, a.e., s. 126.

3.2. Cumhuriyetin İlk Dönemi (1923-1935)

Yıkılmaya yüz tutan Osmanlı İmparatorluğu Balkan Savaşları'nda Avrupa'daki topraklarını da kaybedince Osmanlıcılık, Panislamizm, Panturanizm gibi akımların geçerliliğini kaybettiği ortaya çıkmış, bu gerçeği kavrayan Mustafa Kemal çözümü Anadolu-Türk ulusçuluğunda bulmuş ve Nutuk'ta bu siyaseti şöyle özetlemiştir:

*“Bizim aydınlık ve uygulanabilir gördüğümüz siyasi yöntem, ulusal siyasettir. Dünyanın bugünkü genel koşulları ve yüzyılların kafalarda ve karakterlerde yerleştirdiği gerçekler karşısında hayalci olmak kadar büyük yanılğı olamaz. Tarihin dediği budur; bilim, akıl, mantık da böyle söyler.”*²²⁶

Kemalist kadrolar Kurtuluş Savaşı sonunda Türklerin elinde kalan Anadolu coğrafyasında ortak bir ideal, ortak bir bilinç, dinsel duyguların ümmetin yerini alan bir ulus yaratma doğrultusunda Cumhuriyet Devrimi'ne önderlik etmişlerdir. Kurtuluş Savaşı'nda dış düşmana karşı verilen ortak mücadele sayesinde Türk ulusçuluğu fikri Anadolu halkı tarafından da benimsenmiştir. 5 Kasım 1925'te Ankara Hukuk Fakültesi'nin açılışında konuşan Mustafa Kemal, Türk Devrimi'nden şöyle söz etmektedir: *“Türk inkılâbı yüzyıllardan beri ulusun bireylerini birbirine bağlayan bağı, gerek biçimde, gerek özde, değiştirmiştir. Onları, dinsel ve teokratik bağ yerine ulusçuluk bağıyla bir araya getirmiş birleştirmiştir.”*²²⁷ Bu ulus bilincini oluşturabilmek için Kemalistlerin siyasi devrimin yanı sıra giriştiği en önemli işlerden biri de kültür devrimidir. Dil, yazı ve en başta tarih ulusal kültürün temelini oluşturmaktadır. Bu sebeple yeni Cumhuriyetin ilk çalışma alanlarından biri oldular. Mustafa Kemal, Türklerin tarihini yeniden keşfetmesi ve dini ümmet bilincini aşarak Türklük bilincinin oluşturulması için İslamiyet öncesi Türk uygarlıklarının araştırılması çalışmalarını başlattı. Bu çalışmalar kadınları da yakından ilgilendirmektedir. Çünkü II. Meşrutiyet döneminde Ziya Gökalplerle başlayan

²²⁶ Gazi Mustafa Kemal; Nutuk (Güncel dilimize sadeleştiren Bedî Yazıcı), Süryay Yay., İstanbul, 1995, cilt I. s. 429.

²²⁷ Yargıtay Dergisi, Ocak-Nisan 1981, cilt 7, sayı 1-2, s. VII.

“kadınlar eski Türk uygarlıklarında saygın ve eşit bir yere sahiptirler” tezi bu dönemde de kadına toplumda saygın bir yer kazandırılabilmesi için Mustafa Kemal tarafından işlenmiştir. 1923 yılında daha bu tarih çalışmaları başlamadan önce Mustafa Kemal eski Türk uygarlıklarına atıf yaparak kadının Türk milleti için önemini savunmuştur: “Kadınlarımızın... bizim milletimiz için ne kadar yüksek ehemmiyeti olduğunu söylemeye lüzum yoktur. Bizim milletimizde kadın bu ehemmiyeti hakikaten en ulvi derecede ihraz eylemiştir.”²²⁸ İsmet İnönü de 1934’te kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi için Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde yaptığı konuşmada aynı tarih tezlerine dayanarak şöyle demektedir:

“Kadınlarımız, Türk tarihinde kendilerine ait bulunan haklı mevkiyi yeniden kazanmalıdırlar. Onlar, erkeklerle birlikte ülkenin ve ulusun yazgısı üzerinde konuşmak ve etkili olmak hakkına daima sahip olmalıdırlar. Türk kadını tarihte kendisine ait olan onurlu mevkiye sahip olduğu zaman, Türk halkının yazgısı üzerinde etkisini gösterebildiği zaman, ülkenin karşılaştığı güç sorunlara çözüm bulmada erkekle birlikte çalışabildiği zaman, işte o zaman büyük Türk ulusu, gücüyle ve uygarlığıyla bütün dünyayı geride bırakmıştır.”²²⁹

Nitekim Mustafa Kemal’in yakın çevresinde olan Afetinan kadınlar üzerine olan çalışmalarını bu konuya, İslamiyet öncesi kadının toplumdaki yerine yoğunlaştırmış, İslamiyet’in benimsenmesiyle kadının toplumdaki yerinin aşağıya çekildiğini yazmıştır. Türk ulusçuluğunun oluşturulmaya çalışıldığı bu dönemde tarih tezleri işlenirken kadınlara ait bu geçmişin de işlenmesi kadınların konumunu güçlendiren bir olgu olmuştur.²³⁰

Diğer yandan Mustafa Kemal’in cumhuriyet programının yurttaşlık kavramı ve ‘milli hakimiyet’ fikri ulusun tamamını kavramaya ve bunun üzerinden kolektif toplumsal bir dayanışma yaratmaya yönelikti. Kaynaşmış bir ulus yaratmak için sınıfsal, etnik, mezhepsel vb. ayrımların homojenize edilip Türk ulusu altında birleştirilmesi gerekiyordu. Kültür devrimi bu siyasi programın uygulanabilmesi için de önemliydi. Çünkü Türk ulusu kavramı üzerinden toplumsal bir bilinç ve dayanışma yaratılmaya çalışılıyordu. Bu dayanışmayı yaratabilmek için ulusal egemenlik

---

²²⁸ Caporal, a.e., s. 32.

²²⁹ Caporal, a.e., s. 32.

²³⁰ Caporal, a.e., s. 33.

ilkesinin tüm yurttaşlar için kayıtsız şartsız uygulanması gerekliydi. Dolayısıyla cinsiyet ayrımı da bu bu ilkenin dışında kalmamalı ve ulusal egemenlik ilkesi kadınları da kapsamalıydı. Afetinan ulusal egemenlik ve cinsiyet ilişkisini şöyle açıklamıştır:

*“Milli hakimiyet, istisnasız vatandaşların umumi heyetindedir. (...) Milli hakimiyetin cinsiyet farkı gözetmeksizin, milletin bütün azasına ait olduğuna elbette şüpheyne mahal yoktur. (...) Milli hakimiyet, cemiyetin yalnızca bir kısmının lehine parçalanamaz.”*²³¹

Nermin Abandan Unat da Cumhuriyetin yurttaşlık kavramını şöyle ifade etmektedir: “... laik, özgürlükçü, ve demokratik bir siyasal yaşamı ulusu için nihai amaç olarak belirleyen Atatürk, bu amaca ancak ‘ikinci sınıf vatandaşlık’ kavramını ortadan kaldıran bir toplum düzeni ile ulaşılabileceğine yürekten inanmıştı.”²³² Bu toplum düzeninin kadınların da erkeklerle birlikte eşit şekilde dahil olduğu bir düzen olması gerektiği ön görülmektedir.

Kemalist kadroların hedeflediği ulus aynı zamanda çağdaşlaşma fikrini kendine temel seçmiştir. Bir yandan kendi tarihini arayan ve kültürel değerlerini yaratan diğer yandan da başta Batı olmak üzere çağdaş-seküler medeniyetlerin teknolojik, bilimsel, sanatsal, felsefi ileri yanlarını alan bir modernleşme hareketi benimsenmiştir. Bu çağdaşlaşma anlayışının temel unsurlarından biri de kadınlardır. Osmanlı’nın dini-geleneksel mirasından kurtularak, başta laiklik olmak üzere Batı’nın demokratik devrim değerlerini benimseyen Türk modernleşmesinin en önemli sembeleri kadınlar olmuştur. Çünkü Cumhuriyet kurulduktan sonra bile hala onunla hesaplaşma içerisinde olan İslamcı-gerici kesimlerin de en önemli sembelerinden biri kadındır. Hatta Tanzimatla birlikte başlayan ve Meşrutiyet döneminde devam eden modernleşmeciler-gelenekçiler arasındaki çatışmanın öznelerinden biri de kadınlardı. Dine dayalı feodalite kadınlar üzerinde baskı kurarak ve kurallarını kadınlar üzerinde geçerli kılarak otoritesini sağlamaya çalışırken, modernleşme hareketinin ve

²³¹ A. Afetinan, Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları, Türk Tarih Kurumu Yayınları XVI. Seri s. 9, Ankara, TTK Basımevi, 1969, s. 1.

²³² Unat, a.e., s. 30.

laik toplum yaratmanın önemli kıstaslarından biri de kadınları bu otoriter baskıdan kurtarmak olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin çağdaş bir ulus olduğunu kanıtlamaya çalışan ve bu doğrultuda toplumsal dönüşümü daha hızlı gerçekleştirmeyi hedefleyen Kemalistler Cumhuriyet reformlarını kadınları da içerecek şekilde düzenlemişlerdir. Fakat hiç şüphe yok ki bu reformların ve düzenlemelerin itici gücü, Osmanlı'dan beri hakları için mücadele eden, Kurtuluş Savaşı'nda vatanları için savaşan sonrasında ise çağdaş bir Cumhuriyet yaratmak için görev alan kadınlardır. Dış koşullar kadar kadınların mücadelesi, siyasi ve toplumsal bilinci, ulusal sorunlara müdahil oluşları toplumsal dönüşümü hızlandırmış, bu toplumsal dönüşüm yasal değişiklikleri zorunlu kılmıştır. Ekonomik ihtiyaçlar, modernleşme çabaları, Batı'nın etkisi, Kemalist kadroların programı ve en başta da kadınların mücadelesi Cumhuriyet döneminde kadınlar için toplumsal kazanımların güvenceye alınmasını sağlamıştır.

3.2.1. Aile ve Nüfus Politikaları

Cumhuriyet öncesi dönemde arka arkaya yaşanan Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sonucu nüfusta ciddi bir azalma meydana gelmiştir. Savaşın yanı sıra, açlık, salgın hastalık, tıbbi malzeme eksikliği gibi etmenler de eklenmiştir. Özellikle de nüfusun üretken ve faal kesimi kaybedilmiştir. Cumhuriyetin başlarında ülke nüfusu 13.648.270'dir.²³³ Bu nüfusun yaklaşık %75'i köylerde yaşamaktadır. Özellikle genç ve erkek nüfus azalmıştır. Kıtık ve yoksulluk sebebiyle evlilik oranları ve doğum oranları düşmüş, çocuk ölümleri oranı ise artmıştır. Ortalama yaşam ömrü Batı'da elli iken, Türkiye'de otuzun üzerine geçmemektedir. Bu koşullar değerlendirildiğinde toplumsal dönüşümün Cumhuriyet programının nitelikleri doğrultusunda gerçekleştirilebilmesi için şehir nüfusunun artırılması gerekmektedir ve ekonominin iyileştirilebilmesi için de tarlalarda çalışacak ve üretim yapabilecek daha fazla nüfusa ihtiyaç bulunmaktaydı. Dolayısıyla Cumhuriyet döneminde savaşların etkisiyle yaşanan büyük kayıplar karşısında nüfusu arttırmak, ekonomiyi

---

²³³ Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk nüfus sayımı 1927 yılında yapılmıştır., Bknz. [https://www.memurlar.net/haber/785335/ilk-nufus-sayimindan-gunumuze-degisen-turkiye.html/\(08.07.2019\)](https://www.memurlar.net/haber/785335/ilk-nufus-sayimindan-gunumuze-degisen-turkiye.html/(08.07.2019))

toparlayabilmek ve kültürel dönüşümü gerçekleştirebilmek için nüfus politikası geliştirilmiştir.

Bu doğrultuda 1920’li yıllarda ilk olarak çocuk düşürmeyi kolaylaştıran ya da çocuk sahibi olunmasını engelleyen araç ve gereçlerin Türkiye’de satışı yasaklanmış, 1926 yılında Türk Ceza Kanunu’nda kürtaj yapmak ve yaptırmak, kürtaja yardımcı olacak bilgileri yaymak suç kapsamına alınmıştır.²³⁴ Mustafa Kemal 1 Mart 1922’de bu konudaki görüşlerini şöyle ifade etmektedir: “*Genel sağlık konusunda takip ettiğimiz gaye şudur: Milletimizin sıhhatinin muhafaza ve takviyesi, nüfusun çoğaltılması, hastalıkların ortadan kaldırılması, bu suretle milletin dinç bir beden olarak yetiştirilmesi...*” Yine 1924 yılında verdiği bir demeçte şunları söylemiştir: “*...nüfusumuzun muhafaza ve çoğaltılması gayesine ehemmiyetle dikkatlerinizi çekerim. Asil ve verimli olan Türk Milleti’nin sağlıklı bir hayat şartına sahip olunca Türk vatanını suretle dolduracak ve şenlendirecek kuvette olduğuna kimsenin şüphesi yoktur.*”²³⁵ Mustafa Kemal’in bu söylemleri Cumhuriyet dönemi nüfus politikasının temelini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda halk sağlığını koruma, salgın hastalıklar ile mücadele, bebek ölümlerinin azaltılması gibi çalışmalar örgütlenmiştir. 1921’de Ankara’da kurulan Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti çözüm bulunamayan yüksek orandaki çocuk ölümleri konusunda kadınlara şöyle seslenmektedir: “*Ey analar! Ey müstakbel analar! Çocuk yalnız sizin değildir. Türk vatanının kendi malı Türk milletin kendi varlığıdır. Size emanet ettiğimiz bu canlı cevherleri büyük emeklerle yetiştirmek vatani bir borçtur.*”²³⁶

Bu konu basında da geniş yer bulmuş, Sabiha Zekeriya Resimli Ay dergisinin ilk sayısında yayınlanan makalesine “*İçin için ölen bir millet*” başlığını atarak aynı

---

²³⁴ Prof. Dr. Erdal Aydoğan, Okt. Ebru Çoban, Türkiye’de Nüfus Sayımları ve Uygulanan Nüfus Politikaları, Batman Üniversitesi, Yaşam Bilimleri Dergisi, Cilt 6, Sayı 2/1 (2016), s. 120.

²³⁵ A.e., s. 120.

²³⁶ Makbule Sarıkaya, Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Türkiye’de Nüfus Konusunun Dönemin Dergilerine Yansıma Örneği: Gülbüz Türk Çocuğu Dergisi, Atatürk, Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, s. 738.

konuya işaret etmiş ve “*Cumhuriyet’i tehdit eden müthiş tehlike*” olarak çocuk ölümlerini göstermiştir.²³⁷

1924 yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın programının 13. maddesinde “...*nüfusun bir memleket için en büyük servet olduğu...*” ve muhakkak artırılmasının gerektiği ifade edilmektedir. 1931 yılında kabul edilen parti programında ise sosyal hayatta ailenin temel olduğu ve nüfusu artırıcı önlemlerin alınması gerektiği belirtilmektedir.²³⁸ 1931 yılında anne ve çocuk sağlığı nüfus planlaması kapsamında ele alınmış, 1932 yılında nüfus komisyonu kurulmuş, 1934 yılında ise Nüfus Komisyonu’nun hazırladığı rapora göre nüfus artışının sağlanması için alınacak tedbirlerden biri olarak bekârlardan vergi alınmasının düşünüldüğüne yer verilmiştir.²³⁹ 1936 yılında kürtaj cezası arttırılmış ve söz konusu maddeleri kapsamına alan Ceza Kanunu’nun ilgili faslının adı “Kasden Çocuk Düşürmek ve Düşürtmek Cürümleri” iken, 1936’da bu faslın adı “İrkin Tümlüğü ve Sağlığı Aleyhine Cürümler” olarak değiştirilmiştir.²⁴⁰ 1925 yılında kabul edilen Medeni Kanun’da kadınlar için 17 erkekler için 18 olarak belirlenen evlenme yaşı, 1938 yılında çıkarılan 3453 sayılı yasa ile erkekler için 17, kadınları için 15’e indirilmiştir.

Nüfus politikası beraberinde bir aile politikasını getiriyor ve bu politikalarla ilgili uygulamalar kadınları doğrudan ilgilendiriyordu. Bir yandan çağdaş, laik bir Cumhuriyet çerçevesinde yeni bir toplum, yeni bir yaşam tarzı dolayısıyla buna uygun aile modeli ve bu normları ailede ve toplumda yeniden üretecek, yetişmiş bir kadın firürü yaratılmaya çalışılıyor ve bu doğrultuda kadın toplumsallaştırılmaya üretime dahil edilmeye teşvik ediliyordu. Diğer yandan nüfus politikaları gereği biyolojik üretim önem kazanıyor ve kadın biyolojik üretimin bir aracı olarak görülüyordu. Dolayısıyla bu durum kadınların ulusun özgür ve eşit yurttaşları olmak ile ulusun anneleri olmak arasında kalmalarına sebep oluyordu. Çünkü bu konuda devletin de

---

²³⁷ Zafer Toprak, Erken Cumhuriyet, Nüfus Sorunu ve Çocuk Ölümleri, Toplumsal Tarih Dergisi, Sayı 281, Mayıs 2017, s. 23.

²³⁸ Ebru Özberk, Nüfus Politikaları ve Kadın Bedeni Üzerindeki Denetim, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları ABD, 2003, s. 70.

²³⁹ Aydoğan, **a.e.**, s. 120-121.

²⁴⁰ Ebru Öztürk, **a.e.**, s. 71.

kafası karışık. Nüfus politikaları gereği devlet, kadınları ulusun “namuslu, eğitimli, iffetli” anneleri olarak öne çıkarıyor ve Cumhuriyetin değer ve normlarına göre çocuk yetiştirmelerini öğütüyordu. Fakat diğer yandan ekonomik ihtiyaçlar ve sosyal-toplumsal hedefler doğrultusunda kadınları toplumsal üretime çekip kendi bireysel kimliklerini kazanmalarını istiyordu.

Cumhuriyet bu iki hedefi birleştirdi ve ulus-devlet inşasında kadına yarının biyolojik nesillerini yetiştirme, toplumsal dönüşüme hem kendi kimliğiyle hem de yetiştirdiği nesillerle katkı sağlama görevi verdi. Çünkü hem ulusun devamlılığını sağlayacak sağlıklı, eğitimli nesillere ihtiyaç vardı hem de savaş sonrası toplumu içine düştüğü psikolojik bunalımdan çıkarmak için ulusal dayanışmayı güçlendirecek aile dayanışmasına ihtiyaç vardı. Aile ulus-devletin nüvesi olarak görülüyordu. Ve Cumhuriyet değerlerine göre şekillendirilecek aile ahlâkı ulusal dayanışmanın çimentosu olacaktı.²⁴¹ Kadınlar ise aile içerisinde Cumhuriyet değerlerini, yeni ulusun ahlâkını hem biyolojik olarak hem de toplumsal olarak üretecek olan en önemli araçlardı. Böylece kadınlar yeni ulus-devlette üretimi ve yeniden üretimi sağlamak ile görevlendirildiler. Bu görevi yaparken kendileri de kente dayalı bu yeni çekirdek aile modeli etrafında kent eksenli dönüştüler. Aynı zamanda bu sorumlulukla beraber yasalar önünde eşit statü kazandılar. Cumhuriyet’in kazanımlarıyla özgürleşen kadınlar, ulusun beşeri yönden toparlanması sorumluluğunu da üstlenerek bir ikilemin içinde düştüler. Bu paradoksal yapı ise Cumhuriyet’in ilk yıllarında genç kız ve kadın intiharlarının artmasına yol açmıştır. Kadınlar bir yandan özgürleşme yolunda adım atarken diğer yandan ulusun çıkarları için biyolojik olarak öne çıkmaları gereken bir sorumluluğu üstlenmek durumunda kalmıştır.²⁴²

3.2.2. Yasal Düzenlemeler ve Kadınların Siyasal Hakları

Tanzimat döneminde başlayan ve Meşrutiyet döneminde devam eden gelenek-modern arasındaki çatışma Cumhuriyet’in ilanından sonra da radikal bir şekilde devam etmiş, Kemalistler pek çok alanda dinci gerici kesimlere karşı mücadeleye

²⁴¹ Toprak, Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm, s. 1-15.

²⁴² Toprak, *a.e.*, s. 353-366.

girişmişlerdir. Kadın hakları konusu bu mücadelenin yürüdüğü zorlu alanlardan biri olmuştur. Gericilerle mücadele sürerken ve gelenekçi toplum yapısı henüz hazır değilken, Mustafa Kemal bu konuda devrimci bir tutum almıştır. Kemalistlerin azınlıkta olduğu I. Meclis'te de gelenekçiler kadın hakları konusundaki önerilere karşı çıkmıştır. 3 Nisan 1923 tarihli Meclis oturumunda Tunalı Hilmi Bey'in kadınların da nüfus sayımında sayılması için verdiği önerge şiddetli tartışmalara yol açmıştır. Tunalı Hilmi Bey daha önergeyi sunarken, diğer vekiller ayaklarıyla yere vurarak ve alkış tutarak, *“dinsel yasaya saygı gösteriniz”* diye bağırıp onu protesto etmişlerdir. Bunun üzerine Hilmi Bey şu konuşmayı yapmıştır: *“Ayaklarınızı vurmayınız! Baylar! Ayaklarınızla kutsal analarımızın ve kutsal bacılarımızın kafalarına vurmuş oluyorsunuz (...) Sizlerden analara, bacılara, kadınlara seçilme hakkı tanımanızı istemiyorum. Ben size analarımıza oy hakkı verelim demiyorum. Benim din yasasına saygım vardır. Müsaade edin arkadaşlar düşüncemi açıklayayım.”*²⁴³

Hilmi Bey'in bu konuşması işe yaramamış, protestolar devam etmiş ve meclis başkanı oturumu kapatmak zorunda kalmıştır. Yine bu görüşmeler sırasında Mustafa Kemal'e seçim yasası ile ilgili sonucu etkilemek üzere neden bir girişimde bulunmadığı sorulduğunda şu yanıtı vermiştir: *“Başarmak için zamanı ve zemini daima hesaba katmak lazımdır. O gün Meclis'te hava elverişli değildi.”*²⁴⁴ 1923 Meclisi'nde durum budur. Mustafa Kemal o günün meclisinde somut adımlar atmasa da kadınlar lehine, kadınları öven ve kahramanlıklarını öne çıkaran konuşmalar yaparak uygun zemini yaratmaya çalışmış, bunu en çok da katıldığı halka açık toplantılarda yapmıştır. 'İzmit Köşkü Görüşmeleri'nde gazetecilerin sorularını yanıtlarken Halide Edip'in bu meclisin kadınlara seçilme hakkı verip vermeyeceği sorusunu Mustafa Kemal şöyle yanıtlamıştır: *“Bu noktayı ben bazılarıyla konuştum. Buna henüz itiraz edenler vardır. Fakat evvel-ü ahir (eninde sonunda) olacaktır.”*²⁴⁵

---

²⁴³ Caporal, a.e., s. 688.

²⁴⁴ Caporal, a.e., s. 689.

²⁴⁵ Arı İnan, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları, TTK Yayınları, XVI. Dizisi, s. 44, Ankara, 1982, s. 85.

Kadın hakları ile ilgili reformlar bu koşullarda daha temkinli bir şekilde ilerlemiştir. İlk çalışmalar eğitim alanında yapılmıştır. 1923'te Mustafa Kemal *"Milletimizin, memleketimizin darülrifanları bir olmalıdır. Bütün memleket evladı, kadın ve erkek oradan çıkmalıdır."*²⁴⁶ diyerek eğitimin birliğini savunmuştur. 3 Mart 1924'te Hilafetin kaldırılmasıyla "Tevhid-i Tedrisat Kanunu" çıkarılmıştır. O gün meclisin dikkati ve tartışma odağı hilafetin kaldırılması olduğu için Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile ilgili bir tartışma yaşanmadan meclisten geçmiştir. Bu yasa ile medreseler kaldırılmış ve tüm eğitim kurumları Milli Eğitim Bakanlığına bağlanmış, eğitim devlet denetimi altına alınmıştır. Bu yasa ile kız erkek ayrımı yapılmadan ulusal ve laik eğitim anlayışı herkes için eşit ve geçerli kılınmıştır. Kadınların eğitimi için bundan sonraki en önemli adım ise eğitimin laikleştirilmesi, 1927'de din eğitiminin zorunlu olmaktan çıkarılması, 1931'de orta ve ilkokullardan kaldırılması olmuştur. Bu düzenlemeler kadınların gelenek ve dini kuralların etkisinden kurtularak birey özelliklerini kazanabilmesinde ve cinsler arasındaki ilişkinin laik normalara göre şekillenebilmesinde etkili olmuştur.²⁴⁷

Kadın hakları ile ilgili reformlarda atılan ikinci adım İsviçre Medeni Kanunu'ndan örnek alınarak düzenlenen "Medeni Kanun"un kabulü olmuştur. Medeni Kanun 17 Şubat 1926'da TBMM'de kabul edilip, 4 Ekim 1926'da yürürlüğe girmiştir. Dönemin ideologlarından olan Adliye Vekili (Adalet Bakanı) Mahmut Esat Bozkurt, *"Mevcutlar içerisinde İsviçre Yurttaşlar Yasası en etkin ve en demokratik olanı"*²⁴⁸ demiştir. Caporal da bu fikri şöyle destekler: *"Türkiye'nin İsviçre Yurttaşlar Yasasını benimsemesinin bir nedeni de, onun Mustafa Kemal ve yandaşlarının isteklerine en iyi yanıt veren bir yasa olmasıydı."*²⁴⁹ Burdan kasıt özellikle kadın haklarıyla ilgili yapılmak istenen reformlara yönelik en uygun yasa olmasıdır. İsviçre Medeni Kanunu, Avrupa'daki diğer yasalara göre de en kadınlar lehine olanıdır.

---

²⁴⁶ Afetinan, Atatürk ve Kadın Haklarının Kazanılması, s. 107.

²⁴⁷ Ediz, a.e., s. 136-137.

²⁴⁸ Caporal, a.e., s. 385.

²⁴⁹ Caporal, a.e., s. 385.

Osmanlı'da, Osmanlı Yurttaşlar Yasası niteliği taşıyan ve İslamiyet'in mezheplerine dayanan Mecelle hazırlanmış, fakat Mecelle'nin yetersizliği ortaya çıkmış ve 1917'de Hukuk-i Aile Kararnamesi çıkarılmıştı. Hukuk-i Aile Kararnamesi ile özellikle aile ile ilgili konular daha çağdaş bağlamda düzenlenmeye çalışılmıştır. Evlilik, çok eşlilik, boşanma gibi konular kadınların lehine çağdaş değerlerle düzenlenmiş olmasına rağmen İslam etkisi de devam etmiştir. Hilafet kaldırılmadan önce ise bu kararnameden de geriye gidilmiş, aile hukuku ve kadının ailedeki konumu üzerine tutucular İslami baskıyı arttırmıştır. Hilafetin kaldırılmasından sonra bu konuda düzenleme yapıp, ikiliği ortadan kaldırma ihtiyacı doğmuştur. Fakat bu ihtiyacın en önemli itici gücü yine kadınlar olmuştur. Başta Nezihe Muhiddin olmak üzere dönemin kadınları kadının ailedeki konumunun çağdaş değerlere göre yeniden düzenlenmesi için büyük mücadele vermiştir. Bu mücadele ilgili başlık altında daha ayrıntılı işlenecektir.

İhtiyaçlar ve mücadeleler sonucu ilan edilen Medeni Kanun'un yürürlüğe girmesiyle kişiler hukuku, aile, miras, eşya hukuku dini kurallar yerine laik hukuk kurallarına göre düzenlenmiştir. Aile üzerinde yasal anlamda dinin etkisi kaldırılmıştır. Medeni Kanun önünde kadın erkek eşitliği kabul edilmiştir. Bu yasa özellikle kadınların kazandığı haklar açısından Cumhuriyet aydınlanmasının en önemli hukuki devrimlerinden biri olmuştur. Kadınların yasalar önünde özgür ve eşit bireyler olarak kabul edilip, yurttaş olarak toplumsal ve kamusal alanda var olmasının önünü açmıştır.

Medeni Kanun, kadınların siyasal hakları kazanmasının önündeki engelleri de kaldırmıştır. Fakat Milli Mücadele döneminde miting meydanlarını dolduran, kürsülerde konuşmalar yapan, cemiyetler örgütleyen ve cephede savaşan Türk kadınları siyasetin içine zaten fiilen girmişti. Sırada siyasi haklarını yasalar önünde kazanmak vardı. Vatan için mücadele eden kadınlar, ulusun kurtuluşundan sonra hakları için de mücadele ettiler. O günün koşullarında sonuç elde etmek biraz daha zaman almış ve kadınların siyasal hakları elde etme süreci aşamalı şekilde ilerlemiştir. Çünkü hem meclisin hem de toplumun bu sürece hazırlanması gerekmiştir.

İkinci Mecliste kadınların siyasal hakları ile ilgili ilk görüşmeler 1924 anayasası tartışması sırasında yapılmıştır. Bazı milletvekilleri anayasanın 10. ve 11. maddeleri ile; “18 yaşını bitiren her Türk’ün milletvekili seçimlerine katılabileceği, 30 yaşını bitiren her Türk’ün milletvekili seçilebileceğini” öngördüğünü söyleyerek bu kapsamın içine kadınların da alınması gerektiğini kabul ettirmeye çalışmışlardır. Fakat karşıt görüşlüler 9. madde ile doğrudan seçim yasasına gönderme yapıldığını, seçim yasasında da kesin ve açık bir şekilde sadece erkeklerin seçme ve seçilme hakkı olduğunu belirterek kadınların bu kapsama alınmasını reddetmişlerdir. “Her Türk” sözcüklerinden yola çıkarak “öyleyse kadınlar Türk değil mi” diye soran vekillere karşı da bir oylanma yapılmış, “her Türk” yerine “her erkek” deyiminin kullanılması karara bağlanmış böylece kadınlara siyasi hakların tanınması ile ilgili tartışmalar aleyhte son bulmuştur.²⁵⁰ Kadınların siyasal haklarının mecliste yeniden gündeme gelmesi ise 1927 yılında “zorunlu askerlik hizmeti yasası” tartışmaları sırasında olmuştur. Bazı milletvekilleri kadınların Kurtuluş Savaşı’ndaki kahramanlıklarına vurgu yapmış ve kadınlara haklarının verilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu tartışmalar da olumlu sonuç vermemiştir.

1929 yılında Afetinan’ın kadın hakları konusunda taleplerle Mustafa Kemal’e başvurması sonrası, Mustafa Kemal kendisinden bu yasaların diğer ülkelerde nasıl uygulandığı konusunda bir araştırma yapmasını istemiş, Türk Ocakları da bu konuda devreye sokulmuştur. Bu araştırma sonrası Afetinan 3 Nisan 1931’de Ankara Türk Ocağı’nda “Kadınlar için genel oy” adıyla bir konferans vermiştir. Mustafa Kemal de bu konferansı özel olarak geniş bir çevrede örgütlemiş, bakanlar, milletvekilleri, basın, yabancı diplomatlar davet edilmiştir. Konferans ile kadın hakları konusunda bir kamuoyu oluşturulmaya ve erkeklerin görüşleri etkilenmeye çalışılmıştır. Mustafa Kemal’in isteğiyle konferans sonuçları Afetinan tarafından kitap haline getirilip basına ulaştırılmıştır.²⁵¹

---

²⁵⁰ Ediz, a.e., s. 147.

²⁵¹ Afetinan, a.e., s. 134-135.

Bu kamuoyu çalışmalarından sonra, ki kadınların bu konudaki mücadelesi ilgili başlıkta ışlenecektir, Başbakan İsmet İnönü ve İçişleri Bakanı şükrü Kaya 3 Nisan 1930’da TBMM’ne kadınların Ulusal Kurtuluş Savaşı’nda oynadıkları rolden uzun uzun bahsederek bir tasarı sunmuş, bu tasarının 23. maddesi ile 18 yaşını bitirmiş kadınlara yerel seçimler için seçme hakkı, 24. maddesi ile de 25 yaşını bitirmiş kadınlara seçilebilme hakkı getirilmiştir. Kadınlara bu hakkın tanınmasından sonra CHP ilk kez partiye kadın ye kaydetmeye başlamıştır.²⁵² 26 Ekim 1933’de ise kadınlara köy ihtiyar heyeti ve muhtar seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. Sonraki ve en önemli aşama ise milletvekili seçme ve seçilme hakkıdır. Mustafa Kemal bu konuda yakın çevresine fikirlerine açıkça beyan etmiş, demokratik cumhuriyet rejiminin en önemli işlerinden birinin kadınlara haklarını tanımak olduğunu ve artık zamanının geldiğini söylemiştir.²⁵³ Mustafa Kemal ve İsmet İnönü bu konu üzerinde çalışmış ve TBMM’ye sunulmak üzere kadınların genel seçimlerde oy kullanması, seçme ve seçilme hakkına sahip olması için bir önerge hazırlamışlardır. İsmet İnönü nergeyi sunmadan önce mecliste şu konuşmayı yapar:

“Türk kadınının hakkı olduğu yerden ayrılıp, bir ss gibi, memleket içine karışmaz bir varlık gibi bir köşeye konması Türk töresinin, Türk anlayışının zıddı olan bir usldr ki, onun (bu usln) Türk memleketinde yerleřmesi²⁵⁴, asırlarca geçirdiğimiz felaketlerin başlıcalarından ve esaslılarından birini teşkil eder. (...) Türk inkılabını, tarih anlatırken, bunun bir kurtuluş olduğunu en başta söyleyecektir. (...) Türk inkılabı denildiği vakit, bunun kadının kurtuluş inkılabı olduğu beraber söylenecektir.”

İsmet İnönü ve 191 vekilin verdiği değişiklik önergesi ile anayasasının 10. ve 11. maddeleri şu şekilde düzenlenmiştir: “22 yaşını bitiren, kadın erkek her Türk, milletvekili seçme hakkına sahiptir.”, “30 yaşını bitiren kadın erkek her Türk, milletvekili seçilebilir.”²⁵⁵ Anayasaya eklenen bir diğer madde de “kişiliği belli olmayan kimselerin oylarının kabul edilmeyeceği” idi. Böylece yüzün belirgin olması gerektiği için dolaylı olarak peçe yasağı da getirilmiş oluyordu. Tüm bu düzenlenmeler 5 Aralık 1934’de tamamlanmış, meclisteki 317 milletvekilinin 258’i olumlu, 53’ çekimser oy kullanmıştır. Oylamalar sonucunda kadınlar siyasal haklar

---

²⁵² Caporal, **a.e.**, s. 702.

²⁵³ Caporal, **a.e.**, s. 699.

²⁵⁴ Afetinan, **a.e.**, s. 131.

²⁵⁵ Caporal, **a.e.**, s. 704.

konusunda erkeklerle yasalar önünde eşit haklar elde etmişlerdir.²⁵⁶ TBMM'nin beşinci döneminde 8 Şubat 1935'de yapılan seçimlerde 18 kadın milletvekili olarak meclise girmiştir. 1 Mart 1935'de kadınlar ilk kez meclis çalışmalarına katılmıştır.

Türk kadınları Müslüman ülkeler içerisinde haklarını ilk kazanan kadınlar olmuştur. Aynı zamanda Fransa, İsviçre, İtalya gibi Batılı ülkelerdeki hemcinslerinden de önce siyasal haklarını elde etmişlerdir. Mustafa Kemal kadınların siyasal haklarını elde etmelerini milli hakimiyet anlayışı ile bir tuttuğunu şu sözleriyle açıklamıştır:

“İntihabın hakkolduğu nazariyesi, milli hakimiyetin ifadesidir; Milli hakimiyet istisnasız vatandaşların umumi heyetindedir. Buna binaen -sabiler ve delilerden başka- bütün vatandaşlar erkek ve kadın intihapta rey vermek hakkına maliktir. Milli hakimiyetin cinsiyet farkı gözetmeksizin, milletin bütün azasına ait olduğuna elbette şüpheye mahal yoktur. Bunda şüphe edenler demokrasi ve milli hakimiyetin ne olduğunu anlamaktan aciz kimselerdir. Milli hakimiyet cemiyetin yalnız bir kısmının lehine parçalanamaz.”²⁵⁷

Tarihsel sürece bakıldığında Türk kadınlarının uluslararası gelişmeler bağlamında modernleşme yönünde Tanzimat ile başlayan hak kazanımları, Meşrutiyet döneminde Türk uluslaşmasının etkisiyle o hakların genişlemesi ve dinin etkisinden bağımsızlaşmaya başlaması, o dönemde gelişen kadın hareketi, sonrasında kadınların Milli Mücadele'de cephede ve cephe gerisinde gösterdiği başarılar kadınları siyasallaştırmış, toplumda ve ailede de kadınlar lehine bir dönüşüm başlamıştır. Bu toplumsal dönüşüm ise siyasallaşan kadın mücadelesinin de tetiklemesiyle yasal kazanımları beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla bu süreç çok boyutlu bir süreçtir denilebilir. Uluslararası boyutu ve sosyo-ekonomik boyutları vardır. Ve elbette bu etmenleri tetikleyen, harekete geçiren bir kadın mücadelesi vardır. Bu tarihsel süreç bilimsel olarak değerlendirildiğinde etmelerin hiçbirisi yadsınamaz, aksine tüm etmenler birbiriyle bir bütünsellik içermektedir. Öyleyse Türk uluslaşmasının ve kadın hareketinin gelişim süreci bütünsel ve ortak neden-sonuç ilişkisine sahiptir. Kadınların bu yasal kazanımlardaki mücadelesi “Kadın Hareketi” başlığı altında ayrıntılı olarak işlenecektir.

---

²⁵⁶ Ediz, a.e., s 152.

²⁵⁷ Afetinan, Medeni Bilgiler, s. 88.

3.2.3. Çalışma Hayatında ve Toplumsal Hayatta Kadınlar

Kadınların çalışma hayatına aktif katılımında özellikle Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı sırasında erkeklerin cepheye gitmesiyle ortaya çıkan iş gücü ihtiyacı belirleyici olmuştur. Cumhuriyet Devrimi'nden sonra ise arka arkaya gelen savaşlar sonucu azalan nüfus, artan yoksulluk ve ekonomik kalkınma ihtiyacı kadın-erkek toplumun tamamını cinsiyet ayrımı yapmaksızın üretim için seferber etmeyi gerektirmiştir. Mustafa Kemal hem ekonomik kalkınma planları gereği toplumsal üretimi arttırabilmek hem de kültür devrimi bağlamında kadınların kamusal alanda eşit şekilde yer alması amacıyla kadınların erkeklerin yaptıkları iş alanlarında da görünür olması için çalışmalar yürütmüştür. Kamuoyunu bu konuda ikna edebilmek için konuşmalarında sık sık özel vurgular yapmıştır:

“Bir toplum, cinslerden yalnız birinin çağdaş gerekleri kazanmasıyla yetinirse, o toplum yarı yarıya güçsüz kalmış demektir. Bir millet ilerlemek ve medenileşmek isterse özellikle bu noktayı esas olarak kabul etmek zorundadır... İnsanlar dünyaya alın yazılarındaki kadar yaşamak için gelmişlerdir. Yaşamak demek faaliyet demektir. Bu nedenle bir toplumun bir organı faaliyette bulunurken, diğer bir organı hareket- siz kalırsa o toplum felçlidir. Bir toplumun hayatta çalışması ve başarılı olması için, çalışmanın ve başarılı olabilmenin bağlı olduğu bütün sebep ve şartları kabullenmesi gerekir. Bunun için, bizim toplumumuzda ilim ve fen lazım ise bunları aynı derecede hem erkek ve hem de kadınlarımızın kazanmaları lazımdır. Bu genel işbölümü arasın- da kadınlar kendilerine ait olan vazifeleri yapacakları gibi, aynı zamanda toplumun refahı, mutluluğu için çok gerekli olan genel çalışma hayatına da gireceklerdir. Kadının ev işleri çok küçük ve önemsiz bir vazifedir.”²⁵⁸

Kadınların aktif çalışma yaşamına girmesinde 1924 yılında kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu çok etkili olmuştur. Kadınların erkeklerle aynı eğitim imkanları ile buluşması onların meslek hayatına girmelerini de kolaylaştırmıştır. Yükseköğretim kurumlarından mezun olan kadınlar daha önce Osmanlı'da giremedikleri meslek dallarına dahil olmuşlardır. Kadınlar da bu konuda kendilerine kamuoyu yaratmışlardır. Dönemin öncü kadınlarından Sabiha Sertel 1924'ten itibaren yazmaya başladığı Resimli Ay dergisinde kadınların çalışması gerektiğine ilişkin yazılar kaleme almış, başarılı olan “rol model” Türk kadınlarına sütunlarında yer vererek bu konuda bir kamuoyu oluşturulmasına katkı sağlamıştır.²⁵⁹

²⁵⁸ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, 1952, s.84-85.

²⁵⁹ Serpil Sancar, Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti, İletişim Yayınları, 2012, s. 111.

Kadınların çalışma hayatına girişini düzenleyen diğer önemli yasal düzenlemeler ise 1926 yılında Memurun Kanunu ve Medeni Kanun ile yapılmıştır. Memurun Kanunu’nda “*Kadınların memur ve müstahdem olmaları caizdir. Ne gibi memuriyet ve hizmetlerde istihdam edilecekleri her vekâletin memurlarına ait kanunlarında tespit olunur*”²⁶⁰ maddesi ile kadınlar memur olma hakkını kazanmışlardır. Medeni Kanun’un 159. maddesi ile ise evli kadınların çalışma yaşamı düzenlenmiştir. Fakat “Karı koca mallarını idare için hangi usulü kabul etmiş olursa olsun karı, kocanın sarahatten veya zımnen müsaadesi ile iş veya sanat ile iştigal edebilir” ifadeleri ile düzenlenen madde kadına tam bir serbestlik sağlamamış, evli kadının çalışma iznini erkeğin iznine bağlamıştır.²⁶¹ 1930 yılında kabul edilen Umumi Hıfzıssıhha Kanunu²⁶² ile ise hali hazırda iş hayatının içerisinde bulunan kadınların çalışma koşulları güvence altına alınmıştır. Kanunun 155. maddesi, çalışan kadınların özlük hakları ile ilgili koruyucu bir düzenleme getirmiş, “İşçiler Hıfzıssıhhası” bölümünde kadınların çalışma süreleri ve koşulları ile ilgili hükümler belirtilmiştir. Kadının çalışma hayatına ilişkin müspet yönde düzenlemeler getiren yasa ise 1936 İş Kanunu’dur.²⁶³

Hem eğitimle ilgili hem de kadınların iş yaşamında yer almasıyla ilgili düzenlemeler olumlu sonuçlar vermiştir. Örneğin İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nden mezun olan Süreyya Ağaoğlu 1928 yılında Türkiye’nin ilk kadın avukatı olarak çalışmaya başlamıştır. İstanbul Konservatuarı’ndan mezun olan Semiha Berksoy ise 1934 yılında kariyerine başlayarak Türkiye’nin ilk kadın opera sanatçısı olmuştur. 1935’te Türk Hava Kurumu’nun Türk Kuşu Sivil Havacılık Okulu’na giden Sabiha Gökçen, 1936 yılında ilk defa motorlu uçak kullanmış ve Türkiye’nin ilk kadın savaş pilotu olmuştur. 1937 yılında Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi’nden mezun olan Sabire Aydemir Türkiye’nin ilk kadın veteriner hekimi olmuştur. Sadiye Hanım 1930 yılında, bugün Artvin ili Yusufeli ilçesine bağlı Kılıçkaya Beldesinde

²⁶⁰ Resmi Ceride, 31 Mart 1926, s.336., akt. Gül Çakır, “Atatürk Döneminde Çocuk, Kadın ve Aile Algısı, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2019, s.193.

²⁶¹ Medeni Kanun için bakınız, Resmi Gazete, 4 Nisan 1926, No:339

²⁶² Umumi Hıfzıssıhha Kanunu için bkz.TC. Resmi Gazete, 6 Mayıs 1930 Salı, Sayı:1489, Kanun Numarası:1593, Kabul Tarihi 24/4/1930, s. 8903.

²⁶³ 3008 Numaralı İş Kanunu için bkz. TC. Resmi Gazete, 15 Haziran 1936, S.3330, s.6621-6644.

belediye başkanı seçilerek, Türkiye'nin ilk kadın belediye başkanı olmuştur. 1925 yılında göreve başlayan Suat Berk ise Türkiye'nin ilk kadın sulh hakimi olmuştur.

Bu örnekler kamuoyunda pek çok meslek alanında “erkek işi” algısının değişmesini, erkeklere atfedilen işlerde kadınların da başarılı olabileceği algısının oluşmasını sağlamıştır. Kadınların nitelikli iş kollarında yer almasının da önünü açmıştır. Akşam gazetesi 28 Nisan 1933 tarihli sayısında mühendis bir kadınla yapılan mülakata yer vermiş, burada konuşan kadın mühendis kadınların bu süreçte kendilerine önem verdiklerini, tek vazifelerinin annelik olmadığını ifade etmiştir. Yine Akşam Gazetesi 1 Ağustos 1932 tarihli sayısında “26 yaşında, 500 ameliyat yapmış kadın operatör” başlıklı yazıda Doktor Suat Rasim hanımdan söz etmiştir.²⁶⁴

Bu gelişmelere rağmen kamuoyunda erkekler tarafından kadınların farklı meslekleri yapmasına ilişkin tepkiler de gelişmiştir. Örneğin edebiyatçı-romancı Hüseyin Rahmi Bey, kadınların çalışma yaşamında yer aldığı mesleklere dair sert eleştiriler dile getirmiş, “*Türk kadınları avukatlığa, mübaşirliğe, şoförlüğe, polisliğe, pehlivanlığa dahi kalkışıyordu*” diyerek kadınların hem şeklen hem de mesleki açıdan erkekleştğini ifade etmiştir.²⁶⁵ Bu tepkilerin önemli bir sebebi de kadınların erkeklerin işlerini ellerinden alacakları korkusudur. Bu korkuya kadınlar Vakit Gazetesi’ndeki bir yazıda şöyle cevap vermiştir: “*Erkekler müsterih olunuz! Kadınlar işlerinizi almayacaklar*”.²⁶⁶ Kadınlar kamusal alana çıksalar dahi annelik-eşlik gibi eviçi rollerin yansımaları bulundukları meslek alanlarında da devam etmiştir. Bu yargıları ve cinsiyetçi normları kırabilmek için yoğun mücadeleler vermiş, ev içi rollerin kamusal alandaki bir yansıması gibi görülen öğretmenlik mesleği dışında da kendilerini kabul ettirebilmek ve kanıtlayabilmek için iki kat fazla çaba göstermişlerdir.

²⁶⁴ Gürhan Yellice, Erken Cumhuriyet Döneminde Türk Kadını Modernleştirme Girişimleri, Türk ve Dünya Basını (1926-1934), Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı, Bahar 2018, Sayı 24, s. 335.

²⁶⁵ Yellice, a.e., s. 336.

²⁶⁶ Vakit Gazetesi, 1 Nisan 1930, s. 4.

Bir yandan modernleşme hareketi ve kültür devrimi diğer yandan kadınların eğitim ve çalışma hayatına aktif katılımı ve yasal kazanımları toplumsal yaşamda da kadınlar lehine yeni değişimleri ve dönüşümü beraberinde getirmiştir. Yasal anlamda erkekle eşit haklar elde eden, kamusal alana çıkan kadınlar peçe ve çarşafı kısa sürede terk etmiştir. Kılık kıyafet değişikliği sonrası kadınlara gelen saldırılara da hükümet karşı koymuştur. Falih Rıfkı Atay bu durumu şöyle belirtir: “*En ücra Anadolu kasabasında şapka ile gezen hanım öğretmene ve bucak müdürü eşine hiç kimsenin yan bakmaya cesareti yoktu.*”²⁶⁷ Kadınların giyim-kuşamındaki değişimin en önemli sebeplerinden biri de Kemalizmin yaratmaya çalıştığı modern, çağdaş ulus devletidir. Siyasi devrimi bu doğrultuda kültür devrimiyle beslemeye çalışan Kemalistler yeni Türkiye’nin tüm dünyaya çağdaş bir imaj sergilemesine de özen göstermişlerdir. Bu bağlamda erkekle eşit, özgür ve modern Türk kadını modeli yaratılmaya çalışılmıştır. Şirin Tekeli Kemalizmin bu hedefini şöyle tarif eder:

“Mustafa Kemal ve onu destekleyenler için kadın hakları uygar dünya ile aynı düzeye gelmiş olmanın simgesi idi, daha da önemlisi teokratik Osmanlı devletine geri dönüşü olanaksız kılacak olan, din hegemonyasını temelinden yıkmaya yönelik en etkin bir politik ideolojik adımdı. (...) Kadını dinin etkisinde kurtarmak, dinin yüzyıllardır kadına empoze ettiği, peçeyi ve çarşafı kaldırmak, din otoritesine indirilecek en büyük darbeydi.”²⁶⁸

Gerçekten de Tanzimat’tan beri kadın meselesi gelenek-modern çatışmasının en önemli unsuru olmuştur. Fakat Tanzimat’ın uzlaşmacı tutumu karşısında II. Meşrutiyet’ten itibaren bu konu Türk uluslaşmasının ve bu bağlamda gelişen laiklik anlayışının temel meselesi haline gelmiş, Meşrutiyet döneminde kadın meselesinde daha radikal ayrışmalar yaşansa da Cumhuriyet Devrimi ile kadının toplumsal konumu laiklik ekseninde gericiliğe karşı verilen mücadele bağlamına oturtulmuştur. Mustafa Kemal toplumu kadının bu konumuna alıştırmak için konuşmalarında kadınların kimliksizleştirilmesine karşı tutumunu açıkça vurgulamıştır:

“Kimi yerlerde kadınlar görüyorum ki, başına bir bez ya da pestemal ve de buna benzer şeyler atarak yüzünü gözünü gizler ve yanından geçen erkeklere karşı arkasını çevirir, ya da yere oturarak yumulur. Bu davranışın anlamı, kavramı nedir? Efendiler! Uygur bir ulus

²⁶⁷ Falih Rıfkı Atay, Babanız Atatürk, Pozitif Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 133.

²⁶⁸ Tekeli, a.e, 1982, s. 209.

anası, ulus kızı bu garip şekle, bu vahşi görünüşe girer mi? Bu hal ulusu çok gülünç gösteren bir görünümdür. Hemen düzeltilmesi gereklidir.”²⁶⁹

Mustafa Kemal’in bu tutumuna rağmen hükümetin fese karşı yasal yollardan başlattığı değişiklik, peçe için yapılamamıştır. Fakat buna rağmen kıyafet devrimi en çok kamusal alana açılmaya başlayan kadınları etkilemiştir. Bununla birlikte kentli kadınlar salonlarda, eğlencelerde, caddelerde peçesiz bir şekilde erkeklerle yan yana bulunmaya başlamışlardır. Nilüfer Göle bu değişimin niteliğini şöyle yorumlamaktadır: “*Şapka ile Osmanlı kimliğinden sıyrılacak olan Türkler, kadınların peçe ve çarşafı atmalarıyla da dini otoritenin, şeriatın sınırladığı mahrem yaşam dairesini kırmaktaydılar.*”²⁷⁰

Kadının sokaktaki yaşamına ilişkin bir diğer önemli gelişme de vapur, tramvay gibi toplu taşıma araçlarındaki erkek ve kadınları ayıran perdelerin kaldırılmış olmasıdır. Bu karar bile Meclis’ten çıkarken “*Müslüman bir Cumhuriyetle bağdaşmayacağı*” gerekçesiyle yoğun tartışmalara yol açmıştır.²⁷¹ Kültür devrimi ile halkevlerinin de aracılığıyla toplumsal cinsiyete göre bölünen alanlar değiştirilmeye çalışılmış, kadın ve erkeklerin toplu ve karışık olarak bir arada bulunabilecekleri etkinlikler, toplantılar, kongreler düzenlenmiştir. 1925’te ilk defa İzmir’de, ardından İstanbul ve Ankara’da Mustafa Kemal’in bilgisi dahilinde kadınlı erkekli danslı toplantılar düzenlenmiştir. Mustafa Kemal bu toplantılarda bizzat dans etmiş ve çevresindeki katılımcıların da dans etmesini teşvik etmiştir.

Tüm bu değişimler kırsal kesime daha geç ulaşmaktadır. Falih Rıfkı Atay köylü kadınların durumunu anılarında şöyle anlatmaktadır:

“Mustafa Kemal büyük bir realisttir. Köy kadını zorlanmamıştır. Devrimlerinde, evrimciliğe bıraktığı tek şey belki de budur. Köyde çok eşliliğe dahi göz yummuştu. Köy kadınının kurtuluşu, iktisat ve terbiye şartlarının tamamlanmasına bağlı kalmıştır. Tarlada çalışan kadın nihayet hür olur. Nihayet bütün haklarını alabilir. Kadın davasında tehlike harem kişiliğidir.”²⁷²

²⁶⁹ Afetinan, Düşünceleriyle Atatürk, s. 258.

²⁷⁰ Nilüfer Göle, Modern Mahrem, Metis Yay., İstanbul, 2004, s. 87.

²⁷¹ Unat, a.e., 1982, s. 14.

²⁷² Atay, Çankaya, Pozitif Yayıncılık, 2009, s. 412.

Cumhuriyet döneminin yeni bir ulus ve yeni bir toplum inşası sürecinde kadına önemli rol ve görevler yüklenmiştir. Bu süreç aynı zamanda yeni bir kadın kimliğinin oluşum sürecidir. Kadınlar bir yandan ulusun kalkınması için biyolojik kimlikleri ile ve annelik rolü ile öne çıkarılmış fakat diğer yandan çağdaşlaşma eksenindeki normlar gereği yasal ve sosyal düzenlemeler ile özgür ve eşit kadın imgesi yaratılmaya çalışılmıştır. Bu imge daha çok kentli kadınları kapsarken köylü Anadolu kadını ise bu imgenin dışında kalmış, köylü kadının iktisadi bağlamda üretim içerisinde dönüşümü gerçekleşmiştir. Nira Yuval-Davis ulus oluşumu ve kadınlık imgesi arasındaki bu bağlamı şu genelleme ile açıklamaktadır:

“Uluslaşma süreci kendine özgü “kadınlık” ve “erkeklik” kavramlarını içermektedir. Milletleri, biyolojik, kültürel ve sembolik olarak yeniden üreten kadındır. Milletlerin biyolojik üreticileri olma rolü yanında kadınlar, milletlerin kültürel oluşumunda, vatandaşlık hakları ve yükümlülükleri yoluyla milletin sivil oluşumunda da önemli rollere sahiptirler”²⁷³

Fakat uluslaşma ve kadın arasındaki bu çıkarın karşılıklı olduğu, uluslaşma sürecinin kadınların yurttaşlık hakları talebini ortaya çıkardığı, aynı zamanda kadınları geleneklerin sınırları içerisine hapseden dinsel cemaatleri, alışkanlıklarını ve kurumları dönüştürdüğü ve bu bağlamda kadınların konumlarını onların lehine değiştiren bir toplumsal dönüşüme yol açtığı yadsınamaz tarihsel bir gerçekliktir.

3.2.4. Kadın Hareketi

Cumhuriyet dönemine ilişkin kadın hakları ile ilgili yürütülen tartışmalarının en önde geleni, kazanımlar konusunda kadınların katkılarının olup olmadığıdır. Bu konudaki yaygın resmi görüş; bu hakların Kemalist erkekler tarafından talep olmaksızın kadınlara verildiği ve kadınların kendi haklarının bilincinde olmadığıdır. Afetinan bu konu hakkındaki görüşlerini şöyle dile getirmektedir: “*Türkiye’de kurulmuş olan kadın teşekkülleri, diğer memlekelerde olduğu gibi, bir siyasi hak iddia etme ve bu bakımdan mücadeleye girişme yolunu tutmamışlardır. (...) İstiklal Savaşı sırasında yine kadınlarımız tarafından siyasi bir hak isteği ortaya atılmamıştır.*”²⁷⁴ Bir diğer görüş ise Cumhuriyet’in bir “erkek modernleşme projesi” olduğu ve

²⁷³ Nira Yuval-Davis, Cinsiyet ve Millet, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 19.

²⁷⁴ Afetinan, Atatürk ve Türk Kadını, a.e., s. 127.

kadınların bu projede araçsallaştırıldığıdır. Yeşim Arat bu görüşü şöyle ifade etmektedir: *“Erkekler kendi modernleşme projeleri çerçevesinde kadınların rollerini yeniden tanımlamayı amaçları için uygun bulmuş olabilirlerdi; ama en azından kadınların önemlice bir bölümü değişikliklerden yararlandı ve bunları şevkle uyguladı.”*²⁷⁵

Halbuki önceki başlıklarda ayrıtalandırıldığı üzere Türk kadınları tam aksine Kurtuluş Savaşı’nda bir yandan vatan için mücadele ederken diğer yandan haklarını aramış, siyasi haklar talep etmeye başlamış, ilk kez kürsülere çıkmıştır. Kadınların Milli Mücadele dönemindeki örgütçü faaliyetleri tam da büyük bir siyasi dönüşüm içinde olduklarının, bizzat siyasileştiklerinin göstergesidir. Bunun da ötesinde siyasi talebi olmadığı iddia edilen Cumhuriyet döneminin kadınları Nezihe Muhiddin öncülüğünde siyasi haklarını kazanabilmek için 15 Haziran 1923’te bir kadın partisi olan “Kadınlar Halk Fırkası”nı kurmuşlardır.

Bu başlık altında ilgili iddialara karşı dönemin kadın hareketinin rolünü, bilincini ve başarılarını gösteren olgular sunulacaktır. Ayrıca hakların “kazanılmadığı, bahşedildiği” yönündeki iddiaların tarih dışılığı ve indirgemeciliği tartışılacaktır. Türk kadınlarının Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e uzanan süreçte başlattıkları sorgulama, Milli Mücadele döneminde daha da siyasileşmiş, Cumhuriyet döneminde ise çok daha bilinçli ve dönüştürücü bir hal almıştır. Cumhuriyet dönemi kadınlarının haklarını kazanmasında bu tarihsel süreklilik göz ardı edilmemelidir.

Kadınların Cumhuriyet dönemindeki yasal kazanımlarında, o dönemin kadınlarının mücadelesinin etkisi olduğu kadar önceki dönemden gelen tarihsel birikimin de etkisi vardır. Hatta bu kazanımlar büyük ölçüde toplumsal, ekonomik ve siyasal dönüşümlerin ve bu dönüşümlerin bir parçası olan kadın hareketinin bir sonucudur. Şüphesiz Cumhuriyet dönemi pek çok alanda olduğu gibi kadın hakları açısından da köklü değişikliklerin gündeme geldiği bir dönemdir. Fakat tarihselliği ve

---

²⁷⁵ Yeşim Arat, “Türkiye’de Modernleşme Projesi ve Kadınlar”, Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik, Haz. Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, s. 88.

öznenin rolünü yani kadın hareketini yadsıyarak yapılan “kadınlara bahşedilen haklar” şeklindeki yorumlar indirgemecidir, tarih dışıdır ve hatalıdır. Türk kadını Osmanlı’dan Cumhuriyet’e hem ulus çıkarları için hem de kendi hakları için mücadele etmiştir. Literary Digest dergisi o dönem Türk kadınlarının temel haklarını kazanmasını şöyle yorumlamıştır: “*çağdaş tarihin en olağanüstü olgusu diye tanımlanabilecek yeni kadının bugünkü Türkiye’de çok söyleyeceği var. (...) (ve bunun nedeni olarak) yalnızca sultansız Cumhuriyet’in yasalarını değil, Türk kadınlarıyla ilgili canlı kamuoyunu ve bizzat Türk kadınlarını hesaba katmalıyız.*”²⁷⁶

Gerçekten de Türk kadınlarının pek çok Batılı ülkeye göre yasal haklarını daha erken elde etmeleri özellikle 1908 Devrimi ile başlayan ve Cumhuriyet Devrimi’ne uzanan Türk Devrimi sürecinin dönüştürücülüğünü ve bu süreçte gelişen kadın hareketinin ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. Hatta Türk kadınlarının yasal kazanımları, Kurtuluş Savaşı’ndaki başarılarının ardından Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte daha da erken gelebilirdi. Fakat genç Cumhuriyet’in önderleri gericilerle mücadele içerisinde oldukları için kadın hakları ile ilgili bu süreci daha alıştırarak ve yer yer tavizler vererek yürütmüşlerdir. Bu süreci hızlandıran ise Cumhuriyet’in aydınlık yüzü olan kadınların yine kendi hakları için verdikleri mücadele olmuştur.

Başarıya ulaşan bu mücadelelerden biri Medeni Kanun konusunda verilmiştir. Medeni Kanun’un öncülü olan Hukuk-i Aile Kararnamesi (1917), 19 Haziran 1919’da Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından yürürlükten kaldırıldıktan sonra Cumhuriyet döneminde Kemalistlerin azınlıkta olduğu ve dincilerin çoğunluğu oluşturduğu 1921 Meclisi de Kararname’nin ilerisinde adımlar atamamıştır. 1923 Meclisi’nde ise borçlanmada cinsler arası eşitlik gibi bazı konularda değişiklikler yapılmaya çalışılsa da bu tasarılar reddedilmiştir. Buna rağmen Medeni Kanun ile ilgili bazı öneriler ve tartışmalar yapılmaya devam edilmiştir.

---

²⁷⁶ “Unveiled “New Roman” Among the Turks”, The Literary Digest, Cilt: 82, 30 Ağustos 1924, s. 32., akt. Yaraman, a.e., s. 132.

1924 yılında kadınlar kendileri ile ilgili ama kendileri dışında yürüyen bu tartışmaya müdahil olmuş, Cumhuriyet dönemi kadın önderlerinden olan Nezihe Muhiddin'in çağrısı ile İstanbul Türk Ocağı binasında toplanmışlardır. Toplantıyı açan Hikmet Arif Hanım; *"Türkiye'de kadının durumunun karanlık bir tablosunu çizdi ve erkeğin hükmedici tavrını kınadı. (...) Erkeğin bu tavrı takınmasından büyük çoğunluğuyla kadınların sorumlu olduğunu ileri sürdü."*²⁷⁷ Ondan sonra söz alan Azize Hanım'a göre ise "erkeklerin kadınlara reva gördüğü tiranlık uzun zamandan beri alışkanlığın verdiği bir güce dönüşmüştü ve erdem maskesine sığınarak kendini göstermekte idi."²⁷⁸ Toplantıda farklı fikirler etrafında tartışma yürütülmesine karşın Aile Hukuku tarasırısını incelemek üzere bir komisyon kurulmuş; Halide Edip, Nezihe Muhiddin, Nakiye Hanım, Selma Hanım, Azize Hanım, Sabiha Zekeriya Hanım, Rezzan Emin Hanım, Aliye Esat Hanım, Nigar Şeki Hanım ve Naciye Faham Hanım komisyonda yer almıştır.²⁷⁹ Bu toplantı kamuoyunda da geniş ilgi uyandırmış, ertesi gün gazetelerde konuya ilişkin tartışmalar yer almıştır. Bu tartışmalarda toplantıyı olumlayanlar olduğu kadar bunun erkeklerin marifeti olduğunu söyleyenler çıkmıştır. Halide Edip bu suçlamalara *"Ocak'ta içtima eden hanımlar hiçbir efendinin telkin ve ilhamıyla değil kendi arzularıyla içtima etmişlerdir."*²⁸⁰ diyerek yanıt vermiştir. Yine Tevhid Gazetesi'nde çıkan bir yazıda *"İstanbul hanımları çaylara gider, modaya meraklı, dans eder birtakım mahlukat olduğu için taşranın başı örtülü, memleketin bütün yükünü omuzlarında taşıyan kadını temsil edemez."* diyerek toplantı ve kadınlar küçümsenmiş, Halide Edip ise şöyle cevap vermiştir; *"Çaylara gitmek, modaya meraklı olmak, hatta dans etmek bir kadının memleketine ait mesaide ciddi düşünemeyeceğini ifade etmez. Memleketin bütün yükünü aziz omuzlarında taşıyan taşra kadını ekseriyetinin menfaat ve hakkını dahi şehirlerdeki münevver kadınlar tetkik ve müdafaa edeceklerdir."*²⁸¹

Bu yanıt, Türk kadın hareketinin kendi sorunlarını kolektif olarak tartışmaya başladığını, haklarını arama konusundaki kararlılığını ve erkeklerin küçümseyici

---

²⁷⁷ Caporal, **a.e.**, s. 359.

²⁷⁸ **A.e.**, s. 359-360.

²⁷⁹ **A.e.**, s. 361.

²⁸⁰ H. E. Adıvar, "Hanımların Maksudı Nedir", Akşam, 9 Şubat 1340, akt. Yaraman, **a.e.**, s. 141.

²⁸¹ **A.e.**, s. 143.

ithamlarına karşı özgüvenli duruşunu sergilemekte, aynı zamanda dönemin öncü kadınlarının bu hareketin niteliğinin toplumsal dönüşümleri tetiklemesi sonucu niceliği de beraberinde getireceği bilincini kazandığını göstermektedir. Kadınların bu bilince sahip olması ve bunu göstermesi kamuoyunda ilgi uyandırmış, kadınlar lehine bir dönüşüm başlatmış ve Kemalist önderliği de adım atma noktasında hızlandırmıştır. Nitekim 1926'da Medeni Kanun kabul edilmiştir. Medeni Kanun'un kabulü üzerine haklarını alma konusunda başarılı olduklarını gören kadınlar, çeşitli konularda kamuoyu oluşturmaya devam etmiş ve nihayetinde de karar mekanizmalarında yer alma gerekliliği bilincine ulaşmışlardır. Sırada kadınlar için siyasal hakların kazanımı vardır.

Siyasal hakların Türk kadınının gündemine daha 1919 yılında girdiği görülmektedir. Vakit gazetesi toplumdaki tartışmaları yansıtmak üzere *"Türk Kadınlarına İntihap Hakkı Verilmeli mi?"* başlığı altında Halide Edip ve Nakiye Hanım ile bir röportaj yapmıştır.²⁸² Halide Edip bu röportajda siyasal hakları yakın gördüğünü fakat bunun için kadınların da çalışması gerektiğini vurgulayarak, toplumun da bu duruma yabancı olmadığını belirtmiştir. Ayrıca kadınların eğitimsiz olmaları sebebi ile siyasal haklardan mahrum bırakılmaları üzerine öne sürülen tezlere; *"Kadınlar intihab haklarını erkekler kadar iyi kullanacaklar. (...) çünkü ekseriyeti nazarı itibare alırsak okuyup yazmayı bilen erkeklerin adedi kadından pek fazla olmayan bir memleketin mesuliyeti erkek olduğu kadar kadına da aittir."*²⁸³

1920 yılında Bakü'de toplanan Birinci Doğu Halkları Kurultayı'na dönemin öncü kadınlarından Naciye Hanım katılmış, kurultayda söz almış ve Türk kadınları adına şu talepleri dile getirmiştir:

- “1. Haklarda tam eşitlik
2. Erkeklerle aynı ünvanda, uygulandığı her kurumda genel veya mesleki eğitim görmek.
3. Evlilikte kadın ve erkek haklarında eşitlik. Çokeşliliğin kaldırılması.
4. Kadının tüm idari işlere ve tüm yasama işlerine çekincesiz kabulü.
5. Tüm şehir ve köylerde kadın hakları koruma komitelerinin örgütlenmesi.”²⁸⁴

²⁸² “Türk Kadınlarına İntihap”, akt. Yaraman, **a.e.**, s. 147.

²⁸³ “Türk Kadınlarına İntihap”, **a.e.**, s. 148.

²⁸⁴ Bakû Birinci Doğu Halkları Kurultayı, Belgeler I, Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık LTD A.Ş.

Naciye Hanım, konuşmasında Doğu toplumlarının geri durumunun kadınlara insan olarak eşit yasal haklar tanınmamasından kaynaklandığını belirtmiştir.²⁸⁵ 1921 yılında ise ilk kez Türkiye’de TKP’li kadınlar ideolojik bir çerçevede 8 Mart Dünya Kadınlar Günü’nü kutlamışlardır.

18 Nisan 1923’te Vakit Gazetesi’nde kadınların siyasal hakları konusunda bir anket başlatılmıştır. Anketin yanıtlarında ise çoğunluğun kadınlara seçme-seçilme hakkı tanınmasını istediği görülmektedir. Nezihe Muhiddin, aynı gazetenin 6 Haziran tarihli sayısında bu tartışmaya şöyle katılmaktadır:

“Fedakar erkeklerimiz memleket için kanlarını akıtırken, Anadolu’nun asil kadını, ele kazma kürek alarak çocuklarının nafakasını temin etti; onunla da kalmadı aziz toprağını tehlikede görür görmez tüfeğini omuzlayıp hududa koşarak bu vatanın sadık ve hakiki evlatları olduğunu ispat etti. Cemiyetimizin her bir uzvunda bariz ve fiili bir rolü olan kadınlarımız siyasi haklarından da istifade etmeye hak kazanmıştır.”²⁸⁶

15 Haziran 1923 tarihinde ise Nezihe Muhiddin önderliğinde siyasal hak mücadelesi için Kadınlar Halk Fırkası kurulmuştur. Nezihe Muhiddin kadınsız inkılap olmayacağını belirterek, kadınların ulusal inşa sürecine katılmalarının inkılapların tamamlanması için ön koşul olduğunu söylemiştir.²⁸⁷ Kadınların Cumhuriyet yönetimine katılımı ve kadın hakları yönünde toplumsal dönüşümün sağlanması için mücadele etmiştir. Bu mücadeleyi hem ulusal mücadele hem de kadınların mücadelesi olarak görmüş, kadının kurtuluşu ile ulusun kurtuluşunu aynı temelde ele almıştır. Bu bağlamda Cumhuriyet dönemi kadın hareketine önderlik etmiştir. Nezihe Muhiddini dönemin kadınlarının yüksek bir siyasi bilince sahip olduklarının kanıtıdır, çünkü daha Halk Fırkası kurulmadan, Kadınlar Halk Fırkası’nın kuruluşuna önderlik etmiş, o kapatıldığında ise 1924’te Türk Kadın Birliği’ni kurmuştur.²⁸⁸ Nezihe Muhiddin Kadınlar Halk Fırkası’nın kuruluş amacını şöyle ifade etmektedir: “*Amacımız Türkiye’de kadın ve erkeğin toplumsal, ekonomik ve siyasal eşitliğidir. İlk sağlamak*

---

²⁸⁵ A.e.

²⁸⁶ Nurşen Persentili, Türk Kadınlar Birliği 1923-2013, Doksan Yıllık Örgütlü Mücadele, Karınca Yayınları, Ankara, 2013, s. 42.

²⁸⁷ Çakır, Siyasal Yaşama Katılım Mücadelesinde Türk Kadını, Kadınlar ve Siyasal Yaşam, İstanbul, 1991.

²⁸⁸ Persentili, a.e, s. 33-34.

istediğimiz kamu yaşamına katılımın hareket noktası olarak, kadınlara oy hakkıdır. Biz seçme ve seçilme hakkı istiyoruz.”²⁸⁹ Nezihe Muhiddin ve arkadaşları, kadınların hem toplumsal yaşamda hem çalışma yaşamında erkeklerle eşit bir statüye sahip olması hem de siyasi ve yasal anlamda erkeklerle eşit haklar elde etmesi için Kadınlar Halk Fırkası’nı kurmuşlardır. Bunu aynı zamanda Cumhuriyet’e hizmet etmenin ve yurttaşlık görevlerini yerine getirmenin bir aracı olarak görmüşlerdir. Fakat aynı tarihlerde Mustafa Kemal ulusun tamamını kapsayacak Halk Fırkası’nı kurmaya hazırlanmaktadır. Mustafa Kemal ve Cumhuriyet önderleri toplumu cinsiyet esasına göre bölen bir partinin uygun olmayacağı ve tüm toplumun tek bir parti etrafında birleştirilmesi gerektiği kanısında idiler. Dolayısıyla kadınlara faaliyetlerini siyasi parti olarak değil, cemiyet düzeyinde südürmeleri önerilmiştir. Nezihe Muhiddin bu durum üzerine 7 Şubat 1924’te Türk Kadın Birliği’ni kurmuş, ilk senelerde kapatılma tehlikesi sebebiyle tüzüğüne siyasi içerikli maddeleri eklemese de 1927’de yenilenen tüzükte Birliğin hedefleri arasına kadınların siyasi haklarının sağlanması eklenmiştir.²⁹⁰

Türk Kadın Birliği’nin tüm Türkiye’de şubeler aracılığıyla örgütlenmesi kararı alınmıştır. Birliğin üye sayısı ilk 3 ayda 400’e çıkmıştır. Yeni tüzük doğrultusunda kadınların düşünce hayatında ve sosyal toplumsal hayattta medeni bir mevkiye erişmesi için çalışmalar yapılmıştır. İlk olarak Hukuk-i Aile Kararnamesi’nin kadınlar lehine değiştirilmesi ve Medeni Kanun’un kabulü için çalışmalar yapılmış, kabul edildikten sonra ise kadınların Medeni Kanun’dan kaynaklı haklarını tanıması ve kullanabilmesi için eğitimler verilmiştir. Kadınları çalışma hayatına yönlendiren kurslar açılmış, sürücü ehliyeti alınması, kadın polis ve gardiyanlar yetiştirilmesi vb. konularda talepler geliştirilmiştir. Dikiş kursları açılmış, kadınlar modern tarzda giyime özendirilmiş, yerli malı kullanımının teşvik edilmesi için kampanyalar düzenlenmiştir.²⁹¹

---

²⁸⁹ Yaraman, **a.e.**, s. 151.

²⁹⁰ Toprak, Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm, s. 461.

²⁹¹ Persentili, **a.e.**, s. 51-53.

Nezihe Muhiddin bu faaliyetlerin yanı sıra, siyasi hak mücadelesinden vazgeçmiş değildir. Kendi parasal olanaklarıyla 1925 yılının Temmuz ayında Türk Kadın Yolu dergisini çıkarmaya başlamış, bu dergide siyasal hakları gündeme getirmiştir. Nezihe Muhiddin derginin amacında “*Türk kadınının tam bir vatandaş mertebesine ulaşması için faaliyette bulunduklarını*” açıklamaktadır.²⁹² Kadınlar bu dergide yasalar karşısında eşit olan ve her vatandaş gibi vergi vermek zorunda olan Türk kadınının seçme ve seçilme hakkından neden yoksun olduğunu sorgulamıştır. Dergi, Türk Kadın Birliği’nin mücadelesinin geniş kitlelere ulaşmasını sağlamıştır.

Türk Kadın Birliği’nin siyasi haklar anlamında yaptığı önemli eylemlerden biri de 1926 yılında Cumhuriyet Halk Partisi’ne toplu üyelik başvurusu yapmaları idi. Bu eylemin amacı kadınların siyasal haklar talebini gündemden düşürmemek ve kadınların meclise girmelerini sağlamaktı. Fakat başvurular kabul edilmemiş hatta erkekler tarafından alaycı bir tavırla karşılanmıştır.²⁹³

25 Mart 1927’de Türk Kadın Birliği ilk kongresini toplamıştır. Basın kongreye büyük ilgi göstermiş, toplantı öncesinde yapılan açıklamalar gazetelerde yer almıştır. 25 Mart günü oy birliği ile Nezihe Muhiddin kongre başkanlığına seçilmiştir. Tüzükteki değişiklik önerisi ile “*Birliğin kadınların siyasi hakları için çalışması*” maddesi kabul edilmiştir. Kongrenin kabul ettiği tüzük değişikliği İstanbul Valiliği tarafından benimsenmemiş, kadınların siyasal haklara sahip olarak kamu görevi yapmaları valilik tarafından uygun bulunmamıştır. Kadınlar vilayetin bu tutumunu kabul etmeyip, isyan etmiştir. Hükümet valilik ile aynı görüşü paylaşmamış, tüzük değişikliğinin kabul edilmesini söylemiştir. Böylece Türk Kadın Birliği kadınların siyasal hakları için mücadele etmeye resmi olarak da hak kazanmıştır.²⁹⁴

Kongre sonrasında Birlik Temmuz ayı boyunca oy ve seçilme hakkı kampanyası yürütmüştür. TBMM’deki mebusların anayasayı referans göstererek karşı çıkmasına rağmen Birlik İdare Heyeti’nden kadınlar seçme ve seçilme hakkından

---

²⁹² Yaraman, a.e., s. 153.

²⁹³ Persentili, a.e., s. 57.

²⁹⁴ Zihnioğlu, a.e., s. 189-200.

ölünceye kadar vazgeçmeyeceklerini beyan etmişlerdir. Türk Kadın Birliği'nin bu mücadelesine hükümetle daya uyumlu olan kadın çevrelerinden de tepkiler gelmiştir. Örneğin Türk Ocağı'nın yöneticilerinden olan Muallim Nakiye Elgün, *“Türk Kadın Birliği'nin çıkışlarını doğru bulmadığını, kadınların siyasal haklarını desteklediğini ama zamanı gelince bunların hükümet tarafından verileceğini”* söylemiştir. Siyasi haklar kampanyasını ise *“beş-on kadının ünlü olmak için yaptığı işler”* olarak betimlemiştir.²⁹⁵ Nezihe Muhiddin ise ertesi gün kendisine yanıt vererek şunları söylemiştir: *“Bir mektep müdürü ve Türk Ocağı reisi sıfatıyla Nakiye Hanım'ın kadınlık aleyhindeki sözlerinin bize intiharın yeni bir numunesini daha gösterdiği kanaatindeyim.”*²⁹⁶

Bu tartışmalardan sonra Türk Kadın Birliği ve Nezihe Muhiddin'in yürüttüğü siyasi haklar mücadelesi kamuoyunda iyice rahatsızlık yaratmış ve Birliğe karşı karalama kampanyaları başlatılmıştır. 10 Eylül 1927'de Birlik merkezi polis baskınına uğramış, Valilik tarafından Nezihe Muhiddin'in zimmetine para geçirdiği ve birlik binasını kendisi ve ailesi için kullandığı ileri sürülmüştür. Bu söylentilerle Nezihe Muhiddin istifaya zorlanmış, fakat kendisi kasada bir açık olmadığını belirterek istifa etmeyeceğini açıklamıştır. 19 Eylül 1927'de ise Türk Kadınlar Birliği geçici olarak faaliyetten men edilmiş, defterleri mühürlenmiş, yönetim kurulu üyeleri uzaklaştırılmıştır. Kongrede oylanarak tüzük feshedilmiştir. 4 Ekim 1927'de Valilik emri ile olağanüstü kongre toplanmış, Nezihe Muhiddin'in katılması engellenmiş ve Sadiye Hanım yeni başkan olarak seçilmiştir. İlk iş olarak da Nezihe Muhiddin Birlik'ten ihraç edilmiştir.²⁹⁷

Cumhuriyet'in tek partili dönemi, ulus ve devlet bütünlüğünü esas almış bu sebeple de tüm dernekler bu esasa göre kontrol altına alınmış, derneklerle yakın temas kurulmuştur. Türk Kadın Birliği ve hükümet ilişkisi de böyle gelişmiştir. Birlik, 1927'den sonra Cumhuriyet Halk Partisi'nin sözünden dışarı çıkmamıştır. Yeniden düzenlenen Birlik hükümet ile uyum içerisinde çalışmalarını yürütmüş, siyasi haklar

---

²⁹⁵ Persentili, **a.e.**, s. 67.

²⁹⁶ **A.e.**, s. 68.

²⁹⁷ **A.e.**, s. 69-72.

konusunda da beklemece bir tavır takınmıştır. Mustafa Kemal'in talimatı üzerine Birlik yönetim kurulu köylü kadınları aydınlatma işini önüne görev olarak koymuştur. Bu doğrultuda eğitim merkezi açılmış orada kadınlara okuma-yazma öğretme çalışmaları başlatılmış, kadınlar köylere giderek oradaki kadınlara ulaşmışlardır. Yoksul çocuklar için yardım kampanyaları yapılmıştır. Böylece Birlik siyasi alandan ve siyasi haklar mücadelesinden uzaklaştırılmış, sosyal yardım kuruluşuna dönüştürülmüştür. Belediye seçimlerinin yaklaştığı 1929 yılı sonlarında ise kadınlar yerel çalışmalar da yürütmüş, belediye beçimlerine katılma hakkı talep etmişlerdir. 3 Nisan 1930'da kadınlar Belediye seçimlerine katılma hakkı kazanmıştır. 11 Nisan Cuma günü kadınlar bu hakkı kutlamak ve duyurmak için Sultanahmet Meydanı'nda miting yapmıştır. Bu tarih kadınlar tarafından 1935'e kadar bayram şeklinde kutlanmıştır.²⁹⁸ 1934 yerel seçimlerinde Türk Kadın Birliği mümkün olduğunca çok kadının seçme ve seçilme hakkını kullanması için çalışmış, kendi içinden de aday göstermiştir. Yayımladıkları bildiride kadınlara şöyle seslenmektedirler:

“Bir kimsenin seçmek ve seçilmek hakkı çok insanca ve milletçe bir iştir. İnsan bunu kullandıkça bütünlüğünü anlar. Bunu kullanmayan çocuklar, hastalar, mücrimlerdir. Türk kadını, yurdun bu işte de senin çalışmanı beklemektedir. Sen ki yeryüzünün en iş bilir ve yurtsever kadınısın. Haydi işbaşına. Türk Kadın Birliği”²⁹⁹

1934 yerel seçimlerinde kadınların başarısının ardından, 5 Aralık 1934'te kadınlar genel seçimlere katılma hakkını da elde etmişlerdir. Türk Kadın Birliği bu kararı 7 Aralık 1934'te Beyazıt Cumhuriyet Meydanı'nda büyük ve coşkulu bir mitingle kutlar.³⁰⁰ Bu kararın ardından gelen 1935 seçimleri kadınlar için çok önemlidir ve kadınlar 18 milletvekili ile mecliste temsil edilecektir.

1935 yılında 18-24 Nisan tarihlerinde Uluslararası Kadınlar Birliği'nin 12. Kongresi İstanbul'da Türk Kadın Birliği'nin ev sahipliğinde Yıldız Sarayı'nda toplanmıştır. Kongre haftalar öncesinden büyük yankı uyandırmış, bütün basın ve kamuoyunun ilgisini çekmiştir. Türk kadınlarının niyeti Atatürk Türkiye'si'nin başarısını ve aydınlanmış kadınlarını tüm dünyaya göstermektir. Fakat her şey

²⁹⁸ Müge Dişbudak, Türk Kadınlar Birliği, İzmir, 2008, s. 43.

²⁹⁹ Cumhuriyet, 17 Eylül 1934, Akt. Dişbudak, a.e., s. 49.

³⁰⁰ A.e., s. 50.

planlandığı gibi gitmemiştir. Kongrenin başlıklarından biri de “dünya barışı” dır. Avrupa’da faşizmin hakim olduğu, yeni bir dünya savaşının yakın görüldüğü ve silahlanmanın başladığı, Türkiye’nin bütçe giderlerinin büyük bir kısmını savunmaya ayırdığı gergin bir dönemde barış tartışması yapmak politik açıdan kriz yaratabilecek bir durum idi. Nitekim kongre başkanı Corbett Ashby söylevinde “*kadınlar için özgürlük ve insanlar için barış*” söylemiyle İstanbul’da toplandıklarını vurgulayarak barıştan ve silahsızlanmadan yana çağrı yapmıştır. Türkiye istemeden ve farkında olmadan “müttefik devletler”in propagandasına alet olmuştur. Amerika, İngiltere ve Fransa kongreye ağırlıklarını koymuştur. Türk kadın delegeleri de barış propagandasından etkilenmiş, bu durum yönetimi zor durumda bırakmıştır. Türk kadın delegelerinin de konuşmalar yaptığı kongre, Türk kadın hareketi açısından önemli bir yeri teşkil etse de kadın hareketinin durgunluk dönemine girmesini beraberinde getirmiştir. Uluslararası kongre sonrası kadınların haklarını hali hazırda elde ettiği, dolayısıyla Birliğin işlevini tamamladığı gerekçesiyle Türk Kadın Birliği kapatılmıştır.³⁰¹ Şirin Tekeli bu gelişmelerden yola çıkarak, Mustafa Kemal’in Türkiye’yi Almanya ve İtalya’daki faşizmden ayırmak için uluslararası politikanın bir uzantısı olarak kadınlara seçme ve seçilme hakkını tanıdığını ileri sürmektedir.³⁰² Tekeli’nin bu yorumunu Nermin Abadan Unat “öznel” ve “kanıtlaması zor” bir yorum olarak nitelendirmekte ve Mustafa Kemal’in demokratikleşme ve çağdaşlaşma doğrultusundaki ısrarının kadın derneklerinin geliştiği sosyo-ekonomik altyapıyı oluşturduğunu söylemektedir.³⁰³

Kadınların Cumhuriyet dönemi kazanımları, Tanzimat’tan beri süre gelen tarihsel bir mücadelenin sonucudur ve süreklilik içermektedir. Diğer yandan uluslararası ve ulusal dönüşümler ve gelişen iktisadi koşullar bu sürecin altyapısını hazırlamıştır. Bu, Cumhuriyet dönemi erkeklerinin ileri görüşlülüğüne ya da sadece kadın hareketine indirgenemeyecek kadar çok etmenli ve tarihsel bir konudur.

---

³⁰¹ Toprak, **a.e.**, s. 488-496.

³⁰² Tekeli, “Türkiye Aydınlanması Kadınlara Nasıl Baktı?”, Türkiye’de Aydınlanma Hareketi, Dünü, Bugünü, Sorunları, 25/26 Nisan 1997, Server Tanilli’ye Saygı Sempozyumu, Adam Yayınları, İstanbul, s.179.

³⁰³ Unat, “Söylemden Protestoya: Türkiye’de Kadın Hareketinin Dönüşümü”, 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, Ekim 1998, s. 329.

Tanzimat'tan beri devam eden süreç toplumu ve kadınları adım adım dönüştürmüştür. Osmanlı'nın son döneminde başlayan kadın hareketi, uluslararası kadın hareketinin taleplerine de paralel olarak eşitlik taleplerini yükseltmiş, Cumhuriyet döneminde kadınlar yasalar önünde bu hakları elde ettikten sonra dönemin iç ve dış siyasi-iktisadi koşullarının da etkisiyle kadın hareketi duraklama dönemine girmiştir. Böylece Türkiye'de kadın hareketinin ilk dönemi sonlanırken, Sabiha Sertel 23 Nisan 1935 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yazdığı makalesinde yeni dönem için kadın hareketinin önüne şu toplumcu perspektifi koymaktadır: *“Bu davayı erkekten ayırmak değil, aynı tazyike maruz kalan kadınla erkeği birleştirmek, aynı davayı beraber gütmek lazımdır.”*³⁰⁴

---

³⁰⁴ Yaraman, a.e., s. 167-171.

SONUÇ

Andrée Michel, “Kadınların tarihi her şeyden önce baskı altına alınışlarının ve bunun gizlenişinin tarihidir”³⁰⁵ der. Kadınlar, tarihin en eski ezilenleri olmalarına rağmen doğanın bir unsuru olarak görülüp tarih dışı kabul edilmiş, erkekler ise kültürün yani tarihin bir ürünü olarak görülmüştür. Kadınların da erkekler gibi “tarihsel yaratıklar” olduğu ise geç bir dönemde keşfedilmiştir. Kadınların tarihselliğinin keşfini sağlayan en önemli etken yine kadınların kendi yürüttüğü mücadele yani Feminizm olmuştur. Kadın hareketini ortaya çıkaran, kadınların özneleşme mücadelesini yaratan tarihsel, iktisadi, siyasi ve sosyo-kültürel koşullar vardır. İşte 14. yüzyıl Avrupası’nda başlayan, 18. yüzyılda Aydınlanma, Fransız Devrimi ve ulus-devletlerin kuruluşuna uzanan hatta pek çok ülkede ulus-devlet kuruluşundan sonra da devam eden uluslaşma süreci bahsedilen kadın hareketinin koşullarını yaratmıştır.

Kapitalizmin olgunlaştığı koşullar, çağdaş temele dayanan bir ulus olmanın temel niteliklerini de bir araya getirmiştir; üretimin ve mübadelenin bir alanda toplandığı ortak pazar, istikrarlı ve modern hukuk kuralları, sınırları belirlenmiş bir devlet ülkesi, demokratik egemenliğe dayanan bir kadro ve ortak tarihsel kültürün dayanakları. Ulus, tarihsel bir olgudur ve her ulusun gelişim koşulları aynı değildir. Bununla birlikte genel olarak ulus bilincinin oluşup yayılması halkların yoğun katılımı ile iç içe olmuştur. Fransız Devrimi’nde olduğu gibi diğer ulusal devrimlerde de “ulusçuluk” halkçı ve demokratik bir niteliğe sahiptir. Ve ulus meşruluğunu halkı kamusal bir düzen etrafında örgütleyerek getirdiği “yurttaşlık” kavramı üzerinden sağlamaktadır. Halk kitleleri yurttaşlık bağı ile örgütlenerek siyasal bir topluluk haline gelmiştir. Yurttaşlık rızaya dayanmaktadır ve bireyi kamusal-politik alanda etkin kılmaktadır. Ulusal imgelem gücünü bu meşruiyetten almaktadır. 18. ve 19. yüzyılda burjuvazinin kendisi ile beraber ileri taşıdığı toplum yeni bir düzenin hayali ve merakı ile ulusal imgeleme daha fazla bağlanmıştır. Böylece imparatorluk gibi eski biçimlere karşı gelinmiştir. Kapitalizmin “azmanlaşması” ve emperyalist aşamaya geçmesi ile

---

³⁰⁵ Andrée Michel, **a.e.**, s. 159.

bu hayal yıkılsa da ulus hala insanlığın büyük bir bölümünde halkların temel referansı olmaya devam etmektedir; çünkü ulus çerçevesini aşacak bir siyasal halk örgütlenmesi şimdilik söz konusu değildir.

Ulus daha önceki etnik örgütlenmelerden üstün kılan, egemen halkın kendi varlığını doğrulamaya dayanan tek topluluk biçimi olmasıdır. Bireyi, yurttaşlık bilinci ile kolektif bir kimlik kazandırarak toplumsallaştırır ve siyasallaştırır. Hatta Rousseau yurttaşlığın insanı özgürleştirdiğini şu sözlerle betimler: “Ancak yurttaş olduktan sonradır ki, tam anlamıyla insan oluyoruz.”³⁰⁶ Toplumsal Sözleşme’ye ve yurttaşlığa dahil edilmeyen kadınlar ise “bütün insanlar yasalar önünde yurttaşlığa dayanarak eşit oluyorsa, kadınlar insan değil midir?” diyerek sorgulamaya başlar. Bu sorgulama tarih dışı kabul edilen, kamusal-siyasal alandan dışlanan, toplumda yok sayılan ve özel alana indirgenen kadınların birey olma, özneleşme mücadelesinin başlangıcıdır. 19. yüzyılın özellikle ikinci yarısında başlayıp bütün bir 20. yüzyıl boyunca devam eden çetin ve kanlı mücadeleler sonunda büyük kazanımlar elde edilmiştir. Eğitim, oy hakkı, eşit işe eşit ücret gibi temel haklar kapsamında başlayan mücadele kazanımlar elde edildikçe, “insan olma”, “bedenine sahip olma” mücadelesine dönüşür. Diğer yandan kadınlar bağımsızlık, barış, enternasyonal dayanışma, anti-emperyalizm gibi tüm insanlığı ilgilendiren konuları da sahiplenip kendi özgürlük mücadeleleri ile birlikte yürütmüşlerdir. Kadınları ‘basit’ bir eğitim hakkı talebinden, eşitlik ve özgürlük mücadelesine götüren bu tarihsel süreç, ataerkiyi ortadan kaldırmamakla birlikte, kadınların ve tüm insanlığın lehine olmuş, kadın hareketinin önüne yeni ufuklar açmıştır. Burada göz ardı edilmemesi gereken nokta tarihsel koşulların olgunlaşması ile birlikte, öznenin (kadınların) devrimci bir dinamizme sahip olması ve dönüştürücülüğüdür. Nitekim kadın hareketi başarılı olmasaydı kazanımlar bu boyutta olmazdı.

Avrupa’daki bu gelişmeler Osmanlı İmparatorluğu’nu da yakından etkilemiş, Osmanlı Tanzimat dönemi ile birlikte varlığını Batılılaşmaya dayalı bir modernleşme hareketi ile devam ettirmeye çalıştığı bir sürece girmiştir. Bu süreçte hem Batı’daki

---

³⁰⁶ Tanilli, Değişimin Diyalektiği ve Devrim, s. 163.

kadın hareketinden hem de modernleşme hareketlerinin toplumun tüm alanlarında belirginleşmesinden etkilenen Osmanlı kadınları, kadın hareketinin düşünsel temellerini atmışlardır. Bu süreçte hem Fransız Devrimi'nin evrensel değerleri hem de Osmanlı'nın kendi iç dinamikleri belirleyici olmuştur. Tanzimat hareketi her ne kadar Osmanlı'yı Batı'nın yarı sömürgesi haline getiren ilişkileri yaratsa da diğer yandan Batıcı modernleşme çabaları kültürel anlamda çağdaş bir toplumun koşullarını da yaratmıştır. Bu bağlamda Tanzimat, 1908 Meşrutiyeti ve Cumhuriyet arasında siyasi bir kopuşla beraber kültürel bir süreklilik de vardır. Tanzimat'ı izleyen dönemde kadınlık durumunda meydana gelen değişimler ve bu değişimlerin sonraki dönemlere toplumsal bir zemin hazırlaması bu sürekliliğin önemli bir göstergesidir. Nitekim Tanzimat'la birlikte kadınlara açılan yol Cumhuriyet döneminde kazanımları beraberinde getirmiştir.

1908 Devrimi ile birlikte ise Batıcılığa karşı bağımsızlıkçı nitelikte Osmanlıcılık ve hatta devamında Türk ulusçuluğu fikri gelişmiştir. Bu fikri gelişmeler de beraberinde yeni bir toplumsal hayat ve aile yaşamı anlayışını getirmiştir. Bu yeni hayatın temelini kadın oluşturmaktadır. Osmanlı toplumsal yapısı ve kadının konumu bu bağlamda köklü dönüşümlere uğramıştır. Kadınların bireyselleşmesi ve kendine özgü bir kimlik kazanması yolunda önemli adımlar atılmıştır. Bu süreç aynı zamanda kadını toplumsallaştırmıştır. Balkan Harbi ve Cihan Harbi'nin de kadınların kazanımlarında önemli bir rolü olmuştur. Kadınlar hem cephede görev almış hem de uzun süren savaşlar boyunca erkekler savaşırken, çalışma yaşamında istihdam edilerek toplumsal üretimin ve ekonomik yaşamın devamlılığını sağlamıştır. Bu durum kadın sorununun toplumun daha geniş kesimleri tarafından algılanmasında etkili olmuştur. Elbette Tanzimat döneminde temelleri atılan kadın hareketi bu dönemin düşünsel ortamı ve iktisadi koşulları içerisinde daha da gelişmiş, yayınlar çıkarmaya, örgütler kurmaya ve eşitlik taleplerini duyurmaya başlamıştır. Kadın hareketinin gelişmesi ve aktifliği ise toplumun değişimi ve dönüşümü için önemli bir dinamik olmuştur.

Milli Mücadele dönemi ise kadınların ulusun sorunları ile bizzat ilgilendiğini, vatan davası için örgütler kurduğunu, mitingler düzenlediğini, hatta cephede savaştığını tüm topluma göstererek kadın ile erkek arasındaki uçurumu ortadan

kaldırmıştır. Türk kadını bu süreç boyunca siyasallaşmış, vatanın geleceğine dair sorumluluk alarak bilinç sıçraması yaşamış ve toplumsallaşmıştır. Bu durum toplumda kadının statüsünün değişmesinde etkili olmuştur. Bu dönüşüm ise Cumhuriyet döneminde yasaların toplumsal değişime uyarlanması ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Nitekim vatanı için savaşı, Cumhuriyet'in kurumsallaşması için görevler üstlenen kadınlar artık eski konumlarına dönmeksizin bu toplumsal kazanımların yasallaştırılmasını ve hatta siyasi haklarını talep etmektedirler. Cumhuriyet devrimlerinden yararlanan kadınlar aynı zamanda bu devrimlerin itici gücü de olmuştur. Siyasal devrimle birlikte, kültür devriminin Anadolu'ya yayılması için görev üstlenmişlerdir. Kadınlar hem devrimi ilerletmekte hem toplumsal dönüşümü devam ettirmekte hem de kendi hakları için gerekli koşulların dinamizmini oluşturmaktadırlar. Bu bağlamda kadınlar tüm gerici saldırılara, engellemelere ve düşmanlıklara karşı Medeni Kanun ile seçme ve seçilme hakkına kavuşarak kamusal aktörler olmuş ve uluslararası kadın hareketinin yani Birinci Dalga Kadın Hareketi'nin amaçlarına ulaşmışlardır. Türk kadınlarının bu kazanımları Tanzimat'tan beri süregelen tarihselliğin bir sonucudur. Bu süreklilik hem kadın hareketini hem de toplumsal değişim ve dönüşümleri içermektedir. Elbette bu dönüşümler de 1908 Devrimi'nin ve Cumhuriyet Devrimi'nin bir sonucudur. Dolayısıyla bu noktada devrimlere önderlik eden ve devrimlerin programını belirleyen İttihatçıların ve Mustafa Kemal başta olmak üzere Kemalist kadroların ilerici rolü yadsınmamalıdır.

Batı uluslaşmasının ve hem onun etkisiyle hem de kendi iç dinamikleri sebebiyle ondan farklılaşarak gelişen Türk uluslaşmasının ortaklaştığı nokta bu sürecin getirdiği değişim ve dönüşümlerin kadınlık bilincinde de dönüşümler yaratarak kadın hareketini geliştirmesi ve bunun toplumsal dönüşümle karşılıklı ilişki içerisinde olmasıdır. Bu süreçte hem toplumsal kazanımlar hem de kadın hareketinin kazanımları kadınların lehine bir değişimi içermektedir. Kadınların durumundaki bu değişim küçümsenemeyecek ölçüde hatta devrim niteliğinde büyük ve önemli bir değişimdir. Kadının özneleşmesini ve toplumsallaşmasını beraberinde getirmiştir. Elbette bu sürecin dünyanın her yanındaki kadınlar için aynı işlediği söylenemez. Hatta kadınları tamamen özgürleştirdiği ve erkek egemenliğini ortadan kaldırdığı da söylenemez. Aksine erkek egemenliği farklı biçimlerde yeniden üretilmektedir. Fakat

yine de bu süreç insanlığın ve kadınların özgürleşmesi yolunda ileriye doğru atılan önemli bir adımdır. Dahası kadınlara feminizm gibi bir mücadele yöntemi kazandırmış, kadınları git gide büyüyen bir potansiyel ve önemli bir siyasal güç haline getirmiştir. Kadınların önüne özgürleşme idealini koymasını sağlamıştır.

Kadınların bu idealini toplumun ideali haline getirmek önemli. Çünkü bugün halkları kendi etrafında toparlayabilecek, kolektif ve kucaklayıcı, yeni demokratik düşler ve iştahlar yaratan büyük görüşler yok. Onun yerine uluslararası ve bölgesel dayanışmaların öne çıktığı, halkların bu dayanışmalar çerçevesinde yeni toplum ve yeni düzen tasarılarını beklediği söylenebilir. Bölgesel hareketler, uluslararası ittifaklar ve işbirlikleri bu beklentiye işaretler. İşte kadın hareketi bu noktada özgürleşme idealini evrenselleştirmelidir. Uluslaşmanın etkisiyle kapitalist toplumlarda gelişen Birinci Dalga Kadın Hareketi nasıl evrenselleştirdiyse, dayanışmacı yeni dünya düzeninin önemli dinamiklerinden biri de neden kadının özgürleşme hareketi olmasın!

KAYNAKÇA

Adivar, Halide Edip:	Mor Salkımlı Ev , Can Yay., 2016
Adivar, Halide Edip:	Ateşten Gömlek , Can Yay., 2007
Adivar, Halide Edip:	Türkiye’de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri , Can Yayınları, İstanbul, 2009
Afetinan, A.:	Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması , MEB, 1982
Ağaoğulları, M. A:	Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği , İmge Yayınları, Birinci Basım, İstanbul, 2006
Ağayef, Ahmet:	“Almanya Seyahati İntibalarından” , Türk Yurdu, Cilt:4, Sayı:84, 21 Mayıs 1331 /3 Haziran 1915, s. 141
Akşin, Sina:	Jön Türkler ve İttihat ve Terakki , Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987
Aktaş, Cihan:	Tanzimat’tan 21 Mart’a Kılık- Kıyafet ve İktidar , Kapı Yay., 2006
Altındal, Aytunç:	Türkiye’de Kadın: Marksist Bir Yaklaşım , Birlik Yay., 1975
Ahmad, Feroz:	Modern Türkiye’nin Oluşumu , Kaynak Yay., 2015
Ahmad, Feroz:	İttihat ve Terakki , Kaynak Yay., 2016
Akçura, Yusuf:	Türk Devriminin Programı , Kaynak Yay., 2017
Arıburnu, K.:	Milli Mücadelede İstanbul Mitingleri , Yeni Matbaa, Ankara, 1951
Arıkan, Zeki:	“Halkevleri’nin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi” , Atatürk Yolu, c.6, S. 23, Mayıs 1999,
Atatürk, Mustafa Kemal:	Atatürk’ün Söylev Demeçleri , Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, 1952
Atay, Falih Rıfkı:	Babanız Atatürk , Pozitif Yayıncılık, 2009

Arat, Yeşim:	“Türkiye’de Modernleşme Projesi ve Kadınlar” , Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik, Haz. Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba, Tarih Vakfı Yurt Yay., 1999
Avcıoğlu, Doğan:	Türkiye’nin Düzeni Dün Bugün Yarın , Kırmızı Kedi Yayınevi, 2016
Avcı, Yasemin:	Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Döneminde “Otoriter Modernleşme” ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi , Pamukkale Ün. Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Aydoğan, Erdal; Çoban, Ebru:	“Türkiye’de Nüfus Sayımları ve Uygulanan Nüfus Politikaları” , Batman Üniversitesi, Yaşam Bilimleri Dergisi, Cilt 6, Sayı 2/1, 2016
Aydınör, Figen:	“Tanzimat Döneminde (1839-1876) Kadın Yaşamında Modernleşme,” Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ağustos 2006
Baykal, B.S.:	Milli Mücadele’de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti , Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986
Baydar, Mustafa:	"Kurtuluş Savaşı’nda Türk Kadını" , Cumhuriyet, 29 Haziran 1972
Berkes, Niyazi	Türkiye’de Çağdaşlaşma , YKY, 2003
Bebel, August:	Kadın ve Sosyalizm , İnter Yay., 1996
Berktaş, Fatmagül:	Tarihin Cinsiyeti , Metis Yay., 2015
Bloch, Marc:	Tarih Savunusu veya Tarihçilik Mesleği , İletişim Yay., 2013
Braudel, Fernand:	Uygarlıkların Grameri , Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, 5. Basım
Bukarlı, Edip:	“Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Kadın Kıyafetinin Dönüşümü” , International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 12/1, p. 55-78, Ankara, 2017, s. 61.
Caporal, B.:	Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını , Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1982

Canbaz, Firdevs:	Fatma Aliye-Mahmud Esad, Çok Eşlilik-Taaddüd-i Zevcat , Hece Yay., 2007
Cebesoy, Ali Fuat:	Bilinmeyen Hatıralar-Kuvay-i Milliye ve Cumhuriyet Devrimleri , hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul: 2001
Cin, Halil:	İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme , A.Ü. Hukuk Fakültesi Yay. No.341, 1974, s.287.
Çakır, Serpil:	Osmanlı Kadın Hareketi , Metis Yay., 2013
Çakır, Serpil:	Siyasal Yaşama Katılım Mücadelesinde Türk Kadını , Kadınlar ve Siyasal Yaşam, 1991
Çilek, Ceren:	“Balkan ve Birinci Dünya Savaşları’nda Kadın Emeği” , Toplumsal Tarih, sayı 305, Mayıs 2019
Davis-Yuval Nira:	Cinsiyet ve Millet , İletişim Yay., 2014
Demirdirek, Aynur:	Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi , İmge Yayınevi, 1993
Dişbudak, Müge:	Türk Kadınlar Birliği , İzmir, 2008
Donovan, Josephine:	Feminist Teori , İletişim Yayınları, İstanbul, 1992
Duby, Georges; Perrot, Michelle:	Kadınların Tarihi, Rönesans ve Aydınlanma Çağı Paradoksları , Cilt III, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2005
Dulum, Sibel:	“Osmanlı Devleti’nde Kadının Statüsü Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)” , Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, 2006
Duru, Bülent; Alpkaya, Faruk:	1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim , Phonix, 2012
Ediz, Zerrin:	Kadınların Tarihine Giriş , Adım Yay., 1995
Eski, Mustafa:	“İlk Kadın Mitingi” , Kastamonu’da İlk Kadın Mitingi’nin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, s. 34.
Fülberth, Georg:	Kapitalizmin Kısa Tarihi , Yordam Yay., 2008
Gökberk, Macit:	Felsefe Tarihi , Remzi Kitabevi, 2011

Göze, Ayferi:	Siyasal Düşünceler ve Yönetimler , Beta Yayınları, 2012
Göle, Nilüfer:	Modern Mahrem , Metis Yay., 2004
Gullickson, Gay. L:	Komün’ün Asi Kadınları , Yordam Yay., 2015
Güzel, Şehmus:	“1908 Kadınları” , Tarih ve Toplum, c.1., sayı 7, Temmuz 1984, s. 6.
Halaçoğlu. Yusuf:	Ahmet Cevdet Paşa-Ma’ruzât , Çağrı Yay., 1980
Heper, Metin:	Devlet ve Kürtler , Doğan Kitap, 2. Basım, 2010
İnalcık, Halil:	Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu , Phoenix Yayınları, Nisan 2006
İnan, Arı:	Düşünceleriyle Atatürk , Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000
İnan, Arı:	Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları , TTK Yayınları, XVI. Dizisi, s. 44, Ankara, 1982,
Karakışla, Yavuz Selim:	Kadınları Çalıştırma Cemiyeti (1916-1923) , İletişim Yayınları, 2015
Kars, Zafer:	1908 Devrimi’nin Halk Dinamiği , Kaynak Yay.,1997
Karyelioğlu, Selim	“Ulus Devlet ve Milliyetçiliğin Tarihsel Dayanakları ve Küreselleşmenin Ulus Devlet ve Milliyetçilik Üzerindeki Etkileri” , 2012, s.220
Kaplan, Mehmet; Enginün, İnci; Emin, Birol; Kerman, Zeynep:	Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi , C.. IV- V, İstanbul Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, 1982
Karadoğan, Umut:	Meşrutiyet Döneminde Hukuksal ve Toplumsal Alanda Kadın Algısı “Nisa Hapishaneleri Örneği” , Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 5 (17), 2018
Kemal, Namık:	“Maarif” , İntibah, 1872
Kollontai, A.:	Marksizm ve Cinsel Devrim , Tüm Zamanlar Yay., 1992

Kurnaz, Şefika:	Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını , T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yay., 1991
Küçükütyay, Ahmet Yasin:	Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Sonrası Aile Hukuku Alanındaki Gelişmeler ve Hukuk-i Aile Kararnamesi , Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2014/2, c. 13, sayı: 26, s. 182.
Marx, K.; Engels. F.:	Alman İdeolojisi , Sol Yay., 2004
Marx, K.:	Ekonomi Politigin Eleştirisine Katkı , Sol Yay., 1974
Marx, K.:	Kapital , Yordam Kitap, 2015
Meslier, Jean:	Sağduyu-Vasiyetname , Kaynak Yayınları, 1995
Mitchel, Juliet:	Kadın ve Eşitlik , Der. J. Michel, Oakley, Pencere Yay.
Michel, Andrée:	Feminizm , Kadın Çevresi Yay., 1984
Okuducu, Güldal:	Türk Kadınının Kısa Tarihi , Kaynak Yay., 2014
Ortaylı, İlber:	İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı , Kronik Kitap, 2018
Ortaylı, İlber:	Osmanlı Toplumunda Aile , Timaş Yay, 2009
Ortaylı, İlber:	Batılılaşma Yolunda , İnkılap Yay., 2015
Osmanağaoğlu, Hülya:	Feminizm Kitabı, Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Seçme Metinler , Dipnot Yay., 2015
Önertoy, Olcay:	“Halide Edip'in Yeni Turan'ı ve Ziya Gökalp” , Türkoloji Dergisi, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yay., Cilt:2, Sayı:1, Ankara, 1965, s.253
Persentili, Nurşen:	Türk Kadınlar Birliği , Doksan Yıllık Örgütlü Mücadele, Karınca Yay., 2013
Rousseau, J. J.:	Toplum Sözleşmesi , Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2006
Rousseau, J. J. :	Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev , Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2007
Rousseau, J. J.:	İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı , Say Yayınları, 1982

Rowbotham, Sheila:	Kadınlar, Direniş ve Devrim , Payel Yayınları, 1994
Safa, Peyami:	Türk İnkılâbına Bakışlar , Kanaat Kitabevi, 1959
Sarihan, Zeki:	Kurtuluş Savaşı Kadınları , Cumhuriyet Kadınları Derneği Yay., 2010
Savran, Gülnur Acar:	Kadının Görünmeyen Emeği , Yordam Yay., 2012
Salahaddin, Asım:	Osmanlı'da Kadınlığın Durumu , Arba Yay, 1989
Sancar, Serpil:	Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti , İletişim Yay., 2012
Serbestoğlu, İbrahim:	“19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Nüfus Algısının Değişimi ve Nüfusu Attırma Çabasında Müfettişlerin Rolü” , Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:17, Sayı:31, Haziran 201
Tanilli, Server:	Değişimin Diyalektiği ve Devrim , Alkım, 2006
Tanilli, Server:	Dünyayı Değiştiren 10 yıl , Adam Yay., 2002
Tanilli, Server:	Yüzyılların Gerçeği ve Mirası: İnsanlık Tarihine Giriş , Cem Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 1994
Taşkıran, Tezer:	Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Kadın Hakları , Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayını, Birinci Baskı, Ankara, 1973
Taşçıoğlu, Muhaddere:	Türk-Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri , Ankara, 1958
Tekeli, Şirin:	Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat , Birikim Yayınları, İstanbul, 1982
Tekeli, Şirin:	“Kadınlara Oy Hakkının Öncüleri” , Çağdaş Liderler Ansiklopedisi, İletişim Yay., 1986
Tekeli, Şirin:	Türkiye'de Feminist İdeolojinin Anlamı ve Sınırları Üzerine , Yapıt, Şubat-Mart, 1985
Timur, Taner:	Marx-Engels ve Osmanlı Toplumu , Yordam Yay., 2014
Toprak, Zafer:	Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm , Tarih Vakfı Yurt Yay., 2015

Toprak, Zafer:	Erken Cumhuriyet, Nüfus Sorunu ve Çocuk Ölümleri , Toplumsal Tarih Dergisi, Sayı 281, Mayıs 2017
Toprak, Zafer:	Türkiye’de Popülizm , Doğan Kitap, 2015
Toska, Zehra:	“Çağdaş Türk Kadını Kimliğinin Oluşumunda İlk Aşama: Tanzimat Kadını” , Tarih ve Toplum, S. 124, Nisan 1994
Unat, Nermin Abadan:	Türk Toplumunda Kadın , Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları, 2. Basım, 1982
Unat, Nermin Abadan:	“Söylemden Protestoya: Türkiye’de Kadın Hareketinin Dönüşümü” , 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, Ekim 1998
Uğurcan, Sema:	“Tanzimat Devrinde Kadın’ın Statüsü” , 150. Yılında Tanzimat, Ankara, 1992
Ulusoy, Mehmet:	Türk Devrimi ve Milliyetçilik , Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014
Üstel, Füsun:	“II. Meşrutiyet ve Vatandaşın “İcad”ı”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce , Cilt I., İletişim Yayınları, İstanbul, 2009
Ülger, Gülçin Eroksal:	“Türk Anayasalarında Kadın Hakları ve Uygulamalarıyla İlgili Bir Değerlendirme,” Yasama Dergisi, Sayı:31, 2015, s. 27.
Ünal, Mehmet:	"1917 Tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi- 2" , Türk Yurdu, C. VIII, Sayı 4, Mayıs 1987
Walby, Sylvia:	“Kadın ve Ulus” , Vatan, Millet, Kadınlar, der. Ayşe Gül Altınay, İletişim Yay., 2000, s. 29-57.
Wollstonecraft, Mary:	Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi , Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2007
Yaraman, Ayşegül:	Resmi Tarihten Kadın Tarihine , Bağlam Yay., 2001
Yaraman, Ayşegül:	“Toplumsal Değişme ve Kadında Erkekçilik” , T. Parman (Editör), Psikanaliz Yazıları, 2002.
Yellice, Gürhan:	Erken Cumhuriyet Döneminde Türk Kadını Modernleştirme Girişimleri , Türk ve Dünya Basını

	(1926-1934), Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, Bahar 2018, Sayı 24, s. 335.
Zetkin, Clara:	Kadın Sorunu Üzerine Seçme Yazılar , İnter Yay., 1996
Zeynep Hanım:	Bir Türk Kadının Avrupa İzlenimleri , der. Buket Uzuner, Everest Yay., 2016
Zihnioğlu, Yaprak:	Kadınsız İnkılap , Metis Yayıncılık, 2003
1981:	Yargıtay Dergisi, Ocak-Nisan 1981, cilt 7, sayı 1-2, s. VII